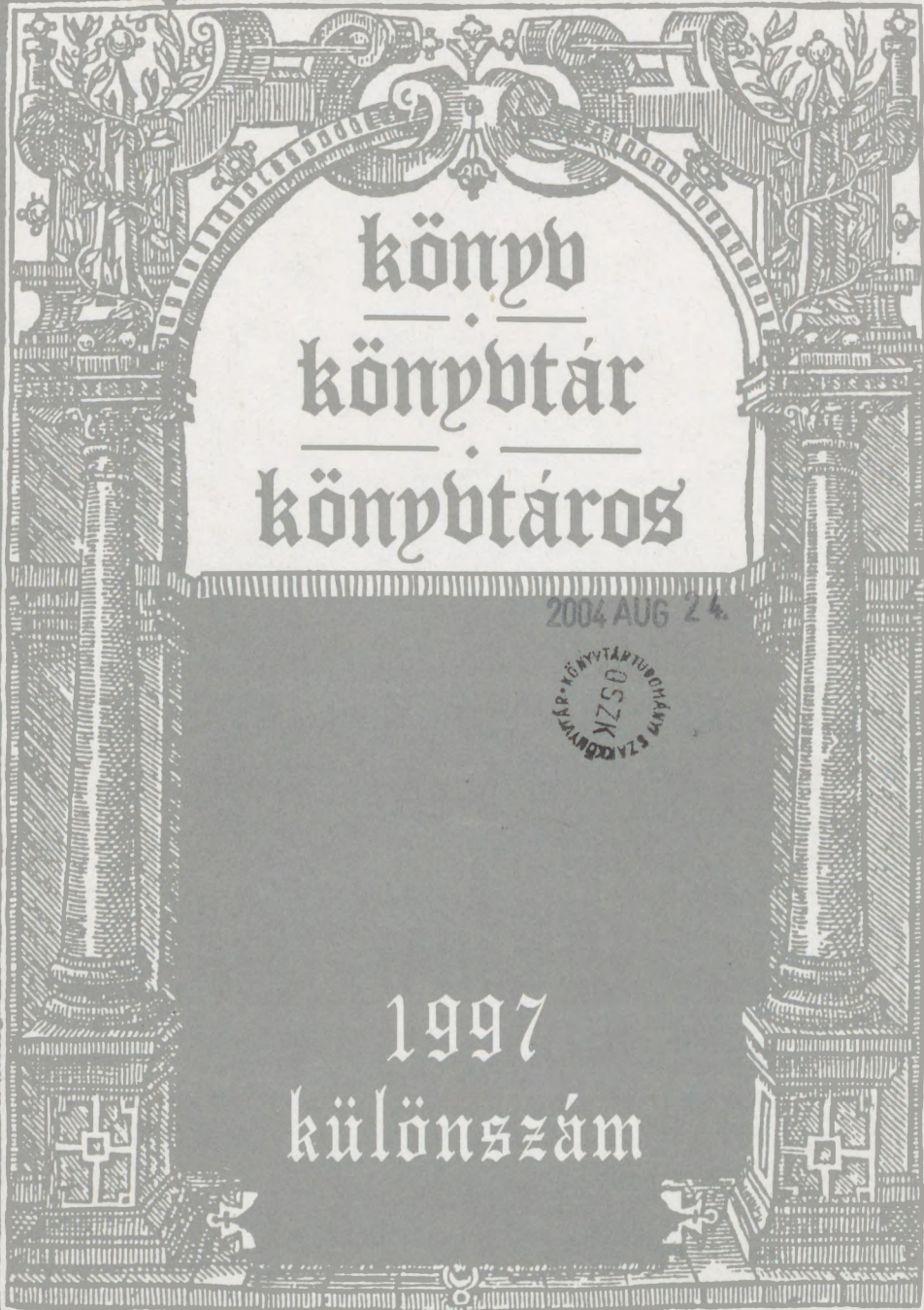


P 2510 (2)



könyv
könyvtár
könyvtáros

2004 AUG 24

05ZK
SZAKKÖNYVTÁR
P. KÖNYVTÁRTUDOMÁNY

1997
különszám

Tanulmányok

a Dunántúl nyilvános könyvtári struktúrájáról

Tartalom

<i>Kiss Gábor: Ajánlás</i>	3
<i>Tuba László: Könyvtárak együttműködése a Dunántúlon</i>	5
<i>Kiss Gábor: A megyei és városi könyvtárak, valamint az integrált intézmények állapota és szolgáltatásai a Dunántúlon</i>	14
<i>Németh Tiborné: A dunántúli központi ellátórendszerek helyzetének változása 1989–1995 között</i>	24
<i>Szalai Gáborné: Önállóan szerzeményező községi könyvtárak a dunántúli régióban</i>	36
<i>Bangó Béla: A kettős funkciójú könyvtárak (iskolai–közművelődési) helyzete és perspektívája a Dunántúlon</i>	49
<i>Antal József: A munkahelyi könyvtári szolgáltatások helyzete, a nyilvános könyvtári ellátásban való részvétel lehetőségei</i>	61
<i>dr. Horváth József: „A dunántúli régió könyvtári rendszerének vizsgálata” címmel végzett felmérés tapasztalatai. VEAB-ajánlások</i>	70

Contents

- Gábor Kiss*: Foreword (3);
László Tuba: Library cooperation in the Transdanubian region (5);
Gábor Kiss: State and services of county and municipal libraries, as well as of integrated institutions in the Transdanubian region (14);
Tiborné Németh: Changes in the situation of Transdanubian centralized library supply between 1989 and 1995 (24);
Gáborné Szalai: Independent collection development in Transdanubian village libraries (36);
Béla Bangó: State and development of joint-use libraries (school and public) in the Transdanubian region (49);
József Antal: Library services at the workplaces, possibilities for taking part in public library provision (61);
dr. József Horváth: Findings of the survey "Study of the library network in the Transdanubian region" (70)

Szerkesztőbizottság:

Poprády Géza (elnök)

**Biczák Péter, Borostyániné Rákóczi Mária, Kenyéri Kornélia,
dr. Tóth Elek**

Szerkesztik:

Györi Erzsébet, Sz. Nagy Lajos, Vajda Kornél

A szerkesztőség címe: Budapest, I. Budavári Palota F épület – Telefon: 156-8521

Közreadja: a Könyvtári és Informatikai Kamara, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár

Felelős kiadó: **Poprády Géza**, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója

Készült az OSZK Nyomdaüzemében

Felelős vezető: **Burány Tamás**

Terjedelem: 5,7 A/5 kiadói ív. Munkaszám: 97.267

Lapunk megjelenéséhez támogatást kaptunk a Nemzeti Kulturális Alaptól

Terjeszti az Országos Széchényi Könyvtár

Előfizetési díj 1 évre 2400 forint. Egy szám ára 200 forint

HU-ISSN 1216-6804

Ajánlás

Egy nem mindennapi munka eredményét – nagyon reméljük, hogy nem végeredményét – szeretnénk most a szakmai közvélemény elé tárni. Különlegessé egyrészt az teszi, hogy gyakorló könyvtárosokként készítettük a felméréseket, amelyeknek mi magunk is nemcsak vizsgálói, de egyúttal alanyai is voltunk; másrészt egy hatalmas, de sokszínűségében is erős kohéziót mutató tájegység, a Dunántúl nyilvános könyvtári struktúráját szerettük volna feltérképezni, hogy a későbbiek során erre támaszkodva próbáljunk meg általánosítható tapasztalatokat leszűrni, illetve könyvtári-stratégiai elképzeléseket megfogalmazni.

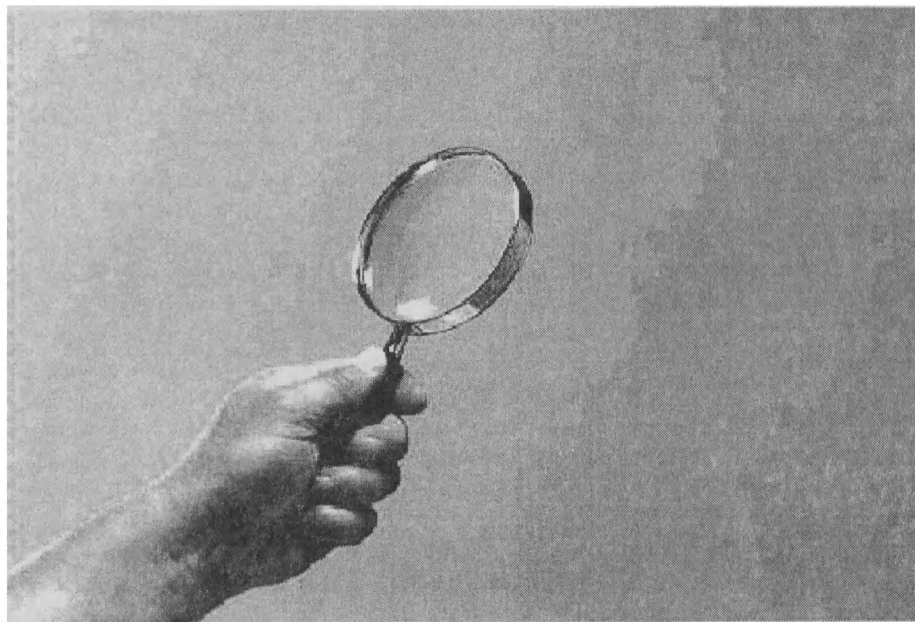
A felmérést az élet, mondhatni a bennünk munkáló természetes feszültség kényszerítette ki, hiszen a rendszerváltozást követő években rendkívüli változások mentek végbe körülöttünk: átalakultak a könyvtári hálózatok, megváltoztak a fenntartási-finanszírozási feltételek, új ellátási formák keletkeztek (vagy a régiók töltődtek meg új tartalommal), rohamléptekkel törtek utat maguknak a számítógépes információs szolgáltatások – mi pedig csak kapkodtunk, vitatkoztunk, kísérleteztünk, mindenki a maga szűkre szabott környezetében egyre reménytelenebbül viaskodva fenntartókkal, inflációval, sokszor egymással is. A kilencvenes évek első felében lefolytatott vitáink – melyeket a művelődéspolitikai közönye kísért – serkentettek végül is arra, hogy magunk nézzünk szembe a helyzetünkkel: milyen állapotban van könyvtári rendszerünk, vezettek-e eredményre az ellátás megőrzésére-megújítására tett kísérletek. A munkát inspirálta és végig támogatta a Veszprémi Akadémiai Bizottság Könyvtártudományi Munkabizottsága. Első fázisban a dunántúli megyei könyvtárak készítették egy összegzést, egyrészt a kistelepülések könyvtári ellátásáról, másrészt a megyei könyvtári hálózatok szervezéséről és munkájáról. Az anyag feldolgozását Bangó Béla, a Deák Ferenc Megyei Könyvtár nyugalmazott igazgatóhelyettese végezte el – ebből világossá vált, hogy mennyire szükség lenne az *egész* struktúrára nézve egy szisztematikus felmérésre. Végül is hat témakört jelöltünk meg, amelyekkel leírhatónak gondoltuk a nyilvános – elsősorban közművelődési – könyvtári struktúrát. Ebben a csoportosításban készültek a felmérések.

Sajnos, a könyvtáriügy avatott elméleti szakemberei – dr. Tóth Gyula tanár urat leszámítva – nem segítettek nekünk, pedig ekkorra már a kulturális kormányzat is kezdte igényelni a helyzetelemzéshez, döntésselőkészítéshez szükséges anyagok készítését. A Nemzeti Kulturális Alap sietett segítségünkre, és némi pénzügyi háttérrel biztosított a munkához; de soha nem valósulhatott volna meg egy sor sem belőle, ha nincsenek olyan – le merem írni – a hivatásuknak élő, elkötelezett kollégáink, akik a szűkös lehetőségek mellett vállalták ennek minden terhét, a kérdőívek elkészítését, begyűjtését és feldolgozását, a javaslatok kidolgozását.

Ahogy a bevezetőben említettük, a közrebocsátott anyagokat nem tekintjük szentírásnak; különösen azért nem, mert – helyzetünkből fakadóan – az egész vizsgálatot a praktikus, gyakorlati megfontolások vezették. Szakirodalmi háttérrel csak olyan esetekben lehetett alkalmazni, ahol az egyáltalán létezik (pl. az ellátórendszerek, a kettős funkciójú könyvtárak esetében) – egyébként megközelítéseink, következteté-

seink is elsősorban a gyakorló könyvtáros szempontjait tükrözik. Úgy gondoltuk, hogy ebben a gyorsan változó világban először is a helyzetünket kell tisztán látni: elméleti téziseket, stratégiai elképzeléseket csak tények ismeretében, az egész könyvtári struktúra belső viszonyainak és kapcsolatrendszerének feltárása nyomán lehet megfogalmazni. Reméljük, újra működni kezdenek a könyvtárügy elméleti műhelyei is és visszaveszik tőlünk a stafétabotot – addig ajánljuk szíves figyelmükbe munkánkat, használják fel, vitassák meg, gondolják tovább – akkor már nem dolgoztunk hiába.

Kiss Gábor



Könyvtárak együttműködése a Dunántúlon

1996 decemberében – Pest megye kivételével – kilenc dunántúli megye felsőoktatási, kórházi, egyházi, megyei, városi és szakkönyvtáraihoz küldtem ki azt a húsz pontból álló kérdőívet, amelyben néhány évre visszatekintve a könyvtárak együttműködéséről kértem adatokat, és javaslatokat, elképzeléseket, kívánságokat a jövőre vonatkozóan. 167 könyvtárból 59 (35,5%) küldte el válaszait az alábbi bontásban:

	kérdezett	válaszoló
felsőoktatási könyvtár	27	8
egyházi könyvtár	3	3
szakkönyvtár	10	4
kórházi könyvtár	52	8
megyei könyvtár	9	9
városi könyvtár	66	28

Kérdőívem 20 pontjából 17 a könyvtárak működési körülményeire, gyűjteményeire, szolgáltatásaira és munkatársaira vonatkozott, az utolsó három pedig a könyvtárak közötti kapcsolatokra, a fenntartók együttműködésére és az elképzelésekre kérdezett rá. Arra kértem a válaszolókat, hogy bátran fűzzenek kommentárt, kiegészítést, kritikai véleményt bármely kérdéshez, hogy minél több információhoz jussak, s az általam esetleg jelentéktelennek ítélt vagy kifelejtett dolgokra is fény derüljön. Ezzel a válaszolók 25-30%-a élt is.

Mivel Kiss Gábor összegzésében részletesen foglalkozik a városi és megyei könyvtárakkal, ezek működési adataira nem térek ki, a többi könyvtártípusra is csak jellemzésül közlök néhány értékes adatot.

Mindössze négy **szakkönyvtár** küldött választ, kettő közülük akadémiai kutatóintézetben működik, kettő mezőgazdaságiban. Ez utóbbiak közül az egyik levélben mindössze annyi jelzett, hogy nem tartja fontosnak a részletes választ, mert kapcsolatot csak néhány „rokon” intézménnyel tartanak. Nem a kolléga készségével volt baj, a működési kör szűkösségében van a magyarázat. A fennmaradó három intézeti könyvtár állománya 1700, 33.400, ill. 40.400 egység, s összesen 3 másológép, 1 mikroolvasó és 2 számítógép segíti munkájukat. Közülük egy, helyi hálózat tagja, egynek pedig Internet elérése is van. Éves gyarapodásuk 40, 300 ill. 700 dokumentum. Három felsőfokú – humán végzettségű – könyvtáros, egy könyvtárkezelő és egy félállású szakképzetlen látja el szolgáltatásokkal azt a 20–90 fő közötti tudományos személyzetet és a néhány „külsős” szakmabelit, akik a könyvtárhoz fordulnak. E könyvtárak közül egynek a teljes állománya szabadpolcon van (214 m²), egyé részben (179 m²), a harmadiké teljes egészében szekrényekben. Szolgáltatásaik: kölcsönzés, helybenhasználat, könyvtárközi kölcsönzés, másolás, fordítás, irodalomkutatás, témafigyelés, CD-ROM és saját adatbázis használata. Költségvetésük az intézményében van, nem önállóak.

Öt megyei, két városi és a hévízi Állami Gyógyfürdőkórház **orvosi könyvtára** küldte vissza a kérdőívet a kórházak könyvtárai közül. Nagyságuk szerint lényeges különbségek vannak közöttük. Alapterületük 20–250 m² között van (átlag 150–200 m²), állományuk 3000–25.000-ig (átlag 18–20.000), s ennek általában 70–80%-át helyezték el szabadpolcon. Szinte mindenütt van másoló és számítógép (TEXTLIB, MEDLINE), összesen 3 CD-ROM leolvasó, Internet hozzáférés és fax a kórházon keresztül. E korlátozottan nyilvános szakkönyvtárak gyűjtőköre az orvostudományra és a rokon- és határtudományok magyar, német és angol nyelvű szakirodalmára terjed ki, egy-két nagyobb kórházban a környezetvédelem, a gyógypedagógia és természetgyógyászat szakirodalmát is gyűjtik. Gyarapodásuk átlagosan 400–500 dokumentum (ebből 30–40% periodika), s az állományfejlesztésük színvonala 1990 óta – kettő kivételével – nem csökkent. Összesen 13 főfoglalkozású (5 felsőfokú szakképzettségű, 6 középfokú szaktanfolyamot végzett, 1 magyar-történelem szakos és 1 egészségügyi asszisztens) és 2 szakképzetlen részfoglalkozású könyvtáros szolgál ki 70-től 750 főig terjedő olvasótábor, amelyekben 2–3%-os a külső igénybevevők aránya, de ez a két oktatókórháznál eléri a 25–27%-ot is. Miként az előbbi csoportba sorolt szakkönyvtáraknál, itt sem vezetnek pontos forgalmi statisztikát, a kölcsönzés és helybenhasználat során forgatott dokumentumok száma az évi 200-tól a 13.000-ig terjed. Viszont élénk a könyvtárközi kölcsönzés, az orvosi könyvtárak zömében évi 400–600 dokumentumot adnak és 1000–2000-et kapnak e szolgáltatás keretében. Ezen kívül kölcsönzést, irodalomkutatást, témafigyelést, tartalomjegyzék másolást és adatbázis keresést végeznek a nagyobb könyvtárak (Index Medicus, Magyar Orvosi Bibliográfia, MEDLINE adatbázis). E szolgáltatások általában ingyenesek, néhol a külsősöknek fizetni kell értük. Az orvosi könyvtáraknak nincs önálló költségvetésük, dokumentum-beszerzésre a megyeiek 6–15 millió forintot fordítanak és mindenütt használhatják a kórházi infrastruktúrát (fax, Internet, másolás).

A keszthelyi (18. sz.) kivételével általában 20. századi (1940 utáni) alapításúak azok a főiskolák és egyetemek, amelyek könyvtárai adatokat szolgáltatottak a felméréshez. E **felsőoktatási könyvtárak** közül 3 országos feladatkörű tudományos könyvtár, a többi korlátozottan nyilvános. Felszereltségük általában jó: elegendő számú másoló, számítógép, nyomtató, CD-ROM, olvasó és Internet elérés áll az olvasók és könyvtárosok rendelkezésére (programok: ALEPH, TEXTLIB). Állományuk 15.000-től (1992-ben alapított!) 280.000 dokumentumig terjed (a jellemző: 120–160 ezer), gyűjtőkörük a fenntartó intézményben oktatott tárgyra és a közismereti tárgyra (filozófia, szociológia stb.) terjed ki, s 3 könyvtár egyben az egyetem, főiskola levéltára is. Az állományuknak 10–95%-át (jellemző: 40%) tudják szabadpolcra helyezni. Éves gyarapodásuk 1500–6600 dokumentum (a jellemző: 3500). 1990-től négyben nőtt az évente beszerzett dokumentumok száma, háromban csökkent, egyben stagnált. A felsőfokú szakképzettségű főfoglalkozású könyvtárosok száma könyvtáranként 2–11 fő, többnyire humán végzettségűek (magyar, történelem, népművelés, tanító), csak Veszprémben van négy természettudományos és vegyész szakképzettségű és Keszthelyen három agrármérnök a könyvtárosok körében. A nyolc könyvtárban 2 felsőfokú szakképzettségű számítógépes szakember, egy kiadói irodavezető és 17 nem felsőfokú szakképzettségű könyvtáros tartozik a munkatársi gárdához. Hagyományos és számítógépes szolgáltatások mindenütt vannak, két helyen oktatnak könyvtárhasználatot, ezen kívül a nagy könyvtárakban fordítással, jegyzetkiadással és tanfolyamok szervezésével is foglalkoznak. 450-től 9700 főig (jellemző: 2000) terjed az olvasók szá-

ma, 6500-tól 177.000-ig a kölcsönzött dokumentumoké, és 15.000-től 35.400-ig a helyben használt dokumentumoké. Mindenütt fogadnak külső olvasókat, ezek aránya az olvasók 5%-ától 47%-áig terjed. Dokumentumbeszerzésre 1,5–33 millió forintot költenek a könyvtárak (jellemző: 1,5–2,5 millió).

Kicsi, de érdekes csoportját képezi a felmért könyvtáraknak a 3 **egyházi könyvtár** (Pannonhalma, Győr, Esztergom). Alapításuk: 996, 1910, 1853). Állományukban (350.000; 60.000; 250.000) sok a kódex, a kézirat, az ősnymtatvány és a régi könyv, a dokumentumoknak csak 5–15%-át tartják szabadpolcon. Gyűjtőkörük – már csak a könyvek kora miatt is – sokoldalú, a teológián kívül kiterjed a természet- és társadalomtudományokra, a művészetekre és az irodalomra. Éves gyarapodásuk 1000–3000 könyv és 15–170 kurrens periodika. Külső kutatók engedéllyel használhatják az állományt, forgalmi adataik szerények (azok is becsültek), s szinte csak helybenhasználatra vonatkoznak. Összesen 3 felsőfokú szakképzetségű könyvtáros, 2 egyéb felsőfokú végzettségű és egy középfokú szakképzetségű könyvtáros (összesen 6) dolgozik a három könyvtárban.

Kapcsolatok, területi együttműködés általában

Már említettem, hogy a kutatóintézetek könyvtárai csaknem kizárólag a hasonló gyűjteményű szakkönyvtárakkal tartanak kapcsolatot. Közülük az egyik utalt a mezőgazdasági szakkönyvtárak szélesebb körére, egy pedig a Dél-Dunántúli Könyvtári Együttműködésben résztvevő, több könyvtártípust összefogó körre. Hasonlóképp a kórházak könyvtárai is elsősorban saját megyéjük és a régió könyvtáraival dolgoznak együtt, de Zala, Fejér és Győr-Sopron-Moson megyében említették a közművelődési, Győrött a felsőoktatási könyvtárakkal való együttműködést is. Két megyei kórház könyvtára tagja a Magyar Orvosi Könyvtárak Szövetségének, s egy említette az Országos Orvostudományi Információs Intézetet és Könyvtárt is (MEDINFO). Szélesebb körben tevékenykednek a felsőoktatási könyvtárak. Közülük mindegyik említette az egymással és a székhelyi megyei könyvtárral való kapcsolatot, három a városi könyvtárral, egy az OMIKK-kal, kettő a megyei pedagógiai intézet könyvtárával kialakult együttműködést. 11 felsőoktatási, kutatóintézeti, közgyűjteményi és középiskolai könyvtárat fog össze a Soproni Városi Együttműködési Kör és egymás oktatóinak, kutatóinak „sajátként” való kiszolgálására, valamint a közös munkára szerveződött a közép-dunántúli Universitas Integrált Könyvtári Rendszer (Keszthely-Veszprém). 1995-ben alakult meg az Egyházi Könyvtárak Egyesülete.

Zalaegerszegen a megyei könyvtár kezdeményezésére a város valamennyi jelentős könyvtára (szakszervezeti, főiskolai, intézeti, bírósági, városi) együttműködési szerződést kötött az állományok és az adatbázisok összehangolt fejlesztésére, a kölcsönös tájékoztatásra, a szolgáltatások cseréjére és egymás olvasóinak kiszolgálására. Székesfehérváron a megyei könyvtár és a felsőoktatási könyvtárak fogtak össze a kötelező és ajánlott irodalom és a CD-ROM-ok beszerzésének egyeztetésére, az oktatásban használatos cikkek megfelelő példányszámú másolására. Pécsen a város könyvtárai a gyarapítás, pályázatok, szakmai képzés és továbbképzés, a lelőhelyjegyzékek kiadása stb. terén igyekeznek összehangolni tevékenységüket. Szombathelyen a megyei könyvtár, a főiskola, a pedagógiai intézet könyvtára és az egyházmegyei könyvtár közös fejlesztési projektet és kutatási tervet készített, és a Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár az észak-dunántúli régió kötelezpéldány-sorát kapó intézményként

szoros kapcsolatot tart a régió számottevő könyvtáraival. Veszprémben tartalmas munkakapcsolat alakult ki a megyei és az egyetemi könyvtár között: gyűjtőköri egyeztetés; az ALEPH OPAC modulja segítségével épülő katalógus; német–angol közös irodalomjegyzék; kiadványcsere; számítógépes fejlesztés; könyvtári és helytörténeti kutatás összehangolása; stb. Ezt az is indokolja, hogy – hasonlóan több megyei és városi könyvtárhoz – itt a megyei könyvtár olvasóinak 35–40%-a a felsőoktatási intézmény hallgatója. Szekszárdon három évre szóló közös tervet készítettek a város különböző funkciójú könyvtárai, de a város és környéke könyvtáraival való szoros kapcsolatáról számolt be a dunaújvárosi és nagykanizsai könyvtár is.

Közgyűjtemények

Általában jellemző a megyei, néhol a városi közgyűjtemények (múzeum, levéltár, könyvtár) szoros együttműködése. Ennek hagyományos formái: közös kutatások, kiadványok, előadássorozatok, tudományos tanácskozások, honismereti táborok, pályázatok, kiállítások, közgyűjteményi nap szervezése (Kaposvár), közös szerkesztés (Somogyi honismeret), gyűjtőköri együttműködés, forrásfeltárás stb. Nem tekinthető „szerencsés együttműködési formának” a tapolcai, valamint az ajkai könyvtár és múzeum szervezeti összevonása.

Könyvtárközi kölcsönzés

Tulajdonképpen az együttműködés legegyszerűbb és leghagyományosabb formája (lenne), ha nem akadozna, nem lenne drága, nem tompítaná a szolgáltatási készséget a kényelem, a lustaság, az állományvédelem és a pénzhiány (többes példányok). Mint említettem, „nagy könyvtárközizők” a megyei kórházak orvosi könyvtárai és a megyei könyvtárak (1000–2000 kérés), s közülük is a legnagyobb forgalmat a szombathelyi megyei könyvtár (1995-ben 2177 kérést kapott) bonyolítja le. Sok városi könyvtár panaszkodik a „pénzes” könyvtárközi kölcsönzésre, (amely esetben a kölcsönzött dokumentumért is nyilvánvalóan díjat kérnek), s közülük néhány a fölháborodását is kifejezte – gondolom, a jogszabályi rendezésig hiába – a kérdésekre küldött válaszában.

Hálózati gondozás – hagyományos módszertan

Jobb híján nevezem hagyományos módszertani munkának azt a tevékenységet, amelyet a könyvtári hálózatokról szóló jogszabályok megköveteltek a megyei könyvtáraktól mint hálózati központoktól és a városi könyvtáraktól mint hálózati alközpontoktól. Ismert, hogy a rendszerváltozás után a városi könyvtárak nagy része beszüntette módszertani tanácsadó munkáját és az ellátórendszerek működtetését, erre többnyire képviselőtestületi határozatok kötelezték őket, de némely esetben maga a városi könyvtár is segítette a feladatoktól való megszabadulást. Egyes városi könyvtárak sikeresen ragaszkodtak hálózati alközponti feladatokhoz (pl.: Mosonmagyaróvár), mások a megyei könyvtár segítségével érték el ezt (pl. Vas és Zala megye). Zala megyében a megyei könyvtár a városi könyvtárakkal kötött szerződést az ellátórendszerek működtetésére és a módszertani tanácsadásra, s évente külön pénzt biztosít a feladat ellátására ill. támogatására. Vas megyében hagyományosan

erős a megyei módszertan, itt tudomásom szerint csak egy városi könyvtár nem látja el alközponti feladatát. Győr-Moson-Sopron megyében a megyei könyvtár vette át a kapuvári és a csornai ellátórendszert, a győri városi könyvtárral pedig egyezség alapján megosztották a székhely könyvtári ellátásának feladatait. Székesfehérváron a megyei könyvtár a városi könyvtárral hasonló egyezséget kötött (pl. hangzó anyag beszerzésében gyűjtőköri együttműködés), de még nem sikerült megoldani a közös videotékát és a közhasznú adatbázis városi könyvtári „karbantartását”. Kialakulóban van az SZMT Könyvtárral való szorosabb együttműködés. Kaposváron a Megyei-Városi Könyvtár egy, a vidékre is kiterjedő nagy ellátórendszert (beszerzési társulást) működtet, Szekszárdon a megyei könyvtár szervezi a nemzetiségi ellátórendszert (több megyei könyvtár hasonlóképp végzi ezt). Néhány megyei könyvtárban a létszámcsökkentés során elsősorban a módszertani osztály gyengült meg, s ennek következtében lazult kapcsolatuk a megye önkormányzati könyvtáraival. Pedig, mint írják, szükség lenne a személyes kapcsolattartásra, ezt nem pótolják az alakuló megyei információs rendszerek sem. A felmérés alapján az a tapasztalatom, hogy a megyékben, régiókban a könyvtárak közötti együttműködés szervezésére szerepük-nél, helyzetük-nél és hagyományaik-nál fogva legalkalmasabbak a megyei könyvtárak, s ebbéli ténykedésükben nem nélkülözhetik a személyes kapcsolatokat, helyszíni látogatásokat is magában foglaló „hagyományos” módszertani munkát sem. Természetesen egy-egy konkrét ügyben (pl. regionális címjegyzék, adatbázis, irodalmi szolgáltatás stb.) jól jön(ne) valamely más könyvtár (pl. felsőoktatási) kezdeményezése, szervező munkája is.

Kiadványok

Hasznos és régi formája a kapcsolattartásnak a kiadványok (bibliográfiák, periodikák, gyarapodási és lelőhelyjegyzékek stb.) megküldése, cseréje, közös létrehozása. A szombathelyi megyei könyvtár 1995-ig országos szolgáltatásként gyűjtötte, nyilvánosságra hozta és másolatban megküldte a hozzá beérkezett irodalomkutatásokat, de a közreműködők érdektelensége miatt megszüntette ezt a szolgáltatást. A győri megyei könyvtár 1995-től minden évben elkészíti a kurrens periodikák megyei jegyzékét, s az egyre bővülő körben ma már 17 könyvtár szolgáltat és kap adatokat. A székesfehérvári megyei könyvtár kezdeményezésére 1996-ban a dunántúli megyei könyvtárak küldték meg egymásnak periodika lelőhelyjegyzéküket. Fejér, Veszprém és Komárom-Esztergom megyében a megyei könyvtár és a városok közösen készítik a helyismereti bibliográfiát. Gyarapodási jegyzékeket, bibliográfiákat, közhasznú adattárakat, helyismereti és helytörténeti kiadványokat ad ki a tatabányai, a győri, a székesfehérvári, a zalaegerszegi, a kaposvári és a szombathelyi megyei, a tatai, a pápai, az ajkai és a zalaegerszegi városi könyvtár, helyi újságot a tabi, több iskola közös értesítőjét a komáromi városi könyvtár. Zala, Vas és Győr-Moson-Sopron megye évente közlést tesz az önkormányzati könyvtárak statisztikáját, s több könyvtártípust összefogó periodikát ad ki a zalaegerszegi, szombathelyi, tatabányai és győri megyei könyvtár. 1995-ben jelent meg a köz- és szakkönyvtárak adatait tartalmazó Zalai Könyvtári Minerva, a Győr-Moson-Sopron megyei minden könyvtártípust felölelő Könyvtári Minerva pedig még 1988-ban.

Továbbképzés, szakmai képzés, tapasztalatcsere, rendezvények

Alapfokú könyvtárosi tanfolyam, számítógépes képzés szervezéséről számolt be a kaposvári, a győri és a szombathelyi megyei könyvtár, több könyvtárkezelői és könyvtárosasszisztensi tanfolyamot indított a győri megyei könyvtár. Győrről és Kaposváron a tanítóképző főiskolák, Szombathelyen a tanárképző főiskola könyvtár szakos hallgatói végzik szakmai gyakorlatukat a megyei könyvtárban. Ez utóbbi helyen külföldi könyvtárosok szakmai gyakorlatára is lehetőséget teremtettek, Zalaegersze- gen pedig az MKE Zala Megyei Szervezete szervezi évente a kolozsvári egyetem hallgatóinak egy hetes tanulmányútját. Hét városi könyvtár és a megyei könyvtár gyermekkönyvtárosait fogja össze a Zalai Gyermekkönyvtáros Műhely. A megyei könyvtárak többsége és néhány városi könyvtár tisztviselő munkatársain keresztül szoros kapcsolatot tart a Magyar Könyvtárosok Egyesülete megyei szervezetével, s a megyei könyvtárak általában intézményi bázisai (titkárságai) a szervezeteknek. Mi- vel az egyesület több könyvtártípus szakembereit fogja össze, rendszerint ezek szer- vezik a szakmai napokat, továbbképzéseket a megyei szakkönyvtárakkal közösen. Évente több ilyen rendezvényt tartanak Székesfehérváron, Kaposváron, Tatabányán, Győrben és Zalaegersze- gen. A szombathelyi megyei könyvtár minden évben más városi könyvtárral (és más városban) könyvtári szakmai napot szervez. Szinte minden megyében a megyei könyvtár koordinálja, szervezi, fogja össze az ünnepi könyvhetet és az Összefogas elnevezésű könyvtári hét rendezvényeit.

Sok intézmény tagja az Informatikai és Könyvtári Szövetségnek, illetve a városi, a megyei vagy a tudományos és szakkönyvtári tagozatnak. Három megyében (Vas, Baranya, Győr-Moson-Sopron) területi elven működő megyei tagozat jött létre, pon- tosan az együttműködés elősegítésére.

Néhány könyvtár jelezte külföldi kapcsolatait is: a szombathelyi megyei könyvtár öt, ausztriai tartományi, egyetemi és városi könyvtárral tart kapcsolatot, a győri me- gyei könyvtár az eisenstadti tartományi, a galántai és dunaszerdahelyi járási könyv- tárral, a somorjai Bibliotheca Hungarica-val, a mosonmagyaróvári városi könyvtár a szlovákiai szenci városi könyvtárral és a bécsi Collegium Hungaricummal, a lenti városi könyvtár a szlovéniai Lendva könyvtárával. A szombathelyi és a győri megyei könyvtár tagja az Alpok-Adria Munkaközösség Könyvtári munkacsoportjának.

Számítógépes együttműködés

Úgy tűnik, ez az a terület, ahol a kapcsolatok most szélesednek, mélyülnek, s a további együttműködés kölcsönös előnyöket ígér a résztvevőknek. Az 1991-ben lét- rehozott Zalai Könyvtári Információs Rendszer városi könyvtárakat, közgyűjtemé- nyeket és középiskolákat fog össze, a NIIFP regionális központja a Deák Ferenc Megyei Könyvtár, amely az adatbázisokat többfelhasználós változatban veszi meg, s a rendszer tagjainak on-line szolgáltatást biztosít telefonos kapcsolatban. Székesfe- hérvárott, Szekszárdon és Zalaegersze- gen a megyei könyvtár tölti be a TEXTLIB megyei rendszergazdai feladatait (továbbképzés, betanítás). Ugyanezt végzi a szom- bathelyi megyei könyvtár (SZIREN) és a győri (Kisalföldi Információs Rendszer: SR-Lib.). Kaposváron a megyei könyvtár a város három felsőoktatási könyvtárával közös infrastruktúrával hozta létre a Kaposvári Informatikai Egyesülést, amellyel csatlakoztak a pécsi városi felsőoktatási hálózathoz. Egyeztetik a beszerzéseket, a

szolgáltatások árait, és jelzik az igényeket. Sopronból, Győről és Kaposvárról jelenttek olyan közös pályázatokat, amelyeket a város könyvtárai (városi, megyei, felsőoktatási és szakkönyvtárak) közösen nyújtottak be, közös cél elérése érdekében.

Fenntartók együttműködése

A vizsgált könyvtártípusok közül a megyeszékhelyeken működő közművelődési könyvtárak esetében találkoztam közös fenntartással, illetve párhuzamos – helyesebben kettős – ellátással. Kaposváron, Szombathelyen és Szekszárdon a megyei könyvtár a városi ellátás felelőse is, ezért Kaposváron a város és a város fele-fele arányban, Szombathelyen kétharmad-egyharmad arányban vállalja a megyei könyvtár működtetési költségeit, Szekszárdon viszont a város minden évben alku keretében járul hozzá a megyei könyvtár költségvetéséhez 20-25%-kal. Ez utóbbi könyvtár minden év elején bizonytalanságban van éves költségvetését illetően, s ez esetenként méltatlan, sőt megalázó helyzetbe hozza a sorsa fölött alkudozó fenntartók között hányódó intézményt. Bár Kaposváron és Szombathelyen szabályozott a megye és a megyeszékhely közös könyvtár fenntartási kötelezettsége, természetesen itt is előfordulhatnak súrlódások, a könyvtár vezetőjének dolgát pedig mindenképpen megnehezíti a két fenntartóval való egyeztetés, kapcsolattartás és együttműködés. Székesfehérváron van ugyan külön városi könyvtár, a megyei jogú város esetenként mégis segíti, támogatja a megyei könyvtárt. Figyelemre méltó, hogy itt a város és a megye által tervezett könyvtári integrációt – egyelőre! – a városban működő felsőoktatási intézmények akadályozták meg. Zalaegerszegeen a megyei könyvtár igazgatójának véleménye szerint „a jelenlegi helyzetben az ún. szervezeti integrációt nem érdemes erőltetni”, mert pénzügyi, hatásköri és szervezeti gondok jelentkeznének, az önálló intézmények kapcsolatrendszere viszont – igaz, több energiával, de – hatásosan működik. Győrött a megyei jogú város külön városi könyvtárat tart fenn, s nem támogatja a városi ellátás jelentős részét vállaló megyei könyvtárat, de a két könyvtár szakmai egyeztetéssel igyekszik kiküszöbölni az ellátás tartalmi és területi párhuzamosságait. Mindkét könyvtár vezetői úgy látják, hogy a megyei és a városi könyvtár integrációjával – a jelen helyzetben – veszítene a közművelődési könyvtárügy, mert félő, hogy a fenntartók nagyobb megtakarításra használnák fel az intézmények egyesítését. 1994-ben a Széchenyi István Főiskola és a megyei önkormányzat szándéknyilatkozatot írt alá közös egyetemi-megyei könyvtár létesítésére a jelenlegi főiskolai és a megyei könyvtár összevonásával. Mivel ennek színvonalas megvalósítása beruházással, új kettős funkciójú könyvtár építésével lenne lehetséges, a két fenntartó 1997-ben megerősítette szándékát, és hozzáfogott egy pályázati terv kidolgozásához. Szekszárdon a megyei és a szakszervezeti könyvtár integrációját tervezik megfontoltan, „nem erőltetn”.

Veszprémben a megyei és az egyetemi könyvtár szorosabb együttműködése a fenntartók vonakodása miatt nem valósulhatott meg.

Visszatérve egyes megyeszékhelyek párhuzamos közművelődési könyvtári rendszerére, a külön megyei és külön városi könyvtár létre, azt kell mondanom, hogy e megoldás pazarló, a jó egyeztetés mellett is párhuzamosságokhoz, némely esetben a fenntartók és a könyvtárak közötti presztizsharcokhoz vezet. Mégis nagyon megfontolandó és főleg jól előkészítendő az a szervezeti egyesítés, amelyet csak akkor szabad végrehajtani, ha a könyvtári ellátás színvonala nem csorbul általa, és garantáltan mű-

ködnék a megyei funkciók. Maga az egyesítés vagy a közös fenntartás – van rá példa! – nem csodaszer, s önmagában nem oldja meg a könyvtári ellátás gondjait.

Tervek, elképzelések

Kérdőívem e pontjánál bizonytalanodtak el leginkább a könyvtárosok, s „szárnyalás” helyett meglehetősen földközelen maradtak. A kutatóintézeti könyvtárak volt hálózati központjuk módszertani munkájának megszűnését panaszolták, s hiányolták a tapasztalatcserét a szakmai kapcsolatokat. Meglehetősen bizonytalanságban vannak a felsőoktatás szervezeti átalakulása előtt (szövetségek, egyesülések) a felsőoktatási könyvtárak, de a kutatóintézeti könyvtárakkal együtt szívesen fogadják el az együttműködés formáit székhelyükön és a régióban egyaránt: közös továbbképzések, tapasztalatcserék, gyarapodási jegyzékek cseréje, közös készítése; gyors és rendszeres tájékoztatás egymás szolgáltatásairól; külföldi folyóiratok köröztetése, cseréje; számítógépes együttműködés, csatlakozás egymás rendszeréhez. A megyei könyvtárak közül van, amelyik már létrehozta (Zalaegerszeg), van amelyik most szervezi (Győr, Kaposvár), van amelyik tervezi (Székesfehérvár) megyei számítógépes rendszer létrehozását, de mindegyik az együttműködés fontos feltételének tartja. Várják a kisebb felsőoktatási könyvtárak és a városi könyvtárak is a bekapcsolódási lehetőséget valamelyik megyei és/vagy regionális rendszerbe. Érdekes, hogy bár az együttműködés bizonyos formáihoz jóformán csak akarat és elhatározás kellene (pénz alig), mind a szak- és felsőoktatási, mind a közművelődési könyvtárosok körében (kb. 10%) vannak, akik kételkednek megvalósulásukban, és komoly bizalomhiánnyal néznek a jövőbe.

Következtetések, javaslatok

A felmérő kérdésekre adott válaszokból kiderült, hogy:

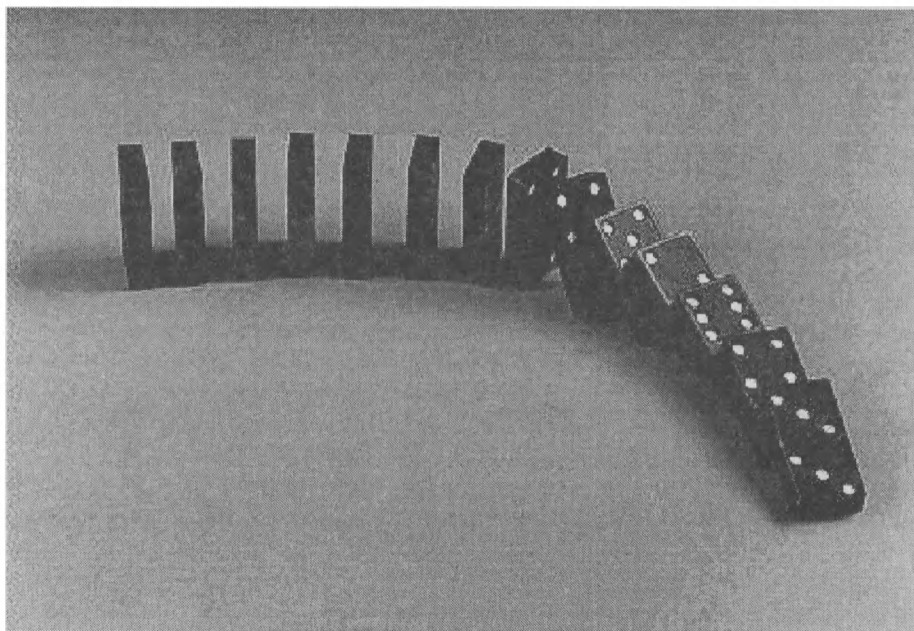
- a) az együttműködés különböző formái már kialakultak a könyvtárak között, természetesen ezeket nem mindenütt és főként nem azonos intenzitással és hatékonysággal töltik meg tartalommal;
- b) a könyvtárosok döntő többsége igényli a személyes kapcsolatokat is tartalmazó módszertani segítséget és szakfelügyeletet. Minél kisebb a könyvtár, annál jobban! Több városi könyvtár utalt arra, hogy „egyenjogúságon”, „mellérendeléken” alapuló együttműködést kíván, ami figyelmeztető jel az MKE, a KIK és különösképp a megyei könyvtárak számára, mert ha indokolatlan is az érzés, megvizsgálandó, hogy mi van mögötte (sértődés, kisebbségi érzés, nem megfelelő kapcsolat, egymás felületes ismerete stb.). Szakmánk belső feszültségei és ellentétei a rendszerváltozás óta szaporodtak és élesedtek, beszélünk kell róla, a szönyeg alá söprés módszere nem oldja meg a problémákat.

A könyvtárak közötti együttműködés javítása érdekében:

1. Ki kell dolgozni, össze kell foglalni az országos, regionális, megyei és helyi szolgáltatások rendszerét, világossá téve a feltételeket (ki, kinek, mit és mennyiért szolgáltat). Ennek érdekében tárgyyszerű megbeszéléseket kellene tartani, mert a feszültségek forrása olykor az, hogy a feltételek „diktátumként” érik a potenciális fogyasztókat (lásd: könyvtárközi kölcsönzés térítése).

2. Komoly és több éven át tartó, folyamatos fejlesztésre van szükség (állomány, gépesítés) a szolgáltatási képesség színvonalának és mennyiségének emelésére. Fontos lenne, hogy a gépek és programok jobbra váltásánál elkerüljük azt a helyzetet, ami a kezdeteknél gátolta, esetenként meg is akadályozta az együttműködést (eszközök és szoftverek sokfélesége).
3. További „szemléletváltásra” van szükség, hogy a sajátához való ragaszkodással, az önkiszolgálásra való törekvéssel ne hiúsuljanak meg hasznos kezdeményezések. Több számítógéphez értő, nyelveket tudó könyvtárosra van szükség, és arra, hogy jónéhányan leszámoljanak azzal az illúzióval, hogy a számítógépesítés mindent megold, hiszen az könyvtárosnak továbbra is az lesz a feladata, hogy az információt tartalmilag értékelje, és hordozójától függetlenül a jó információt közvetítse a felhasználóhoz.

Tuba László



A megyei és városi könyvtárak, valamint az integrált intézmények állapota és szolgáltatásai a Dunántúlon

Megyei Könyvtárak

A Dunántúlon kilenc megyei könyvtár működik – pontosabban tíz, hiszen a Pest Megyei Könyvtár is a Duna jobb partján található, de miután megyei működésének legnagyobb részét az Alföldön fejtí ki, ezért a vizsgálatba nem vontuk be. Az együttműködés során azonban számolni szeretnénk vele, többek között azért is, mert éppen most szervezett ellátórendszert Szentendre környékén, a Dunántúl északkeleti sarkában.

A megyei könyvtárak működése térségünkben mintegy hárommillió embert érint az úgynevezett megyei feladatokon keresztül, amelyeket később részletezünk; közvetlen, helyi ellátás tekintetében ez mintegy 800-900 ezer főt jelent (egzakt adatunk csak az állandó lakosokra van, a nagyszámú, ingázó diákságra nincs). Mind a kilenc könyvtár a nagy értelmiségi rétegeket tömörítő, iskolaváros jellegű megyeszékhelyeken működik; ez a lehetséges igénybevevők és a nyújtandó szolgáltatások körét is erősen meghatározza.

A megyei könyvtárak a Dunántúlon kivétel nélkül a megyei önkormányzatok fenntartásában működnek; két helyen, Somogy és Vas megyében a helyi városi önkormányzat is szerepel a fenntartók között, Tolna megyében pedig Szekszárd városa vesz részt – külön megállapodás alapján – a megyei könyvtár finanszírozásában; a többi város nem, vagy csak egészen kis összegekkel járul hozzá e könyvtárak működtetéséhez. Öt megyeszékhelyen – Győrben, Tatabányán, Székesfehérváron, Zalaegerszegen és Pécsen – van külön városi könyvtár. Kaposváron még 1991–92-ben véghez vitték a megyei, a városi és az SZMT könyvtárak szervezeti egyesítését: az így létrejött könyvtári komplexum közös fenntartású, az önkormányzat által felállított Intézményirányító Bizottság felügyelete alatt áll. Működése, elsősorban az *eltérő önkormányzati feladatok és anyagi lehetőségek* miatt időnként nehézkes és bizonytalanságokkal terhelt. A megyei könyvtárakat fenntartó önkormányzati együttműködésnek inkább a szombathelyi vagy a tolnai gyakorlat felel meg. bár ott is vannak gondok, az említett bizonytalansági tényezőknek köszönhetően. A legkirívóbb ilyen szempontból a veszprémi helyzet, ahol nincs városi könyvtár, de a helyi önkormányzat csak igen-igen csekély mértékben támogatja a könyvtár tevékenységét.

Mint ez köztudott, a megyei könyvtárak jelentős mennyiségű és változatos hasznosítású dokumentumállománnyal rendelkeznek, és hatalmas forgalmat bonyolítanak le; ehhez képest elhelyezési körülményeik nem a legjobbak: viszonylag megnyugtató működési körülményei csak az utóbbi évtizedben átépített zalai és baranyai intézménynek vannak. A könyvtárnak épült, de alaposan kinőtt tolnai, somogyi, komáromi és vasi megyei könyvtárak bővítésre szorulnak, a teljesen lerobbant veszprémi mű-

emlék épület átépítése és jelentős bővítése most kezdődött meg. Egyre lehetetlenebb a működése ugyanakkor a Fejér és a Győr-Moson-Sopron megyei könyvtárak. Műemléki épületekben, szétszórt telephelyeken, a funkcionális egységet nélkülözve szolgáltatnak, természetesen sokkal drágább és rosszabb hatásfokkal, mint optimálisabb helyzetben lévő társaik.

A megyei könyvtárak működését és szolgáltatásait vizsgálva elmondhatjuk, hogy igen változatos és sokrétű tevékenységet folytatnak; mindenesetre úgy tűnik, hogy nem állja meg a helyét az a mostanában többször is felbukkanó állítás, hogy nem egyebek nagyra nőtt városi könyvtáraknál. Az nem tagadható, hogy a fizikai közelség mindig azokat hozza kedvező helyzetbe, akik ezt kihasználva a szolgáltatásokat könnyebben tudják igénybe venni: de, mint említettük, az úgynevezett „székhelyi tevékenység” elsősorú kedvezményezettje éppen a nagyszámú értelmiség és diák, akik e dunántúli középvárosokban laknak, tanulnak vagy dolgoznak. Nyilván ezzel függ össze, hogy a nagy iskolavárosokban lévő megyei könyvtárak közül a baranyai, somogyi, vasi és a veszprémi *tudományos minősítéssel bír*; esetenként szakkönyvtári feladatokat is ellátnak. A rendelkezésre álló *dokumentumállomány* a legkisebb, a zalai esetében is eléri a negyedmilliót. A legtekintélyesebb, csaknem félmillió gyűjteménnyel a kötelezpéldányra is jogosult vasi könyvtár rendelkezik.

Az állományalakulási tendenciákat vizsgálva kitűnik, hogy a dokumentumállomány az utóbbi öt-hat év átlagában csak kis mértékben gyarapodott. A beszerzési oldalon nagy mértékű – 40-50%-os – a számszerű visszaesés: az elmúlt időszakban az intézmények a beszerzésre fordított előirányzatokat legfeljebb megduplázni tudták, miközben az átlagárak négy-ötszörösére nőttek; lesz tehát helye a könyvtári törvényben előirányzott állományépítési támogatásoknak. Ugyanakkor szinte mindegyik könyvtár nagyméretű állományapasztásba kezdett, kirotálva elsősorban az elavult politikai, szakirodalmi anyagot és a feleslegesen őrizgetett időszaki kiadványokat. Ez mindenképpen pozitív változás, hiszen sem a raktárakat, sem a nyilvántartásokat nem kell, hogy terhelje a sok, szükségtelenül felhalmozott dokumentum – ugyanakkor ezzel párhuzamosan kialakulni látszik –, egyelőre a városokban az egymással fizikai közelségben is lévő könyvtárak között a *gyűjtőkori együttműködés* és a *közös nyilvántartások* építése (erre van példa Baranya, Fejér, Győr, Zala megyéből is); sőt szolgáltatások összehangolására is van példánk.

A főfoglalkozású, felsőfokú végzettségű könyvtárosok száma a megyei könyvtárakban – a szerzeágazó feladatokhoz képest – nem túl magas, húsz és harminc közötti. Sajnos még további csökkenések is várhatók, elsősorban most a kormányzat nyomására. Kirívóan alacsony a Komárom megyei könyvtár szakember-ellátottsága. A nem felsőfokú végzettségű könyvtárosok aránya általában 30-40%. A helyi forgalmi adatokat tekintve érdekes és jellemző adat, hogy a beiratkozott olvasók száma – Fejér megyét kivéve – 1990-hez képest nem változott – egész kismértékű növekedés vagy csökkenés tapasztalható intézményenként. A könyvtárhasználó rétegek között azonban átrendeződés ment végbe: a diákok – elsősorban a felsőoktatási hallgatók – aránya jelentősen nőtt, az aktív keresők aránya csökkent. Növekedett viszont a kihasználtság intenzitása: a látogatók száma is, a kölcsönzés és helybenhasználat mértéke is jelentősen – 20-50%-kal – emelkedett. 1990-ben a kilenc könyvtár 894.159 látogatót fogadott, 1995-ben 1,314.757-et: ez 32%-os növekedés. Új szolgáltatások jelentek meg, pl. videokölcsönzés, információszolgáltatás. Ez utóbbiakat, elsősorban

a *fenntartók nyomására* sok helyen térítésessé kellett tenni, a bevételi előirányzatok ugyanis jelentősen emelkedtek az elmúlt években.

Meg kell jegyezni, hogy bár a saját bevételre törekvés mindenhol erősödött, de korántsem egyforma mértékben; és ha eltekintünk a nyomdai, kötetzeti és helyiség-bérbeadási bevételektől, akkor az is kiderül, hogy a könyvtárak egy része a korábban alapszolgáltatásként, beiratkozási díj ellenében nyújtott szolgáltatásokat – pl. hang-lemezkölcsönzés, folyóiratkölcsönzés, előjegyzés stb. – átvitte a térítéses szolgáltatások közé. Ezen a területen nagy a zűrzavar, hogy ki, mit és mennyiért biztosít. Az valószerű, hogy a megszülető könyvtári törvénnyel a pénzügyi kölcsönzők összeütközésbe kerülnek. Ezenkívül, véleményünk szerint, egyébként sem szabad a már-már irreális mértékű bevételi kötelezettségeket tovább erőltetni, hiszen a bevételi lehetőségek tovább nem nagyon bővíthetők; egy közszolgáltató intézménynek pedig elsősorban a közszolgáltatással kelleni törődnie, nem a bevételek gyarapításával.

Megyei feladatok

A továbbiakban a megyei könyvtárak speciális, a klasszikus helyi tevékenységen túli feladataival és szolgáltatásaival foglalkozunk.

Ezeket a következőképpen lehet csoportosítani:

- megyei könyvtári feladatok
- nemzetiségi báziskönyvtári feladatok
- oktatási feladatok

A megyei könyvtári feladatokat a rendszerváltozás előtt az 1976. évi XV. tvr., és a 17/1978. MT. rend. határozta meg. Az önkormányzati rendszer megszületése után ez az intézménytípus rövid időre légius térbe került, hiszen maga a politika sem tudta eldönteni, hogy mit kezdjen a megyével, illetve annak intézményeivel; a tanácsi könyvtári hálózat szétesett, s a korábban jól működő, hasznos szolgáltatások, együttműködési formák a megszűnés szélére kerültek. A könyvtári rendszer belső kohéziójának megtartása érdekében legkorábban a dunántúli könyvtárak mozdultak meg: először a zalai és a veszprémi, majd a vasi és baranyai könyvtár is megpróbálkozott az 1992. I. 20. kormányrendelet alapján az önkormányzati könyvtári hálózat megszervezésével. Ezeket a könyvtárakat a jogszabálynak megfelelően az együttműködő önkormányzatok ki is jelölték hálózati központnak, és rögzítették megyei feladataikat is. A tapasztalatokat – különböző módon – hasznosította a többi könyvtár is. Tolna megyében az alapító okiratban rögzítették a megyei könyvtár feladatrendszerét; Fejér, Győr-Moson-Sopron, Somogy és Komárom-Esztergom megyében külön szabályozás nélkül, de a többi könyvtárhoz sokban hasonló módon folytatják a megyei hálózat-gazdálkodási munkát.

A megyei feladatok közül *mindenki* végzi a könyvtárközi kölcsönzés; a helyismereti gyűjtemény építését, valamint az ezen alapuló vagy egyéb bibliográfiai szolgáltatásokat és kiadványozást; az alapfokú – esetenként középfokú – tanfolyamok szervezését és lebonyolítását, a szakmódszertani tanácsadást, a statisztika elkészítését; Baranya és Komárom kivételével kedvezményes kötetést is vállalnak a hálózat könyvtárai számára. A legteljesebb hálózati együttműködés Zala megyében van, ahol a megyei önkormányzat által biztosított költségtérítés felhasználásával, a városi

könyvtárak közreműködésével minden településre kiterjed a módszertani gondozás. Hasonló, de kisebb arányú anyagi kompenzációra Vas és Veszprém megyében is sor került; a veszprémi közgyűlés jelenleg nem biztosít forrást erre a célra. Somogy megyében ezzel ellentétben centralizált módszertani szolgáltatás működik: 7-8 fős osztály, két gépkocsival. Több megyei könyvtár külön számítógépes tanácsadót alkalmaz, hogy a kisebb könyvtárak gépesítését is segíteni tudja.

A megyei könyvtárak egy része ellátórendszerként is működött a város (pl. Szombathely, Veszprém ill. a győri megyei könyvtár Csorna) környékén; a Somogy megyei könyvtár pedig *letéti rendszert*, valamint a megye területén *kiskönyvtári könyvbeszerzési társulást*. A Zala megyei könyvtár a megyei rendszeren belül több községi könyvtár gondozását végzi folyamatosan, ezen kívül felügyeli a teljes ellátórendszeri-hálózatgondozási tevékenységet. Ugyancsak a zalai könyvtár különleges szolgáltatása a *gyermekkönyvtáros műhely*, amely a megye gyermekkönyvtárait fogja össze szoros szakmai együttműködési társulássá.

Nem okvetlenül megyei könyvtári feladat, de a szervezeti formához jól illeszkedik az úgynevezett nemzetiségi báziskönyvtári munka. Ennek gazdái legtöbb helyen a megyei könyvtárak: német báziskönyvtár a baranyai, tolnai, vasi, veszprémi, győri és a komáromi intézmény; horvát és szlovén báziskönyvtár a győri illetve a vasi könyvtár. Zala megyében a horvát báziskönyvtár nem a megyei könyvtár; ugyanakkor – a győrihez hasonlóan – a cigány báziskönyvtári feladatokat megyei könyvtár látja el. A báziskönyvtári tevékenység tartalma megyénként nagyon eltérő: Baranyában és Tolnában letéti rendszerben működnek a nemzetiségi könyvtárak, máshol önállóan szerzeményeznek, és csak módszertani tanácsadásban részesülnek.

Meg kell említeni még egy területet, amelyen a megyei könyvtárak egyre nagyobb aktivitást fejtenek ki – ez pedig a felsőoktatás könyvtári ellátásában való részvétel. A megyei könyvtárak környezetében lévő felsőoktatási infrastruktúra jelentős változásokon ment keresztül az utóbbi időben: új kihelyezett karok, tagozatok indultak be – a legtöbb esetben könyvtári-dokumentációs háttér nélkül. A hallgatók természetes módon fordultak a helyben lévő nagy gyűjtemények felé, és keresték a nekik szükséges szakirodalmat. Székesfehérváron, Veszprémben, Győrben és Zalaegerszezen különösen nagy gondot okoz a dokumentumhiány, ezért ezeken a helyeken konkrét lépésekre is sor került a felsőoktatási ellátás javítására. Zalaegerszezen a megyei, városi, szakszervezeti könyvtár és a Pedagógiai Intézet kötött megállapodást a felsőoktatási intézményekkel az együttműködésre. Győrben és Veszprémben tárgyalások folytak-folynak egy közös egyetemi-kozművelődési könyvtár megteremtéséről; Székesfehérváron pedig a főiskolai könyvtári ellátásról. Kaposváron egy, a város intézményeit összefogó számítógépes hálózat kiépítése történt meg; Szombathelyen a megyei könyvtár a főiskola könyvtárával kötött megállapodást a gyűjtési stratégia összehangolásáról.

Városi könyvtárak

A Dunántúlon – nyilvántartásunk szerint – ebben a pillanatban – a Pest megyeieket leszámítva 66 városi könyvtár működik. Három városban – Szombathelyen, Veszprémben, Szekszárdon – a megyei könyvtár látja el a városi feladatokat is, Kaposváron pedig az egyesített intézmény. A megyei könyvtárak mindannyian elég részletes, ki-

merítő adatokat küldtek a felméréshez – a városi könyvtárak rendkívül heterogén felkészültségét, együttműködési készségét (vagy lehetőségeit) talán az is példázza, ahogy a megkeresésünkre reagáltak: *negyven kérdőívet kaptunk vissza*, elsősorban Baranya, Zala, Veszprém és Vas megye területéről; ennek egy részét is ismételt sürgetésünkre. Továbbra is keveset tudunk Somogy, Tolna és Fejér megye városi könyvtáiról. Hogy árnyaljuk a képet, más nyilvántartásokat is figyelembe vettünk, például az országos és megyei TEKE adatokat – sajnos, ezek adatai is sokszor eltérőek, nehezen értelmezhetőek. Így a városi könyvtárak vizsgálatában jobbára csak *tendenciákat* lehet megjelölni, annál is inkább, mivel helyzetük továbbra is bizonytalan, öszszevonások, leépítések továbbra is fenyegetik őket; ugyanakkor – bizonyos pályázati és kormányzati támogatásoknak köszönhetően – kicsit kedvezőbb körülmények közé kerülhetnek, mint amilyenek ez a vizsgálat – döntően az 1995. év adataira támaszkodva – felmutathat. Ezzel együtt lehet igaz a most következő elemzés.

Mint említettem tehát, a Dunántúlon 66 városi könyvtárat vettünk számításba. Az összes városi lakos száma 1,741.976; a 66 könyvtár 1,487.893 lakos ellátásában vesz részt; a megyei könyvtárak önállóan 254 ezer, a városiakkal együtt 555 ezer lakost látnak el. Öt városi könyvtár működik megyeszékhelyen: Győrben, Tatabányán, Zalaegerszegen, Székesfehérváron és Pécsen; három adott értékelhető adatokat. A régióban három nem megyeszékhelyként működő, 50 ezer lakosnál népesebb megyei jogú város van: Nagykanizsa, Sopron és Dunaújváros. Mindhárom városban nagy, 170 ezret meghaladó gyűjtemény található, sőt a nagykanizsai nagyságrendileg a megyei könyvtárak közé sorolható 220 ezres állományával. A dunaújvárosi eredetileg szakszervezeti könyvtár volt, 1974-től „kettős funkciójú” (munkahelyi-városi), 1996-tól került az önkormányzat kezelésébe. Természetesen a megváltozó szolgáltatási struktúra más dokumentumállományt is igényel, ezért ott egy hosszabb korszerűsítési folyamat megy végbe, több tízezres állományapasztással kísérve. Mindenesetre a városi könyvtár működése többé-kevésbé zavarmentes. Súlyos elhelyezési gondokkal küzd viszont a nagykanizsai és a soproni: előbbi egy – visszaadásra ítélt – ferences kolostorban, utóbbi egy művelődési házzal társbérletben próbál szolgáltatni: a soproni könyvtár telephelyei, raktárai szét vannak szórva. Bátran mondhatjuk, hogy mindkét város, a maga szellemi közegével, oktatási intézményeivel, erős polgári hagyományaival sokkal többet érdemelne, mint a jelenleg nekik nyújtható könyvtári szolgáltatás.

A dunántúli városi könyvtárak döntő többsége az 50 ezer lakos alatti kisvárosokban található. A települések közül 30-50 ezer lakosú mindössze négy van: Komló, Ajka, Pápa és Mosonmagyaróvár szintén nagymúltú iskolaváros, könyvtáraik rendezettek, sokoldalú szolgáltatásokkal rendelkeznek, ellátórendszeri központok is egyben. Az ajkai könyvtár összevont intézmény, két múzeummal próbál együttműködni úgy, hogy még iskolai könyvtári hálózatot is tart fenn. A komlói szakszervezeti könyvtár volt, 1990 óta városi intézmény: több mint 170 ezres állományát 151 m²-nyi területű kiszolgálóhelyen próbálja az olvasók rendelkezésére bocsátani.

A települések közül 20 és 30 ezer közötti lakossal *tíz* rendelkezik, a 10-20 ezer lakossal bíró városok száma *20*. 10 és 5 ezer közötti lakosa van *14* városnak, 5 ezer alatt pedig *7* város lakossága van; ebből *kettőnek* 3 ezer alatt van a népessége. Ehhez tessék hozzáérteni a települési infrastruktúrát, szolgáltatási környezetet – és mindjárt adódik a kérdés, összemérhető-e önmagán belül a városi könyvtárak halmaza? Nagyon nehéz meghúzni azt a határt, ahol még összevethetők a mutatóik – hiszen a

sopronit, a győrit vagy a nagykanizsait a megyei könyvtárakhoz kéne mérni, a hévizit vagy a fertődít inkább a községekhez. Jelenleg ebben egyetlen kapaszkodónk van, a jogi helyzet: városban működő önkormányzati könyvtárat városi könyvtárnak kell tekinteni.

A 66 városi könyvtár zöme önálló vagy részben önálló jogi minőségű intézmény. Információnk szerint 12 ún. összevont intézmény van, leginkább a 20 ezer alatti települési kategóriában; ebből csak Mohács, Oroszlány, Ajka és Tapolca kivétel. E két utóbbi még azért is kivétel, mert nem művelődési házzal, hanem múzeummal vannak összevonva; működési tapasztalataikra később fogok visszatérni.

Fontos és jellemző adat a városi könyvtárakkal kapcsolatban, hogy – a korábban sokat idézett leépítési gyakorlat ellenére – nem kis mértékben megőrizték vagy felújították korábbi hálózatgondozói-módszertani jellegű kapcsolataikat a környező településekkel, azok könyvtáraival. 19 városi könyvtárról van olyan adatunk, hogy *ellátórendszeri és/vagy módszertani* gondozást végez – ezek zöme a nyugat-dunántúli régióban helyezkedik el, de a keleti és déli részokről is vannak szolgáltatók: Dunaújváros, Dombóvár vagy Siklós. Újabban a pápai és a marcali ellátórendszer leállt. Igényüket és hajlandóságukat egyébként többen is kifejezték erre a munkára – leginkább a helyi önkormányzatokat jelölve meg ennek akadályául. Talán az új könyvtári jogszabályok átsegítenek bennünket ezen a nehézségen is.

A könyvtárak *elhelyezési körülményei* rendkívül változatosak: műemléki épületekben, egykori polgárházakban éppúgy szoronganak mint más, nem erre a célra épült épületekben; az idők során a könyvtári célra készült házaikat is alaposan kinőtték. Sajnálatos, hogy éppen a legjelentősebbek közül nyomorog a soproni, a nagykanizsai, a komlói – de ugyanígy nehéz helyzetben van a tapolcai, a kőszegi, a zalaegerszegi, a tatai, az ajkai, a pápai vagy a keszthelyi könyvtár is. Miután a felmérésünk nem teljes, egy részletesebb elemzés keretében célszerű megvizsgálni a régió könyvtárainak elhelyezési viszonyait.

Felszereltség tekintetében a városi könyvtárak nagy lemaradást mutatnak a megyei könyvtárak mögött. Audio-vizuális technikai berendezésekkel szinte mindenki rendelkezik, bár ezek közül is számosan jelzik az avulást. A számítógéppel való ellátás, a lokális hálózatok működése azonban még komoly kívánnivalót hagy maga után. A pécsi városi könyvtár szolgáltatóhelyei behálózák a várost – de nincs mindenhol telefon, nincs fax, és egy számítógépük van. Egy számítógép van még a mohácsi, komáromi, oroszlányi és zirci könyvtárban – Enyingen és Hévízen egy sincs. Ezek persze a sereghajtók, a többség egynél több géppel rendelkezik, amelyeket ritkábban a kölcsönzéshez, gyakrabban az információszolgáltatáshoz, feldolgozáshoz használnak. Zala megyében az ellátórendszeri központok is gépesítve vannak. Lokális hálózatról 10-nél kevesebben tettek említést, de lehet, hogy ennél azért több helyen van belső hálózat. Ami még érdekes, hogy a városi könyvtárak egy része követi a megyei könyvtárat az integrált rendszer kiválasztásában: így például Vas megyében a Szirén, Zala megyében a TEXTLIB lesz az uralkodó – de jelen van a TINLIB, és az SRLIB is (Győr-Moson-Sopron megyében). Hogy ebből hogy lesz kompatibilis adatcsere, az a jövő titka!

A szolgáltatások jellege nem tér el nagyon egymástól, ezért azt most nem részletezzük. A nyitvatartási idő heti 25 és 55 óra közötti tartományban ingadozik, de általában meghaladja a 40 órát. Városi könyvtári jellegzetesség a fiókhálózat fenntartása. Azokban a városokban, ahol megyei könyvtár is van, a városi könyvtár a fiók-

hálózat felelőse, így összehangolva erőiket, a megyei könyvtárak jobban összpontosíthatnak a drágább, igényesebb dokumentumok, szolgáltatások beszerzésére. A fiókhálózatok egyébként zsugorodóban vannak – ez a jelenség az egész Dunántúlon érzékelhető, mindenhol csökkentik a „kihelyezett” szolgáltatóhelyek számát. Ez persze nagyobb forgalmat, zsúfoltságot okoz a központokban, és szaporítja a raktározási, selejtezési gondokat.

A *szakember-ellátottságot* nehéz minősíteni – nincsenek olyan normatívák, amelyekhez képest el lehetne dönteni, hogy sokan vagy kevesen vannak-e. Az biztos, hogy az összevont intézményekben igen sok munkaerőprobléma jelentkezik, mert a könyvtári tevékenység mellett mást is el kell végezni, és ez sokszor a rendszeres szolgáltatás rovására megy. A könyvtárak jelenlegi munkaerőhelyzetét tekintve talán csak a legnagyobb városi könyvtáraknál, Győrben vagy Nagykanizsán lehet a megyei könyvtárakéhoz hasonló nagyságrendű és megoszlású – kétharmad felsőfokú; egyharmad középfokú képzettségű – munkatársi gárdával találkozni; van azonban ahol ez az arány csaknem fele-fele: pl. Dunaújvárosban, Sopronban, Oroszlányban, Kőszegen, Ajkán és Zalaegerszegen több a középfokú képzettségű, mint a felsőfokú; Sümegen pedig csak 1 főiskolát végzett van (nyilván az igazgató). Ugyanakkor Siklósra csak felsőfokú képzettségűek dolgoznak; Csornán, Pakson, Tamásiban vagy Lentiben pedig csak egy középfokú képzettségű munkatárs van. Erre a jelenségre a normatíva-számításoknál figyelni kell!

A *dokumentumállomány* – hasonlóan a megyei könyvtárak esetében tapasztaltakhoz – jelentős változásokon ment keresztül; de itt sem egységes a kép, ami a felmérés alapján elének tárul. A dokumentumállomány összességében 17 könyvtárban növekedett, 20-ban csökkent (a mértéke $\pm 10\%$). A nagyobb értékek – Dunaújváros, Győr, Vasvár esetében – nyilván átleltározásnak vagy nagyméretű apasztásnak köszönhetőek. A gyarapítás mértéke viszont alaposan visszaesett: az 1990. évet bázisnak véve 1995-ben 30 könyvtár, vagyis 81% jelentett csökkenést a beszerzett dokumentumok számát tekintve. A szélső értékek változók: a komárominak 16%-kal csökkent a beszerzése, a mohácsiaknak 72%-kal. Feltűnő, hogy a baranyai könyvtárak beszerzése 60-70%-kal esett vissza; de az átlag is 40-50% között van. Ugyanakkor növelte beszerzését a pápai, a letenyei és a nagykanizsai könyvtár – de ezek nyilván kivételek. A csökkenés a könyvek esetében még néhány százalékkal nagyobb is; sok esetben az időszaki kiadványok és a hangzóanyagok is drasztikusan csökkentek. Megfigyelhető egyébként, hogy a csökkenés nem lineáris jellegű – 1995-ig sok könyvtár megőrizte vagy növelte a beszerzési kvótát. De '95-ben – a néhány említett kivételt leszámítva – mindenki nagyot esett vissza.

A *forgalmi adatokat* tekintve szintén nem egyértelmű az elének rajzolódó kép. Míg a megyei könyvtárak dinamikus forgalomnövekedésről számoltak be, addig a városi könyvtárak közül 10 esetében – ez 27% – forgalomcsökkenés következett be. Itt is a baranyai könyvtárak vezetnek; legnagyobbat, 36%-ot azonban a kegyetlen módon visszafejlesztett kőszegi könyvtár zuhant. A többség (63%) azonban egyre nagyobb forgalmat bonyolít le: a növekedés mértéke átlag 20-30%; nő a kölcsönzés és különösen a helybenhasználat mértéke is. Annyi előnyük talán van a megyei könyvtárakkal szemben, hogy az állomány jelentős részét – 60-70%-át – szabadpolcon tudják tárolni, így az igényeket könnyebben, gyorsabban ki tudják elégíteni.

A *tértízeses szolgáltatások* esetében hasonló tendencia mutatkozik, mint a megyei könyvtáraknál: az 1990-ben csaknem teljesen ingyenes könyvtári szolgáltatási struk-

túra mostanra egy differenciáltabb pénzszerző mechanizmussá alakult át. Persze ebben is elsősorban a fenntartók a ludasok, hiszen rendkívüli mértékben emelkedtek a bevételi előirányzatok: mindössze négy olyan könyvtár van, hol az emelkedés mértéke 100% alatt van. A többieknél sokszoros az emelés: négyszeres, hatszoros, tíz esetben pedig tízszeres, vagy annál is több; Tata és Tamási esetében húszszoros. Teljesen irreális számok is forognak: a harmadakkora kőszegi könyvtárnak duplája bevételt kellene teljesíteni, mint a Zala megyei könyvtárnak. Nem csoda, hogy a legkülönbözőbb pénzszerző manőverek jelennek meg a szolgáltatásokban: folyóirat-kölcsönzés, prézenszállomány, CD-lemez kölcsönzése, irodalomkutatás; de találkozzunk relaxációs gép használatával és fagylaltzóval is. Valószínű, hogy ezekben az esetekben is lesz mit helyretenni a könyvtári törvénynek!

Összevont intézmények

A régióban működő összevont intézmények közül a tapolcai és az ajkai a múzeummal alkot integrációt, a többi művelődési házzal. A vizsgálatba az oroslányi, tolnai, balatonlelleli, letenyei, csepregi, sásdi, valamint a két, múzeummal összevont Veszprém megyei könyvtárat sikerült bevonni; ezenkívül tanulmányoztuk a zalaszentgróti integrált intézményt is. A tapasztalatok alapján úgy tűnik, hogy alapvetően nem a szervezeti forma a bűnös a működési zavarokért – amelyeket esetenként maguk az intézmények vezetői sem tagadtak –, hanem döntően az *átgondolatlan összevonás és a szükségleteket figyelmen kívül hagyó üzemeltetés*. Alapvetően zavarmentesen és hatékonyan működik a letenyei, a csepregi, a sásdi és az oroslányi intézmény – a belső munkamegosztás ugyanis mindegyik szakág működéséhez elegendő időt és energiát biztosít; a fenntartó is, a vezető is egyformán fontosnak ítéli a különböző szolgáltatások egységes színvonalú teljesítését. Működik, de belső feszültségek terhelik a tolnai és a balatonlelleli intézmény munkáját: a szükségesnél alacsonyabb számú személyzettel dolgoznak, s a közművelődési feladatok teljesítése a könyvtári szolgáltatásoktól von el energiát, miközben azokat sem akarják feladni. A tolnai könyvtárban pl. 2 könyvtáros van, heti 40 órát tartanak nyitva, szombaton is: van felnőtt, gyermek és zenei részleg is, sőt internet hozzáférés is. Gyarapítanak, feldolgoznak, kiszolgálják, rendezvényeket csinálnak, és emellett a művelődési ház munkájában, propagandaanyagok szerkesztésében, ügyeletben is részt kell venniük. Ebben a formában az integráció már káros; kizsigereli a dolgozókat, rontja a szolgáltatások minőségét.

A legrosszabb tapasztalatokat a rosszul értelmezett takarékoság jegyében végrehajtott, átgondolatlan, esetenként törvénytelen integrációk jelentik: ilyen volt a zalaszentgróti, a tapolcai vagy az ajkai összevonás. Botrányos körülmények között történt például az integráció Tapolcán: még a minisztériumot is megjárta az ügy, de a fenntartó nem törődött az ellenérvekkel. Ez az összevonás teljesen értelmetlen, mint ahogy nem sok értelme volt az ajkai integrációnak sem: annyira más szakembert kíván a múzeumi terület, hogy azt könyvtárral ötvözni egyáltalán nem lenne szabad. Ugyancsak a rossz példák között említhetjük a zalaszentgróti: az önkormányzat félig titokban, lázas sietséggel vonta össze a két intézményt, és a megyei önkormányzat, valamint az érintett megyei intézmények tiltakozása ellenére egy *outsider* népművelőt nevezett ki vezetőnek, aki azóta leépítette a fiókhálózatot, a belső létszámot, elzárta

az intézményt a szakmai vérkeringéstől. Nem tárgyal a könyvtáros szakma képviselőivel, de a dolgozóknak sem engedi a kapcsolatépítést, mert az az igazgató dolga. Ebben az esetben is tetten érhető a fenntartói feladattól való menekülés, a csak a költségvetési korlátok között mozgó problémamegoldás.

Tapasztalatok és ajánlások

A megyei és a városi könyvtárak helyzete és szolgáltatásai visszatükrözik az elmúlt esztendő szakmai és politikai bizonytalanságait és a még mindig kiforratlan önkormányzati rendszer következetlenségeit. A megyei könyvtárak esetében elcsitulni látszik a fenntartók korábban csaknem általános berzenkedése a megyei könyvtári feladatokkal szemben: így vagy úgy, de a területi munkát mindenhol végzik, sőt ez a tevékenység az utóbbi években megerősödött. A megyei könyvtárak szakmai és gazdasági szervezetei (a kamarai tagozat és a Gazdasági Egyesülés) jól tudják támogatni ezt a tevékenységet; a hálózati kapcsolatokat jól egészítik ki a megyei kamarai szervezetek (Baranya, Vas, Győr-Moson-Sopron megyében). Mindenképpen szükséges azonban, hogy az új könyvtári jogszabályok – ezekre a tapasztalatokra is építve – a megyei könyvtári feladatokat (és a fenntartási problémákat) korrekt módon rendezzék.

A városi könyvtárak fenntartásában és működésében sokkal több a bizonytalanság, mert a helyi fenntartók a különböző takarékosági, összevonási és egyéb ötleteiket azonnal – és a tapasztalatok szerint elég kíméletlenül – érvényesíteni tudják, és a jelenleg hatályos törvények szerint senki nem akadályozhatja őket ebben a törekvésükben. Ez pedig a szolgáltatás biztonságát nagy mértékben veszélyezteti.

Az elhelyezési körülmények kívánnivalót hagynak maguk után, és éppen a legnagyobb könyvtárak esetében. A kisebb városok könyvtárai – miután kevésbé differenciált a szolgáltatási struktúrájuk – még jobban elférnek; a nagyobb könyvtárak azonban mind állományukat, mind szolgáltatásaikat egyre kevésbé tudják a rendelkezésre álló „terekben” elhelyezni; emiatt drágább és esetenként rosszabb minőségű szolgáltatásokat tudnak nyújtani. Ezzel kiemelten kellene foglalkozni a jövőben!

A dokumentumállomány minden könyvtártípusban nagy változásokon ment keresztül. Mennyiségre alig növekszik vagy inkább csökken; összetétele – a selejtezések miatt – korszerűsödik, ugyanakkor a legújabb (legfontosabb) irodalom beszerzése nagyon lecsökkent. Visszaesett a magyar és külföldi folyóiratok és a hangzóanyagok beszerzése is – ez különösen a kisebb városi könyvtárakban mellbevágóan alacsony. A minisztérium által javasolt dokumentum-beszerzési támogatást mindenképpen támogatni kell, ugyanakkor ösztönözni szükséges a *lelőhelyjegyzékek* kiadását, a *gyűjtőkori együttműködések*et, nemcsak városi, de a nagyobb körzetekben is. Az adminisztratív összevonásokat viszont – megyei és városi könyvtárak esetében – csak nagyon körülbástyázva, a legszélesebb működtetési garanciákkal lehet javasolni, mert a fenntartók ma inkább a feladat-áthárításban, mint annak ellátásában érdekeltek. Ehhez kapcsolódik az összevont intézmények problémája is: úgy tűnik, hogy leginkább az egészen kis városok esetében működik az integrált modell, de ott is csak akkor, ha a szükséges munkaerő és infrastruktúra rendelkezésre áll. A vizsgált esetek többségében az integrációt kizárólag a „takarékoság” motiválta, feladat-ellátási garanciák

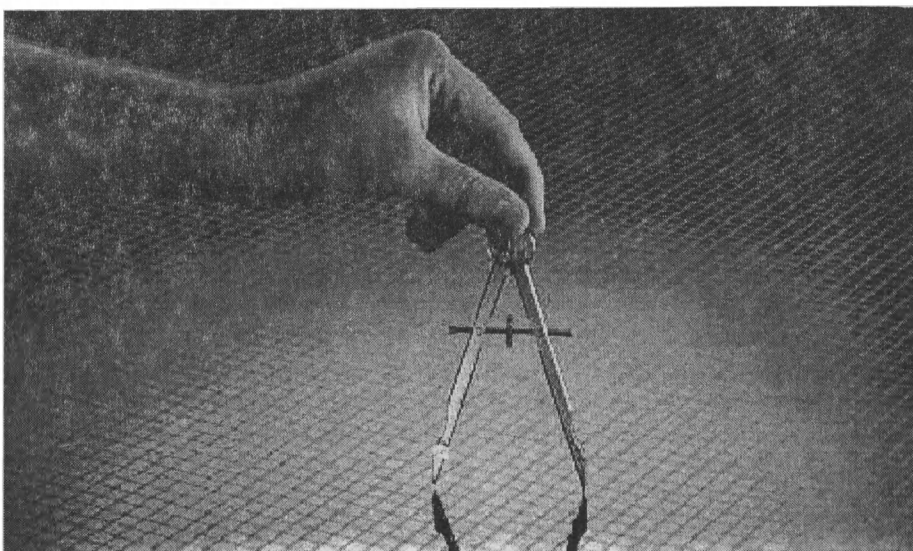
nélkül. Ezért ajánlható és kívánatos, hogy a törvény (legalábbis egyelőre) ne engedje meg az ilyen összevonásokat, a meglévőkre pedig részletes, működési garanciákat is tartalmazó miniszteri rendelet szülessen.

Mindenképpen támogatni kell programok, központi források bevonásával a továbbiakban is a városi könyvtárak gépi eszközparkjának kiépítését és fejlesztését – egyrészt a helyi szolgáltatások minőségének javítása, másrészt a kommunikációs kapcsolatok fejlesztése érdekében –, mert a jelenlegi felszereltségük gyenge, és helyi erőforrások erre a célra alig állnak rendelkezésre. A megyei könyvtáraknál ugyanakkor az információs központ funkciót kell erősíteni, hogy minél több helyi-regionális szolgáltatást tudjanak előállítani, fogadni, továbbítani.

Mindenképpen foglalkozni kell – a törvény vitája és a vizsgálat tapasztalata alapján is – a térítéses szolgáltatások ügyével. Mindkét könyvtártípusnál tapasztalható, hogy az alapszolgáltatások közé pénzszerző jellegű kiegészítő szolgáltatások kerültek, esetenként az alapszolgáltatásokból „ravaszul” kiemelve (prézens állomány, folyóiratok, CD-lemezek kölcsönzése). Ez nehezen elfogadható, ellentétes az európai normákkal. Ennek hátterében természetesen a bevételi kötelezettség drasztikus emelése húzódik meg; erre külön fel kell hívni a figyelmet, hogy a készülő törvény normatíva-juttatásai egyúttal próbáljanak gátat vetni a bevételi kötelezettségek további srófolásának is.

Sajnos, a beérkezett kérdőívek területileg nagyon eltérő mértékben világítják meg az egyes megyék, régiók helyzetét. Az látható, hogy Baranyából, illetve a középső és a nyugati területekről érkezett a válaszok zöme – valószínű összefüggés van a *megyei összetartás, az egymásra figyelés* és a vizsgálatban való közreműködés között. Ez tanulságképpen is felfogható: a városi könyvtárakat minél szorosabb szakmai hálóval kell körülvenni, nem szabad magukra hagyni őket, mert egyedül, önerőből a mai nehéz viszonyok közepette nem fognak tudni megújulni. Ez a megyei könyvtárak, a szakmai szervezetek – mindnyájunk felelőssége.

Kiss Gábor



A dunántúli központi ellátórendszerek helyzetének változása 1989–1995 között

Az ellátóközpontok működési feltételei

1. A felmérés módszere

A dunántúli központi ellátórendszerek helyzetének felmérésekor a lehetőségekhez képest szerettünk volna teljes és pontos képet nyerni az ellátórendszerek működésbeli azonosságairól, különbözőségeiről, gyengeségeiről és erősségeiről. Ezért döntöttünk úgy, hogy az ellátóközpontok mellett kiterjesztjük a vizsgálatot az ellátórendszeri tagkönyvtárakra is, illetve megpróbáljuk feltérképezni az állománygyarapítási technikában érzékelhető változásokat. E kiindulópont alapján állítottuk össze 3 részből álló kérdőívünket, melynek

- A) része a központi ellátórendszerek működési feltételeit tekintette át a megyei/városi könyvtárak szervezeti keretein belül. Az adatok időbeli változásának kimutathatósága érdekében 7 évre visszamenőleg kértük a szükséges információkat. Bázisévnek 1989-et, azaz lényegében az utolsó „békeévet” jelöltük ki, azt az időszakot, amikor a szilárdnak tűnő hálózati rendszer, az évtizedes jogi szabályozás, a szakmai irányelvek és a gyakorlat adta rutin mellett a következő évben megkezdődött az állami közigazgatás struktúrájának reformja, és a helyhatósági választások után létrejöttek az önkormányzatok.
- B) része az ellátórendszeri tagkönyvtárak működési körülményeit, személyi feltételeit szolgáltatóhelyenként mérte fel, és lehetőséget adott a közszégi könyvtárak vezetőinek arra, hogy véleményt formáljanak saját könyvtáraik helyzetéről, illetve ellátóközpontjuk munkájáról.
- C) része pedig állománygyarapítási mintavétel volt, melyet az Új Könyvek 1994. évi 1–9. száma alapján állítottunk össze. Szerettünk volna képet nyerni arról, hogy miként változott az ellátóközpontok beszerzési stratégiája, mennyire igazodott a változó olvasói igényekhez anyagi lehetőségeik korlátozottsága ellenére.

A kiküldött kérdőíveket az ellátóközpontokból hiánytalanul visszakaptuk. A közszégi könyvtárak esetében a felmérőlapok 81%-a került vissza könyvtárunkhoz. Úgy vélem, hogy az adatlapok hiányzó 19%-ának ismerete nem módosítaná alapvetően a kialakult képet. A felmérésbe sajtóságos helyzetük és problematikájuk miatt a nemzetiségi ellátórendszereket nem vontuk be.

2. A vizsgálatban résztvevők köre

A felmérés 7 dunántúli megye (Baranya, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Somogy, Vas, Veszprém, Zala) 24 központi ellátórendszerére és az ellátási körükbe tartozó 589 községi szolgáltatóhelyre terjed ki. *(Ez a felmérés csak hét megyében készült. Szerk.)*

1989-ben az érintett megyék területén még 28 ellátórendszer 698 községi könyvtárat látott el. Ez azt jelentette, hogy a megyék településeinek 47%-a és össznépeségük 24%-a a központi ellátórendszereken keresztül került kapcsolatba a könyvtári szolgáltatásokkal. 1990-től kezdődően az ellátóközpontok és a vonzásukba tartozó községi könyvtárak számában egyaránt jelentős változási folyamat indult el:

Baranya: 1990-ig a megyében 93 központi ellátású községi szolgáltatóhely működött. 1995-re számuk 43-ra csökkent, s közülük is csak 16 intézményt fűz szerződéses viszony ellátóközpontjához. Központi ellátórendszert csak a Siklói Városi Könyvtár működtet.

Győr-Moson-Sopron: 1990-ig a megyében 4 ellátórendszer működött Csorna, Kapuvár, Győr és Mosonmagyaróvár körzetében. Az ellátott tagkönyvtárak száma 47 volt. A közigazgatási változások után a csornai és a kapuvári ellátórendszer megszűnt. Területükről 1992-től 13 intézmény a megyei könyvtár ellátórendszerhez csatlakozott. Jelenleg a megyében két ellátórendszer működik a Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, illetve a Huszár Gál Városi Könyvtár gondozásában. Mosonmagyaróvárott az induláskor (1985) az ellátott könyvtárak száma 10 volt. Jelenleg 23 intézmény ellátását végzik.

Komárom-Esztergom: A megyében a központi ellátású települések száma 1989-hez viszonyítva 68,2%-kal csökkent. A 66 könyvtár helyett jelenleg 21 szolgáltatóhely ellátásán három (Kisbér, Oroszlány, Tata) ellátórendszer osztozik.

Somogy: 1991 végéig a Kaposvári Városi Könyvtár 4, a Marcali Városi Könyvtár pedig 16 községi könyvtárat látott el könyvekkel. 1992-ben a megyei, a városi és a szakszervezeti központi könyvtárat egy szervezeti egységbe vonták össze. Így az ellátási kör 47 munkahelyi szolgáltatóhellyel bővült, illetve 1996-tól a marcali körzet ellátórendszeri könyvtárai (7) szintén a Megyei és Városi Könyvtár ellátórendszeréhez kapcsolódtak.

Vas: 1989-ben a megyében 7 ellátóközpont 135 községi könyvtárat látott el. 1990/91 folyamán egy ellátórendszer (Vasvár) teljes egészében megszűnt, mivel a vonzáskörzetéhez tartozó 21 település mindegyike az önálló szerzeményezés mellett döntött. A fennmaradó 6 ellátórendszer jelenleg 124 községi szolgáltatóhely ellátását végzi.

Veszprém: 1989 és 1995 között a megyében 7 ellátórendszer működött. Tagkönyvtáraik száma 183-ról 7 év alatt 147-re csökkent. A legnagyobb „vérvettség” a pápai ellátórendszert érte, ahonnan öt év alatt 29 szolgáltatóhely lépett ki. Emellett 1995-ben kérdésessé vált a sümegi ellátó központ szolgáltatása is.

Zala: A megyében 7 ellátóközpont 135 községi könyvtárat látott el. 1990/91 folyamán egy ellátórendszer (Vasvár) teljes egészében megszűnt, mivel a vonzáskörzetéhez tartozó 21 település mindegyike az önálló szerzeményezés mellett döntött. A fennmaradó 6 ellátórendszer jelenleg 124 községi szolgáltatóhely ellátását végzi.

Ha a hét megye központi ellátásban érintett településeinek százalékos arányát egymással összevetjük, láthatjuk, hogy a kérdésben leginkább érintett három megye Vas, ahol a helységek 57,4%-a, Veszprém, ahol 65,9%-a és Zala, ahol 61,1%-a kötődik a központi ellátórendszerekhez. A másik négy megyében ez az arány 14,2% és 34,7% között mozog. Szakmai közhely, hogy a központi ellátás a kis lélekszámú községek ellátási formája. Ha ebből a szempontból hasonlítjuk össze az egyes megyéket, akkor kiderül, hogy a központi ellátáshoz tartozó települések közül Vasban 78,2%, Veszprém-ben 50,3%, Zalában pedig 64,9% tartozik ebbe a kategóriába, hiszen népessége 500 fő alatti.

3. A központi ellátórendszerek finansziális feltételrendszere

Az egyes ellátórendszerek hatékonyságát alapvetően meghatározó tényező az anyagi lehetőségek milyensége. Ez magában foglalja az ellátóközpontokkal szerződéses kapcsolatban álló községi önkormányzatok anyagi hozzájárulását az ellátórendszerek működéséhez éppúgy, mint az esetleges pályázati lehetőségeket, illetve egyes megyei önkormányzatok területi munkát segítő céltámogatását.

A 7 megye közül Zala és Vas megye önkormányzata 1992/93-tól kezdődően rendszeresen hozzájárul a megyéjében folyó területi könyvtári tevékenységhez. Támogatásuk mértéke és annak könyvtárak általi felhasználása nagyon eltérő:

VAS: A megye 1993-tól évente 1.000.000,- Ft-tal segíti a megyei/városi könyvtárak területi tevékenységét. Ezt az összeget a megyei könyvtár éves költségvetésében céltámogatásként biztosítja. Felhasználásáról a könyvtárigazgatók közössége együttesen elfogadott elvek alapján – melyek használhatóságát a gyakorlat igazolta – dönt.

ZALA: A megyei önkormányzat 1991-ben hozott határozatot a megye városi központi ellátórendszerei működtetésének szükségességéről. E feladat részbeni támogatására a megyei könyvtár 1992. évi költségvetésében 2.600.000,- Ft-ot biztosított. A támogatás összegét 1993-ban 3.000.000,- Ft-ra, 1994/95-ben 3.500.000,- Ft-ra emelték. 1992-ben a Deák Ferenc Megyei Könyvtár megállapodást kötött a megye városi könyvtáraival a hálózati gondozás és a központi ellátás végzésére a rendelkezésre álló pénzeszközök elosztásának fejében. A megállapodás tartalmazza a felek jogait és kötelezettségeit, valamint a céltámogatás elosztásának alapelveit.

A többi öt megye közül Komárom-Esztergom megyében 1990-ben jutott az orosz-lányi ellátóközpont előzetes felmérés alapján egyszeri berendezés kiegészítésére szánt támogatáshoz (40.000,- Ft), Veszprém megyében pedig a megyei önkormányzat két alkalommal – 1993-ban 330.000,- Ft-tal, 1994-ben 200.000,- Ft-tal – segítette a városi könyvtárak területi munkáját. A fenti összegeket az érintett könyvtárak (Ajka, Devecser, Pápa, Sümeg, Tapolca) arányosan szétosztva kapták meg. Felhasználásában bérkiegészítés és könyvtári nyomtatványok beszerzése éppúgy szerepel, mint állományellenőrzési, könyvtárközi és fénymásolási költségek elszámolása.

1996 előtt a központi ellátórendszerek gyér pályázati lehetőségek között válogathattak. Saját bevallásuk szerint 1980 és 1995 között 12 sikeres pályázaton 9 ellátóközpont 2.856.420,- Ft-ot nyert. 1996-ban ehhez képest a Nemzeti Kulturális Alap Könyvtári Szakmai Kollégiumának pályázatán a fenti összeg nyolcszorosához, 22.290.000,- Ft-hoz jutottak az ellátóközpontok. A támogatások összege 500.000,- Ft-tól 2.000.000,- Ft-ig terjed, és szinte minden esetben az ellátórendszer megerősítését célozza. Azt hiszem, nem volna haszontalan megvizsgálni majd, hogy a gyakorlat-

ban ez a cél hogyan, milyen módon valósul meg: jobb ellátáshoz juttatja-e a községi szolgáltatóhelyeket vagy az ellátóközponti felhasználás túlságosan tág kiterjesztése és rugalmas értelmezése miatt kizárólagosan a technikai eszközök gyarapodásában, esetleg az anyaintézmények technikai felszereltségének javulásában mutatkozik majd meg.

Természetesen csak pályázati lehetőségekre vagy megyei önkormányzati céltámogatásra központi ellátást alapozni nem lehet. Az érintett községek rendszeres és megbízható anyagi hozzájárulása nélkül reménytelen vállalkozás ennek az ellátási formának a működtetése. Sajnos éppen ennek a támogatásnak a megszerzése a legnehezebb dolog. E ténnyel 1990/91-től folyamatosan szembesülünk.

Gyakorlatban a községi önkormányzatok kétféle céllal járulhatnak hozzá az ellátóközpontok munkájához:

1. biztosíthatják a dokumentumok beszerzésének fedezetét,
2. „megvásárolhatják” intézményeik számára azokat a szolgáltatásokat, amelyek költségeit a rendszerváltásig a megyei/városi könyvtárak költségvetése – ha kibozogthatatlanul is, – de tartalmazta.

A térségi szolgáltatási díj (vagy nevezhetjük szakmai, ellátórendszeri gondozási díjnak is) 1989/90-ig ismeretlen fogalom volt az ellátóközpontok és a fenntartók kapcsolatában. Megjelenése jelzi, hogy 1990-től rákényszerültünk arra, hogy szolgáltatásainkat, ha nem is piaci áron és haszonnal, de eladjuk feltételezett vevőinknek. A beérkezett adatlapok elemzése azonban ezt a kategorikus kijelentést teljes egészében nem támasztja alá, hiszen a vizsgálatban részt vevő ellátóközpontok 42%-a 1990/95 között nem kért költségtérítést a velük kapcsolatban lévő önkormányzatoktól. Ennek ellenére szinte valamennyien jelezték a korábban felvállalt feladatok maradéktalan elvégzését az új dokumentumok megrendelésétől, feldolgozásától és kiszállításától kezdve a helyben lévő állományok gondozásáig, szakszerű ellenőrzéséig stb. Nagy szóródás mutatható ki az önkormányzatokat szakmai gondozási díjjal terhelő ellátóközpontok között is. Esetükben az ellátott szolgáltatóhelyekre kivetítve 1990-ben a szakmai gondozási díj 2600,- Ft és 19.000,- Ft között, 1995-ben 2700,- Ft és 17.000,- Ft között mozgott. A helyzetet csak bonyolítja, hogy volt olyan ellátóközpont, amely induláskor a lehető legmagasabb térítési díjat kérte az önkormányzatoktól, 1995-ben viszont a helyi fenntartók szegénységére hivatkozva díjtalanul kínálta szolgáltatásait.

Nemcsak a szakmai gondozási díj kérdésében, hanem az állománygyarapításra fordított összegekben is nagy eltérést mutatott ki a beérkezett adatok összegzése. Sajnos néhány ellátórendszer esetében (Kisbér, Tata) a közölt adatokat nem értelmezhetjük, mivel a beszerzésre fordított összegben és a vásárolt dokumentumok mennyiségében a közös nyilvántartás miatt a városi könyvtár gyarapodása is szerepelt. Az egymással összehasonlítható ellátórendszerek esetében már a megyei szinten összegzett adatokban nagy különbség mutatkozik:

– 1989-ben a siklósi ellátórendszerben 6410,- Ft, Győr-Moson-Sopron megyében 7333,- Ft, Somogyban 6666,- Ft, Vasban 7056,- Ft, Veszprém megyében 28.679,- Ft és Zalában 6908,- Ft jutott egy ellátott könyvtárra az éves állománygyarapításra fordított keretből.

A nagyjából egyívású ellátórendszerek sorába Veszprém megye már hét évvel ezelőtt sem illett bele. Közte és a többiek között 1989-ben közel négyszeres volt a különbség. Az eltérés, ha kisebb mértékben is, de 1995-ben is megmaradt:

– 1995-ben Siklósön 21.835,- Ft, Győr-Moson-Sopron megyében 27.500,- Ft, Somogyban 39.809,- Ft, Vasban 17.126,- Ft, Veszprém megyében 56.397,- Ft, Zalaiban pedig 18.340,- Ft jutott egy szolgáltatóhelyre.

Természetesen a beszerzett dokumentumok mennyiségének megyei összegzésében szintén hasonló különbség mutatható ki:

Év:	Siklós: kötet/kvt.	GY/M/S: kötet/kvt.	Somogy: kötet/kvt.	Vas: kötet/kvt.	Veszpr.: kötet/kvt.	Zala: kötet/kvt.
1989:	87	243	150	89	192	104
1995:	51	176	77	50	201	51

A fenti számok, azt hiszem, önmagukért beszélnek, hiszen például a beszerzett kötetek átlaga Vas megyében már 1989-ben is 53-63%-kal maradt le más, szerencsésebb helyzetben lévő megyékhez képest. A különbség 1995-re 72-75%-ra nőtt. De akkor is nagyon tanulságosak az adatok, ha a megyék lehetőségeit saját, hét évvel korábbi beszerzési átlagukhoz viszonyítjuk.

1989-ben a dunántúli ellátórendszerek dokumentumbeszerzésük 95-97%-át a Könyvtárellátó Vállalaton keresztül bonyolították le, s csak elenyésző mértékben jelöltek meg más gyarapodási forrásokat (kötelesspéldány, könyvesbolt, ajándék stb.). 1995-re viszont a beszerzésben szinte mindenhol teljes fordulat következett be. Csak hét olyan ellátóközpont maradt (Körmend, Lenti, Marcali, Mosonmagyaróvár, Nagykanizsa, Oroszlány, Sümeg), amely – saját bevallása szerint – beszerzésének még mindig 98-100%-át a Könyvtárellátónál bonyolította le. A többiek egyre növekvő mértékben használtak ki más, a korábbi években figyelmen kívül hagyott lehetőségeket, elsősorban a jelentős kedvezményt kínáló könyvesbolti vásárlást preferálva (30-60%), vállalva ezzel a feldolgozásból eredő plusz munkát.

A szerzeményezés forrása a rendelkezésre álló beszerzési keretek mellett nagy mértékben befolyásolhatja az ellátórendszerek drágaságát vagy olcsóságát, vagyis azt, hogy ki mennyiért szerezte/szerzi be a könyveket. 1989-ben megyei szinten, de az ellátórendszereket külön-külön is megnézve nagyjából egységes körben mozgott a beszerzett kötetek átlagára, vagyis 67–81,- Ft-ot fizettünk egy dokumentumért. A sorba csupán egy ellátóközpont (Sárvár) nem illett be, ahol már ekkor 370,- Ft-ba került egy könyv. 1995-re – megyei átlagot számolva – az ellátórendszerek közel 60%-ánál az átlagár 400–600,- Ft között mozgott. Az ellátóközpontok közül legdrágábban Ajka (529,- Ft/kötet), Kaposvár (513,- Ft/kötet), Marcali (518,- Ft/kötet) és Mosonmagyaróvár (545,- Ft/kötet) vásárolt. Ajka kivételével beszerzésük 65-100%-ban a Könyvtárellátón keresztül bonyolódik le.

1989-ben a dunántúli ellátórendszer könyvtárai 120.283 kötet feltöltést kaptak. Egy könyvtárba átlagosan 219 kötet jutott ki. Az ellátóközpontok közül mindössze 7 (Ajka, Celldömölk, Körmend, Lenti, Sárvár, Szombathely, Zalaegerszeg) jelezte adataival is alátámasztva, hogy a kiszállított feltöltés egy része csereanyagként került ki a könyvtárakba. Ennek aránya 2,7% (Ajka) és 71,1% (Lenti) között mozgott. 1995-ben a feltöltés mennyisége 65.351 kötet volt. 1989-hez képest a kiszállított kötetek mennyisége 46%-kal csökkent. Megyékre lebontva a visszalépés 23,8% (Veszprém) és 80,4% (Siklós) közé esett. Az ellátóközpontok közül 1995-re 8 jelezte (Ajka, Celldömölk, Kaposvár, Körmend, Sárvár, Szentgotthárd, Szombathely, Zalaegerszeg),

hogy csereanyaggal is bővítette az ellátott intézmények kínálatát, melynek mértéke a kiszállított könyvanyagban belül 2,2% (Ajka) és 73,4% (Sárvár) között mozgott.

A hagyományos könyvellátás mellett egyes ellátórendszerek szolgáltatásának szerves részét képezi a könyvtárközi kölcsönzés, amelyben egyre jelentősebb hányadot foglalnak el a videokazetták. Az ellátórendszerek használatra kihelyezett állományának kialakításában a szórványigények kielégítésére nincs lehetőség. Az ilyen jellegű kérések teljesítése könyvtárközi kölcsönzés útján lehetséges, melynek igénybevétele – a hagyományos dokumentumok esetében – a tagkönyvtáraknak díjtalan. Videokazetták kölcsönzése esetén már nem ilyen egyértelmű a kép. Néhány helyen az ehhez való hozzájárulás térítéses, például: Mosonmagyaróvár: 400,- Ft klubtagsági díj; Siklós: 50,- Ft/kazetta.

A beérkezett adatlapok tanúsága szerint elsősorban Vas, Veszprém és Zala megye ellátórendszereiben bonyolódik jelentős mértékű könyvtárközi forgalom:

Vas:	1431 kölcsönzött dokumentum/1995
Veszprém:	441 kölcsönzött dokumentum/1995
Zala:	251 kölcsönzött dokumentum/1995

A felmérőlapon felsorolt többi szolgáltatás iránti érdeklődés a községi könyvtárak részéről már nem ilyen egyértelmű. Hangkazetták kölcsönzését, másolását vagy az irodalomkutatás lehetőségét csak szórványosan veszik igénybe a szolgáltatóhelyek (Kaposvár, Pápa, Sárvár, Sümeg, Tapolca, Zalaegerszeg). Az író-olvasó találkozók, gyermekprogramok szervezésének folytonossága 1989-1995 között elsősorban Vas és Zala megyében tapasztalható.

4. Személyi, tárgyi feltételek

1989-ben az adatlapok tanúsága szerint 55 kolléga foglalkozott ellátórendszeri teendőkkel. Közülük 41 fő teljes munkaidőben, 14-en pedig más feladatokkal megosztva (olvasószolgálat, feldolgozás) gondozták a központi ellátású szolgáltatóhelyeket. Ha megyék szerinti bontásban vesszük számba a hét évvel ezelőtti létszámhelyzetet, kiderül, hogy a legtöbben Veszprém megyében – 21 fő, 71,4%-uk teljes munkaidőben – és Zalában – 14 fő, 93%-uk szintén teljes munkaidőben – foglalkozott ezzel a területtel. Más megközelítésben a fenti adatok úgy is értelmezhetőek, hogy az említett megyékben – figyelembe véve az ellátandó könyvtárak számát – egy könyvtárosnak átlagosan nem egészen 10 szolgáltatóhellyel kell foglalkoznia.

1995-re az ellátórendszerrel teljes munkaidőben foglalkozó kollégák száma megfelelően, 41 főről 22 főre csökkent. Az e területen dolgozók összlétszáma pedig 6 fővel lett kevesebb. A létszámcsökkenés ellenére továbbra is működnek olyan ellátóközpontok, ahol a többes foglalkoztatás a jellemző (Zala, itt ugyan a teljes létszám 6 fővel kevesebb lett, ennek ellenére – Lenti kivételével – jelenleg is két-három kolléga foglalkozik az ellátórendszeri feladatokkal teljes munkaidőben), illetve ahol nem következett be létszámváltozás (Kisbér, Mosonmagyaróvár, Sárvár).

A létszám változása a szakképesítés szempontjából lényegesen nem módosította a területtel foglalkozó felsőfokú végzettséggel rendelkező könyvtárosok arányát: 1989-ben 50%-uk, 1995-ben 55%-uk rendelkezett ilyen szakképesítéssel. A középfokú vég-

zettségűek aránya hét évvel ezelőtt 40% volt, jelenleg 21%. 1989-ben és 1995-ben az alapfokú szakképesítéssel rendelkezők aránya minimális, azaz 9%, illetve 4% volt.

A személyi ellátottságban és a munkaidő-ráfordításban megmutatkozó eltérések visszatükröződnek az ellátási gyakoriság (feltöltések, visszahozási alkalmak) mutatójában is. Ennek megfelelően a legtöbb alkalommal Veszprém és Zala megyében keresték fel a könyvtárosok a községi szolgáltatóhelyeket:

Év:	Veszprém				Zala			
	feltöltés		visszahozás		feltöltés		visszahozás	
	db	alkalom	db	alkalom	db	alkalom	db	alkalom
1989.	891	4,9	285	1,5	891	4,9	523	3,2
1995.	630	4,3	162	1,1	630	4,3	349	2,2

Természetesen az ellátóközpontok mozgékonyágát erőteljesen befolyásolja technikai ellátottságuk, a szükséges szállítóeszközzel való rendelkezés joga, azaz ki hogyan, milyen módon jut autóhoz. A 24 ellátóközpont közül 12-nek az anyaintézménye rendelkezik saját gépjárművel (Devecser, Győr, Kaposvár, Keszthely, Lenti, Mosonmagyaróvár, Nagykanizsa, Oroszlány, Pápa, Szombathely, Veszprém, Zalaegerszeg). 7 ellátóközpont más intézménytől (GAMESZ, művelődési ház) bérli alkalmanként a szükséges járművet. A többiek a legváltozatosabb megoldásokkal próbálkoznak, kezdve a saját gépkocsival (Körmend, Tata), helyközi autóbusszal (Tata) történő kiszállítástól a törzsolvásó autójának igénybevételén (Kőszeg) át az önkiszolgálás és a központi ellátás ötvözéséig (Sümeg). Ha ezt a néhány utóbbi ellátási módozatot és a területi munkával foglalkozók munkaidő-ráfordítását egybevetjük, azt is mondhatjuk, hogy néhány esetben 0,3 könyvtáros szorong és végzi az ellátást az olvasó kocsiján.

Az ellátórendszeri tagkönyvtárak helyzete

Néhány mondat erejéig érdemes szóba hozni az ellátórendszeri tagkönyvtárak helyzetéről készült felmérés tanulságait is. Az adatlapok szerint a szolgáltatóhelyek 89%-ánál a központi ellátórendszerhez tartozás folyamatos, több évre, évtizedre visszanyúló kapcsolat. Szintén általános jellemzőnek tekinthető az önkormányzatok költöztetési, felújítási hajlama, amely az esetek többségében a könyvtárvezetők véleménye szerint az elhelyezés feltételeinek javulásával járt együtt, illetve kisebb helyeken a polgármesteri hivatal és a könyvtár „koedukációja”.

A községi könyvtáros kollégák 70,4%-a 1–10 éve látja el teendőit, és csak 7,7%-uk dolgozik e területen 25–40 éve, többféle „rendszer váltást” is átélve, a szolgáltatóhelyek tanácsosításától az önkormányzatok megalakulásáig. Szakképesítésüket tekintve alapfokú könyvtárosi végzettséggel 50,5%-uk, középfokúval 5,5%-uk és felsőfokúval 10,5%-uk rendelkezik. Végzettség nélkül a községi könyvtárosok 33,5%-a dolgozik. Az e kategóriába tartozók zöme 1–3 éve vezet községi könyvtárat.

Az elvégzett teendőkért kapott bérezésnél a könyvtárosi munka tiszteletdíja az esetek 59%-ában különíthető el egyéb tevékenységek díjazásától. Könyvtárosi munkáért a kollégák 43,2%-a 1-2000,- Ft-os tiszteletdíjat kap és csak 9,2%-nak fizet a munkáltató 5000,- Ft-os vagy ennél magasabb összegű bért.

A községi könyvtárosok könyvtáraik állományának összetételét 82%-ban megfelelőnek, állagát 58%-ban jónak és a feltöltések gyakoriságát 85%-ban megfelelőnek ítélték. Ahol kifogásokat emeltek, ott elsősorban az önkormányzatok biztosította anyagi feltételek elégtelenségét emelték ki. Az ellátóközpontok szakmai munkájával, segítőkészségével a nagy többség elégedett, s csak kevesen fogalmaztak meg kritikus észrevételeket, például:

Káptalanóti: kérjék ki a községi könyvtár vezetőjének véleményét az állomány alakításánál.

Naszály: elektronikus kapcsolat.

Orci: az olvasói igényekhez igazodva a sikerkönyvek és a házi olvasmányok gyors és elegendő kínálata.

Tardos: törvényi felhatalmazás az ellátóközpontoknak, hogy útmutatót készíthessenek a kiskönyvtáraknak.

Zalabaksa: a szakmai érdekek hangsúlyos képviselője a helyi önkormányzatnál.

Ami az önkormányzatok könyvtáraik iránti érdeklődését illeti – amennyiben a könyvtárvezetők pontosan idézik vissza az eseményeket – 1990–92 között elenyésző mértékben, mindössze 17 helyen tűzték napirendre a községi könyvtár helyzetét. A hivatalos érdeklődés vagy a kollégák emlékezete 1993 óta látványosan javult, hiszen 1996-ban már 125 helyen tárgyaltak a könyvtárról helyi szinten.

Állománygyarapítási mintavétel

Az ellátóközpontok és az ellátórendszeri tagkönyvtárak helyzetének feltérképezése mellett kísérletet tettünk arra is, hogy bepillantást nyerjünk az ellátórendszerek állománygyarapításába. Ezért állítottuk össze az Új Könyvek 1994. évi 1–9. számára támaszkodva 142 címet tartalmazó állománygyarapítási mintánkat. A listára felkerült műveket a véletlenszerűség elvére hagyatkozva választottuk ki: a kilenc ÚK-ból minden tizedik művet választottuk ki. Természetesen a mintavételnél kihagytuk a szakkönyvtárak gyűjtőkörébe tartozó, tudományos igényű kiadványokat, törvény- és jogszabálygyűjteményeket. Helyettük a szombathelyi ellátórendszer vásárlásával egészítettük ki a listát. Az így összeálló kínálat a kilenc ÚK-ba felvett 1389 mű 10,2%-át tette ki. Összetételét tekintve a 142 címből

ismeretterjesztő irodalom	38,0%,
szépirodalom	44,4%,
gyermek- és ifjúsági irodalom	17,6%

volt. Köztük mindössze hét olyan kiadvány szerepelt, melyet egy ellátórendszer sem vásárolt meg:

Diószegi Magda: Dendrológiai herbárium. Bp., Pro Natura Kft., 1993.

Fábián Ernő: Az értelem keresése. Bp., Századvég K., 1994.

Gyenes Gábor: Szakközépiskolai fizikaérettségi. Bp., Taninfo, 1994.

Kenczler Mihály: CoreIDRAW! Bp., IDG Lapkiadó Kft., 1993.

Kent, Margaret: Vedd el a szupernőt! Bp., Hunga-Print K., 1994.

Kővári Zsolt: Word 5.5 gyakorlatok. Tatabánya, Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, 1993.

Szenteleky Kornél: Nyári délelőtt. Újvidék, Forum Kvt., 1994.

A többi műből

1 – 9 példányban	40-et,
10 – 19 példányban	22-t,
20 – 29 példányban	13-at,
30 – 39 példányban	20-at,
40 – 49 példányban	7-et,
50 – 59 példányban	8-at,
60 – 69 példányban	8-at,
70 – 79 példányban	5-öt,
80 – 89 példányban	3-at,
90 – 99 példányban	3-at,
100 – 119 példányban	6-ot

szereztek be az ellátóközpontok. A legtöbb ellátórendszer által a legmagasabb példányszámban megvásárolt művek (80–119 példány) megoszlásukat tekintve a közszé-
gi könyvtárak általános és középiskolai korosztályhoz tartozó olvasóinak az igényeit
elégítik ki, hiszen olyan művek szerepelnek köztük, mint pl.

99 híres magyar vers értelmezése. Bp., Móra, 1994.

megvásárolta: 17 ellátóközpont, 114 példányban;

Anyák napjára. Bp., UNIÓK-Diákműhely, 1994.

megvásárolta: 13 ellátóközpont, 82 példányban;

Beaumont, Émile: Csillagok és bolygók. Bp., Venezia K., 1994.

megvásárolta: 12 ellátóközpont, 90 példányban;

Benedek Elek: Karácsonyfa. Szeged, Szukits K., 1993.

megvásárolta: 15 ellátóközpont, 100 példányban;

Farsangoló. Hn., Unió K., Diákműhely, 1993.

megvásárolta: 13 ellátóközpont, 116 példányban;

Hét csillag. Ungvár-Bp., Intermix, 1993.

megvásárolta: 14 ellátóközpont, 112 példányban;

Középiskolai irodalmi lexikon. Bp., Unió K., Diákműhely, 1994.

megvásárolta: 12 ellátóközpont, 94 példányban;

Március idusa. Bp., Unió K., Diákműhely, 1994.

megvásárolta: 14 ellátóközpont, 112 példányban;

May, Karl: Olajkirály. Bp., Fátum-Ars Kvk., Unió K., 1993.

megvásárolta: 12 ellátóközpont, 93 példányban;

Molière: Tartuffe. Bp., Ikon K., 1993.

megvásárolta: 11 ellátóközpont, 114 példányban;

Tamási Áron: Ábel. Bp., Szépirod. Kvk., 1993.

megvásárolta: 11 ellátóközpont, 80 példányban;

A világ legszebb meséi. Bp., Juventus K., 1993.

megvásárolta: 10 ellátóközpont, 101 példányban.

Azoknál a műveknél, amelyek igazi közönségsikerre számíthatóak, az ellátóközpontok aktivitása fokozatosan csökken. Louis Bromfield, Agatha Christie, Hedwig Courths-Mahler, Ken Follet, Alexandra Ripley vagy Danielle Steel listán szereplő könyveit átlagosan 6–10 ellátóközpont választotta, és a beszerzett példányszámok 1–10 kötet között váltakoztak. Mindössze három olyan mű volt, amely egy-egy ellátórendszer minden tagkönyvtárába eljutott:

Cooper, James Fenimore: A préri. Bp., Aqua K., 1994.

Celldömölk

Mi a politika? Bp., Századvég K., 1994.

Nagykanizsa

Rejtő Jenő: Halálsziget. Szeged, Szukits Kvk., 1993.

Celldömölk.

A többi mű esetében a beszerzett kötetek példányszáma a legtöbb példányban vásárló ellátóközpontoknál sem éri el az ellátandó szolgáltatóhelyek számának két-harmadát.

Összegzés

Az 1995. évi TEKE adatai szerint a dunántúli ellátórendszerek olvasói (77.093 fő) a központi ellátásban érintett 7 megye összolvasóinak (364.814 fő) 21%-át adják. Lehet, hogy sokak szemében ez a 21% elenyésző és össze sem mérhető a mai magyar könyvtárügy hangsúlyos, pályázati lehetőségek által támogatott területeivel, a számítástechnika nyújtotta csodákkal. Pedig szakmai közhely, hogy a könyvtári rendszer és ellátás végpontja a községi könyvtár és így az ellátásával, gondozásával foglalkozó ellátóközpont. A központi célkitűzések, elképzelések nem valósulhatnak meg, nem válhatnak stabillá, ha ez a háttér bizonytalan és megtúrt kategóriaként szerepel, amelynek sorsát egyszeri pályázati lehetőséggel letudottnak tekintjük. Ha rendszerben gondolkodunk, az emelet és a tetőzet nem építhető fel stabil alapzat nélkül, ahonnan kikerülhet az, aki a felsőbb szintek nyújtotta lehetőségeket és szolgáltatásokat igénybe fogja venni. De ugyanakkor ezzel az alappal kapcsolatban – ajánlások megfogalmazása helyett – jelenlegi vizsgálatunk jó néhány továbbgondolásra alkalmas kérdést felvetett:

1. 1989–1995 között az ellátórendszeres megyék településeinek összlétszámán belül az ellátandó helységek aránya 40%-ra, az ellátandó lakosoké pedig 15,7%-ra csökkent. E számok egyik olvasata, hogy az ellátóközpontok hatóköre egyharmadával szűkült. Ha viszont az ellátandó települések nagyság szerinti megoszlását nézzük, akkor kiderül, hogy 29,7%-ukon 200–500, 10,5%-ukon pedig 100–200 fő él. Tehát a csökkenést úgy is értelmezhetjük, hogy az 1000–2000 lakost számláló helységek álltak saját lábukra. Nem biztos, hogy ilyen nagyságrendű települések ellátását is fel kell vállalnia az ellátórendszereknek.

2. Nagyon elgondolkodtatóak a szakmai gondozási díjak összegében megmutató különbségek. Vagy nem volt pontosan és jól értelmezhetően megfogalmazva az ezzel kapcsolatban feltett kérdés, s így a beérkezett adatok nem fedik a valós helyzetet, vagy ha jók voltak a kérdések, akkor továbbra is eldöntetlen, hogy ki, milyen

gazdasági számításra alapozva kalkulálja ki az önkormányzatoktól kért összegeket. A beérkezett adatok alapján úgy tűnik, hogy továbbra is vannak ellátóközpontok, amelyek csak formai okokból kérik szakmai gondozási díjat a fenntartóktól. Ez viszont felveti a kérdést: forráshiányos helyzetünkben milyen módon lehet annak a tevékenységnek a fedezetét előteremteni, amelyet az önkormányzatok egy része kénytelen másokhoz viszonyítva négyszeres-ötszörös áron „megvásárolni”. Ha egy-egy könyvtári rendszerben gondolkodunk – s ezen nem uniformizálást kell érteni – akkor hasonló tevékenységekről és azok feltételrendszeréről azonos módon kell(ene) vélekednünk.

3. A dokumentumbeszerzések anyagi hátterét vizsgálva – ha egymással összefüggő számsorokat vetünk össze – szintén meglepő adatokkal találkozunk. Elméletileg, ha egy ellátórendszernek nincs pályázati bevétele, és a megyei önkormányzat cél támogatása nem számottevő, akkor a szerzeményezésben csak a községi önkormányzatok támogatására számíthat. Ilyen esetben beszerzett dokumentumainak értéke és könyvbeszerzési támogatásának összege közel azonos kell, hogy legyen. Ennek ellenére vannak olyan „klasszis” teljesítményt nyújtó ellátóközpontok (Devecser), ahol a szerzeményezésre a támogatási összeg (1,089.000,- Ft) háromszorosát költik (3,636.163,- Ft), viszont a községi könyvtárakba feltöltésként kikerülő új kötetek értéke (1,556.060,- Ft) az önkormányzatok támogatásának összegével szinte teljes egészében megegyezik. Az adatok összevetését ebben az esetben a központi könyvtár gyarapodása nem befolyásolja, hiszen ellátóraktár működik.

4. Az új könyvek beszerzésén és szolgáltatásán kívül az ellátórendszerek működésének meghatározó eleme kell hogy legyen a használatra kihelyezett állomány egy részének tagkönyvtárak közti cseréje, mozgatása, amely a korlátozott beszerzési lehetőségek mellett segít mennyiségileg/minőségileg egyaránt szinten tartani a községi könyvtárak állományának frissítését, illetve korlátozhatja a „holtanyag” keletkezését. Ha ez a tevékenység akadozik vagy teljes egészében hiányzik, értelmetlenné válik a fenntartókkal folytatott „pecsétek vitája”, a tulajdonjog és a használati jog megkülönböztetése. Az állomány mozgatása nélkül a községi szolgáltatóhelyek ellátása inkább tekinthető könyvbeszerzési társulásnak, mint központi ellátásnak. Természetesen a csererendszer kialakítását a technikai feltételek megléte vagy megszerzhetősége mellett nagy mértékben befolyásolja az ellátandó szolgáltatóhelyek száma is, hiszen ahol kettő vagy négy intézmény tartozik az ellátási körbe, ott igazában az a kérdés, hogy beszélhetünk-e ellátórendszerrel?

5. Elsősorban az állomány és a dokumentumbeszerzések nyilvántartására vonatkozó adatok összegzésénél derült ki, hogy alapvető a központi ellátóraktárak léte, hiszen nélkülük nehézségbe ütközhet a pontos felvilágosítás az ellátórendszerek állományának nagyságáról, gyarapodásáról.

6. Szembetűnő aránytalanságok mutatkoznak az ellátórendszerek létszámhelyeztetésben is. Hiszen azokon a helyeken, ahol az egyéb feladatok – legyenek azok olvasószolgálati, feldolgozó vagy a megyei szaktanácsadás és szervezőmunka körébe tartozó tennivalók – 80-90%-ban is igénybe veszik az ellátórendszerrel foglalkozó könyvtáros munkaidejét, ott az ellátóközpont teljesítménye nem mérhető össze teljes joggal azéval ahol 3 könyvtáros 38 könyvtárral foglalkozik. E tény elsősorban a vezetőket gondolkoztathatja el a munkaidő-kihasználatosság kérdéséről.

7. A községi könyvtárvezetők elsősorban a szolgáltatóhelyek állományának állagával voltak elégedetlenek. Felvetődik a kérdés, hogy mi lett a korábbi időszakban meglevő és jól működő kötészeti műhelyekkel, milyen feltételek mellett lehet jelenleg biztosítani a szolgáltatóhelyek dokumentumainak állagmegóvását, és a községi könyvtárosok véleménye, hogyan egyeztethető össze az ellátóközpontok többsége által vállalt feladatnak feltüntetett állománygondozói és kötészeti lehetőséget biztosító tevékenységgel?

8. Az állománygyarapítási mintavétel elsődleges tanulsága, hogy továbbra sem tudunk elszakadni attól, hogy iskolai könyvtári feladatokat vállaljunk fel. E törekvésünket adott esetben a községi könyvtárvezetők igénye is alátámasztja. Emellett a szórakoztatás feladatát még mindig nem merjük vagy nem akarjuk felvállalni.

Németh Tiborné



Önállóan szerzeményező községi könyvtárak a dunántúli régióban

Az önállóan szerzeményező községi könyvtárak munkájának vizsgálatához a kérdőíves kutatási módszert választottuk, abból a megfontolásból, hogy a tényfeltárásnál, a hatékonyság vizsgálatánál célszerű a mennyiségi adatokból kiindulni.

Kétféle kérdőívet használtunk:

- I. A dunántúli régió minden önállóan szerzeményező községétől kértünk adatokat a településről, könyvtárának működési körülményeiről, költségvetésének alakulásáról, arról, hogy mibe kerül a könyvtári szolgáltatás a faluban, mire és mennyit költenek, mi határozza meg az állománygyarapítást, milyen a könyvtár kihasználtsága (forgalmi adatok, technikai felszereltség) hol a helye és szerepe a megyei könyvtári rendszerben, a település kulturális életében.
- II. A régió minden megyei könyvtáráról megyei összesítő adatokat kértünk:
 - általában a megyéről és a községi könyvtárakról;
 - ebből kiemelve az önállóan szerzeményező községi könyvtárakat.

Az első kérdőíven 26 kérdést tettünk fel, a másodikon 6-ot. Mindez még sok esetben kiegészült évenkénti bontással is.

A két kérdőíven természetesen voltak párhuzamosan kért adatok, a különbség az volt, hogy egyik esetben csak a falura vonatkozott, a másik esetben pedig a megyére. A párhuzamos adatokat és az évenkénti bontásokat leszámítva a feldolgozás során 78 féle adatot dolgoztunk fel, melyből a legalapvetőbbeket, véleményem szerint a helyzetkép összeállításához a legfontosabbakat, legjellemzőbbeket táblázatokban is bemutatjuk.

Minden adatot nem ellenőriztünk, elfogadjuk a megyék által közölteket. Egy-két helyen észrevettük, hogy számszakilag nem egyezik minden, ahol lehetett javítottunk vagy telefonon egyeztetünk a kollégákkal.

Torzíthatja az adatokat pl. Veszprém megyénél, hogy Devecser is szerepel az összeállításukban, mely ugyan község (*A vizsgálat idején még községi rangja volt. Szerk.*), és önállóan gyarapít, ugyanakkor ellátórendszeri központ is. Adatai közül pl. a helyben lévő állomány az év végi statisztikánál elkülöníthető, de a gyarapítás, a törlés már nem. Működési körülményei alapján (alapterület, 11-12 főfoglalkozású könyvtáros) is inkább a városi könyvtárak közé sorolható.

Sajnálatos módon az adatszolgáltatásnál a könyvtárosok nem voltak eléggé fegyelmezettek. Sok esetben pontatlanul kitöltve, hiányosan kaptuk meg az adatokat, sokszor viszont nem tudtak a kérdésre válaszolni, pl. ahol a könyvtár a művelődési házban vagy az iskolában van, ott nem különíthetők el a fenntartási költségek, nem mutatható ki, hogy mibe kerül a szolgáltatás.

A községi könyvtárak száma (ld. az I. táblázatot)

A községi könyvtárak száma – mint a táblázat mutatja – 1995-ben az 1990. évihez képest 4%-kal csökkent. Az önállóan szerzeményező községi könyvtárak száma viszont 517-ről 937-re, azaz 81%-kal nőtt.

Egyetlen olyan megye sincs, ahol csökkent volna a számuk. Arányaikban van különbség, mert pl. Baranya és Fejér megyékben 1990-ben egyformán 79-79 önálló községi könyvtár működött, 1995-ben viszont Baranyában 187, Fejér megyében pedig csak 95 lett. Somogyban több mint kétszeres az emelkedés, Veszprém megyében több mint háromszoros. Ugyanakkor e csoportban növekedett a működést szüneteltetők száma: az 1990-es 3%-hoz képest 15%-ra; valamint a megszünteké is: 1-ről 11-re.

1990-ben az összes községi könyvtár 31%-a, 1995-ben 60%-a volt önálló.

Ezeket a számadatokat érdemes lenne úgy összehasonlítani, hogy hogyan aránylanak egymáshoz az önálló, az ellátórendszeri és a kettős funkciójú könyvtárak, és hol melyik és miért a jellemző ellátási mód.

Az a már most meglévő táblázatból is kiderül, hogy például Fejér megyében a községi könyvtárak 93%-a, Somogyban a 90%-a önálló, Zalában viszont csak a 25%-uk.

Az önálló könyvtárak számának jelentős emelkedése több tényezőre vezethető vissza.

Több megyére jellemző, hogy a körzeti könyvtárak felbomlása, a rendszerváltozás utáni kiskörzetek megszűnése után a volt fiókkönyvtárak önállóak lettek. Valószínűsíthető, hogy az új önálló önkormányzatok presztizskérdést csinálnak a könyvtárügyből is. Úgy gondolták, hogy mindenhez értenek nemcsak politikailag, hanem szakmailag is. Sajnos a gyakorlati tapasztalataink nem ezt mutatják. Ezek a könyvtárak magukra maradtak, kiszolgáltatva a fenntartóknak.

Sok településen még ma sem tudják, hogy milyen és mennyi könyvük van, hisz a körzeti könyvtáraktól nem vették át szakmailag precízen az állományt sem, nemhogy tudnák azt, hogy mit jelent a címleírás, a katalógusépítés, sőt a csoportos leltárkönyvet sem tudják vezetni. Honnét is tudnák, amikor évtizedeken keresztül ezt a feladatot elvégezték helyettük.

Nálunk, Győr-Moson-Sopron megyében egyedül a volt fertői körzeti könyvtárnál történt meg az átadás és a szakmai felkészítés maradéktalanul.

A másik legjellemzőbb önállósodás az ellátórendszereknél jelentkezett. Sok helyen kiléptek a társulásból a könyvtárak, pl. a pápai ellátórendszerből 29 könyvtár lépett ki és lett önálló. Győr-Moson-Sopron megyében a városi könyvtáraknál megszüntették a módszertani munkát, megszűnt volna két ellátórendszer, de a megyei könyvtár átvállalta a működtetést, így csak kevés könyvtár lépett ki. Vas megyében olyan könyvtárak is vannak, amelyek ellátórendszerhez tartoztak, aztán kiléptek, végül újra csatlakoztak.

Az önállóan szerzeményező könyvtárak között a működők, a szüneteltetők és a megszüntek aránya megyénként változó. A legtöbb szünetelő könyvtár Baranyában, Somogyban, Vasban és Győr-Moson-Sopron megyében van. Ezek közül is arányaiában a legtöbb Baranya és Vas (27, ill. 22%), legkevesebb Fejér, Tolna és Zala.

A működő könyvtárak közül sok azoknak a száma, amelyek csak papíron léteznek. Pontos számuk nem tudható, hisz jelentést minden évben készítenek, a könyvtár aajtáját kinyitják, de új könyvet már évek óta nem vásároltak, és nagyon alacsonyak a

forgalmi mutatóik. Jellemzőbbek az önálló könyvtárak között, mint az integráltaknál, vagy az ellátórendszerhez tartozóknál.

Az állomány alakulása (ld. a II. táblázatot)

Mint az a következő táblázatból látható, az állomány alakulásánál a darabszám 1990 és 1995 között lényegesen nem változott, mindösszesen 399-cel lett csak több, az állománygyarapításra fordított keret viszont az 1990-es évhez (100%) képest 276%-ra emelkedett.

Ez könyvtárankénti átlagban 1990-ben 260 kötetet, 27 274,- Ft-ot jelentett, 1995-ben pedig 144 kötetet, 41 528,- Ft-ot. Az átlagár 1990-ben 104,- Ft, 1995-ben 288,- Ft volt.

Ez nem speciálisan az önállóan gyarapító községi könyvtárak jellegzetessége, minden kicsi és nagy könyvtárnál hasonló az arány az infláció, a könyváremelkedések miatt. Az 1995-ös alacsony átlagár, ismervé a mai könyvárakat, azt mutatja, hogy elsősorban a szépirodalmi, olcsó könyveket vásárolják meg a községi könyvtárak. A több ezer forintot kézikönyvek és ismeretterjesztő szakirodalom beszerzéséről csak álmodhatnak. Elkeserítő, hogy az új könyvekkel történő ellátás abszolút számokban is 53%-ra visszaesett. Ennek ellenére az önálló községi könyvtárak a könyvtárközi kölcsönzés adta lehetőségeket nem használják ki. Vagy érdektelenek, vagy tájékozatlanok, vagy lusták.

Az önálló könyvtáraknál érdemes megfigyelni az állományból kivont dokumentumok számát, a vásárolt új dokumentumok számához viszonyított arányukat. 1990-ben a törlés a gyarapítás 63%-a, 1995-ben 47%-a volt.

A rendszerváltozás előtti években az önálló könyvtáraknál az állomány apasztásával nem foglalkoztak: annak örültek a fenntartó tanácsok, hogy darabszámba minél több könyv sorakozott a polcokon. Volt olyan tanácselnök, aki egyenként átnézte az állományellenőrzés során elavultnak ítélt műveket, és nem ismerte azt a fogalmat, hogy valamilyen mű tartalmilag elavult lehet, így csak az oldalaira szétesett művek törlését engedélyezte.

E szemlélet mára már megváltozott, sőt sok helyen átestek a ló másik oldalára, és úgy gondolják, hogy minél több könyvet vontak ki, annál jobb, hisz kevesebb alapterület és kevesebb polc kell a tároláshoz.

Csak 1990-től tudatosult a fenntartókban és a könyvtárosokban is az a gondolat, hogy a könyvtáraknak nemcsak gyarapodniuk kell, hanem folyamatosan apasztani is szükséges. 1990–1991 a kampány éve volt, sok minden kiárusításra került, sok helyen a fürdővízzel együtt a gyereket is kiöntötték. E gyakorlat 1995-re már kezdett lecsillapodni. A mérleg nyelve azonban még ma sincs egyensúlyban.

Kérdőívünkön volt egy olyan kérdés, hogy milyen a meglévő állományok összetétele, a szakirodalom, a felnőtt szépirodalom és a gyermekirodalom aránya.

Nagyon sajnálom, hogy e kérdésre csak töredékes válaszokat kaptam. Csak négy megye közölte adatait, így regionális szinten nem lehet összefoglaló adatokat közölni.

Érdekes az aránykülönbség Vas és Somogy megyében. A szakirodalom százalékaránya 38, ill. 42; a felnőtt szépirodalomé 27, ill. 43; a gyermekirodalomé pedig 35, ill. 15.

Az állománygyarapításnál egyre kevesebb könyvtáros veszi igénybe a KELLO szolgálatát. Ennek több oka van. Év elején, amikor a szerződéseket meg kell kötni

sok könyvtárnak még nincs költségvetése, fogalma sincs arról, hogy mennyiért vásárolhat majd könyveket. A másik, hogy kihasználják a könyvesboltok kedvezményes könyvvásárlási lehetőségeit. Győr-Moson-Sopron megyében a Pult Kft. 30%-os kedvezményt ad, és vállalja hogy az igénylista alapján beszerzi a kért könyveket. Ennek viszont az a következménye, hogy nem készülnek szabályos címléírások és katalógusok.

Az állománygyarapítást meghatározó tényezők közül, első helyen szerepel az olvasói igények kiszolgálása.

A sajtoskáli könyvtáros – véleménye általánosítható – így fogalmaz:

„Legfőbb szempont az olvasók igénye, melyek között a krimi is szerepel. A szépirodalom túlsúlyban van. A meglévő kézikönyvállományt csak kismértékben tudjuk gyarapítani.”

A könyvtárosok (ld. a III. táblázatot)

Látható a táblázatból, hogy a könyvtárak ajtaját valaki mindig kinyitja: nincs hiány a munkatársakból.

1995-ben az 517 könyvtárban 668-an, 1995-ben a működő 783 könyvtárban 876-an dolgoztak községi könyvtárosként.

Csökkenett a főfoglalkozásúak száma: 197-ről, 120-ra, nőtt a részmunkaidősök és a tiszteletdíjasok száma 60-ról 140-re, illetve 416-ról 610-re.

A kis-körzeti könyvtárak élén korábban főfoglalkozású könyvtárosok dolgoztak, akik most megkapták a falu közművelődésének összes feladatát, így könyvtári szempontból már csak részfoglalkozásúak. Több helyen a két főfoglalkozású könyvtárosból mára már csak egy tiszteletdíjas maradt. Társadalmi munkás könyvtárossal csak elvétve találkozunk, nagyon alacsony tiszteletdíjak viszont elég gyakoriak.

A kérdőíven szerepelt a könyvtárosok végzettség szerinti bontása is. Sajnos ugyanazt lehet megállapítani, mint az állomány összetételénél is, hogy sok megyében nem közöltek adatot, így érdemi elemzést nem lehet adni. Egy-két jellemző példa:

A főfoglalkozásúak felsőfokú, középfokú vagy könyvtárosasszisztensi végzettséggel rendelkeznek. A tiszteletdíjasok nagyrészt az ún. alapfokú tanfolyamot végezték el.

Nem feladatunk minősíteni, meghatározni, hogy ki nevezhető könyvtárosnak, és ki nem, de az ún. alapfokú tanfolyam véleményem szerint nem mondható könyvtárosi végzettségnek.

Az önállóan szerzeményező könyvtárakban dolgozóknak szüksége lenne valamilyen, a hasznos tudnivalókat megtanító, a jelenlegi alap- és középfokú közötti mélységű tanfolyamra, melyet a fenntartók is elismernének a tiszteletdíjban.

Ennek kicsit ellentmond, hogy találkoztam már olyan háziasszonnyal könyvtári végzettség nélkül, akihez szívesen mentek a könyvtárba az olvasók, tudott ajánlani olvasnivalót a 10 éves gyerekeknek, a középkorú mérnöknek és a hetven éves nénikének is. Találkoztam viszont olyan kollégával is, aki pedagógus végzettséggel, főiskolai könyvtárosi diplomával rendelkezett, de nem igazodott el a megyei könyvtár szak-katalógusában, és nem találta meg helyét faluja közművelődési életében.

A rendszerváltozás ugyan nem befolyásolta a könyvtárosok számának alakulását, de foglalkoztatási minőségük jelentősen változott.

A könyvtárak elhelyezése, alapterületük (ld. a IV. táblázatot)

A legnagyobb, 200 m² feletti alapterülettel elsősorban a volt körzeti könyvtárak, a legkisebb, 25 m² alatti alapterülettel pedig a fiókkönyvtárakból önállóvá lett könyvtárak rendelkeznek. A legtöbb önálló könyvtár alapterülete 25–50 m² között van. Ez mutatja a könyvtárak zsúfoltságát, hisz 3000–4000 kötetet kell elhelyezni ilyen kicsi alapterületen. Asztalok, székek elhelyezésére, a helyben használat biztosítására nincs lehetőség.

Forgalmi adatok (ld. az V. és VI. táblázatot)

A 14 év feletti olvasók száma 1990-hez képest 1995-re 3%-kal csökkent, a többi mutatószám viszont nőtt. A legnagyobb növekedés a kölcsönzött kötetek számánál tapasztalható: 8%. A látogatók száma 1, a kölcsönzők száma 2%-kal lett több. Öt év alatt ez nagyon minimális változást jelent csak. A további elemzések során érdemes lesz megnézni, hogy évenkénti bontásban hogyan alakultak a forgalmi adatok.

A 14 év alattiak könyvtárhasználatánál emelkedés csak a kölcsönzött kötetek számánál tapasztalható, az is csak 2%. A többi mutatószám csökkent: az olvasók száma 5%-kal, a látogatóké 12-vel, a kölcsönzőké 1-gyel. Ez is további elemzést igényel.

Hálózati gondozás

A kérdőíveken rákérdeztünk arra is, hogy az önálló könyvtárak *kérnek-e, kapnak-e szakmai segítséget* megyéjük nagyobb városi vagy megyei könyvtárától?

Nagyon szórt és változatos a kép, nincs két egyforma megye. Mindenki szeretné valahogyan átmenteni a hálózati gondozást, ennek érdekében különböző új és régi praktikákat alkalmaznak:

- van, ahol a megyei könyvtár az egész megyét ingyen gondozza, saját költségvetéséből;
- van ahol a megyei önkormányzat a városoknak ad támogatást a területi munkára;
- van, ahol spontán módon, nem nagydobra verve a régi módi szerint tevékenykednek;
- van, ahol a községek fizetik a hálózati munkát.

Néhány példa a válaszokra:

Tolna megye:

„A megyei könyvtártól kérünk segítséget – kapunk is, ingyen. Módszertani-hálózati szempontból erősen érződik a járási majd városi könyvtárak területi tevékenységének, valamint a szakfelügyeleti munkának a hiánya. A kettős funkciójú könyvtárak felmérésénél is az derült ki, hogy egy vagy több biztonságosan működő ellátórendszer jobb szakmai körülményeket teremthetne könyvtárainknak.”

Somogy megye:

„A Megyei és Városi Könyvtár Hálózati Osztálya a kiskönyvtárak könyvbeszerzésének segítésére létrehozta a Könyvbeszerzési Társulást, melynek következtében, kedvezményes áron juthatnak könyvhöz a kistelepülések könyvtárai. 1996-ban 57 község 1.300.000,- Ft értékben szerződött.

A Megyei és Városi Könyvtár szakmai gondozótevékenysége ingyenes, csak a könyvvásárlási hozzájárulást fizetik az önkormányzatok.”

Veszprém megye:

„A hálózati alközpontok módszertani szerepe az önálló községek irányába szinte teljesen megszűnt. A megyei könyvtár nem tudja a 100 községi könyvtárnak azt a mindennapos gyakorlati segítséget megadni, amire ezeknek a szakképzetlen, jó esetben alapfokú ismeretekkel rendelkező tiszteletdíjas könyvtárosoknak szükségük lenne.”

A *soproni városi* könyvtár a körzetébe tartozó önálló községi könyvtárakkal társulási szerződést köt. Aki befizeti az állomány nagyságától függő évi 5-10-15.000 Ft-ot, az nemcsak a hagyományos módszertani segítséget kapja meg, hanem pl. az állományellenőrzést is elvégzik a könyvtár munkatársai.

Az *önálló községi könyvtárakban a technikai feltételek* nagyon mostohák, telefon és másológép csak nagyon kevés helyen van, számitógéppel sem büszkélkedhetnek.

Összegzés

Általánosságban annyi állapítható meg, hogy jelenleg az önállóan szerzeményező községi könyvtárak működése összefügg a lakosság számával: ahol többen élnek, ott magasabb az alapterület, nagyobb a heti nyitvatartási idő, több az állománygyarapítási keret. Minél kisebb a falu, annál rosszabbak a működési körülmények, és mindennek következménye a forgalmi adatok alakulása.

Viszont az is látható, hogy a lakosság számától, a települések helyzetétől függetlenül – hisz az önkormányzatok éves költségvetésébe elenyésző összeg a könyvtár működtetése – kezd jellemzővé válni az is, hogy ahol a könyvtárak a helyi demokrácia, a helyi kultúra szerves részei, ahol az önkormányzat és a könyvtáros is akarja, ott szebbek, jobbak a könyvtárak, ott biztosítják az állampolgárok alapvető művelődési – tájékoztatási igényeit. Sajnos, csak kevés helyen találkozhattunk ilyen könyvtárakkal.

Az önálló könyvtárak helyzete a legkritikusabb. A könyvtári rendszer legveszélyeztetettebb végpontjai.

Javaslataink a következők:

1. Jogi szabályozással kellene megoldani, hogy a községi könyvtárak támogatása, munkája ne a fenntartó jó- vagy rosszindulatától, a képviselőtestület hangulatától függjön. Természetesen nem a könyvtári törvényben, hanem végrehajtási utasításban vagy miniszteri rendeletben. Ez azért lenne fontos, mert így a költségvetési alkuknál a könyvtárosok tudnának mire hivatkozni.

2. Alternatívát kellene biztosítani a fenntartóknak, döntsék el, hogy milyen könyvtárakat kívánnak fenntartani. Ha eldöntötték, hogy önálló könyvtárakat tartanak fenn, akkor legyen alapvető szakmai követelmény:

- Az önálló könyvtárhelyiség, legalább 50 m² alapterülettel. Biztosítsák a helybenhasználat lehetőségét is.
- Könyvtárosi végzettséggel is rendelkező könyvtárost alkalmazzanak.
- A nyitvatartási idő legalább heti 10 óra legyen. A kölcsönzésen kívül más szolgáltatást is kínáljanak.

- Ne csak könyveket vásároljanak. Fizessenek elő folyóiratokat is.
- Gondoskodjanak az állomány feltárásáról, építsenek katalógust cédulán vagy számítógépen.
- Az önálló könyvtár vegyen részt a megye könyvtári életében, a könyvtári rendszerben.

Amennyiben nem felelnek meg a fenti kritériumoknak, nem tudják vállalni az önállósággal járó plusz költséget és feladatot, akkor inkább csatlakozzanak más ellátási formához.

3. Jelenleg az önálló könyvtárak csak egy lábón állnak, csak a fenntartó gondoskodik róluk. Nincs olyan országos vagy megyei pályázat, ahol állománygyarapításra, berendezésre, technikai fejlesztésre kérhetnének támogatást.

E diszkrimináció érthetetlen. A pályázati kiírások vagy minden könyvtárra vonatkoznak, vagy ugyanúgy, mint az ellátórendszeri könyvtáraknak, az önállóaknak is legyen külön támogatás.

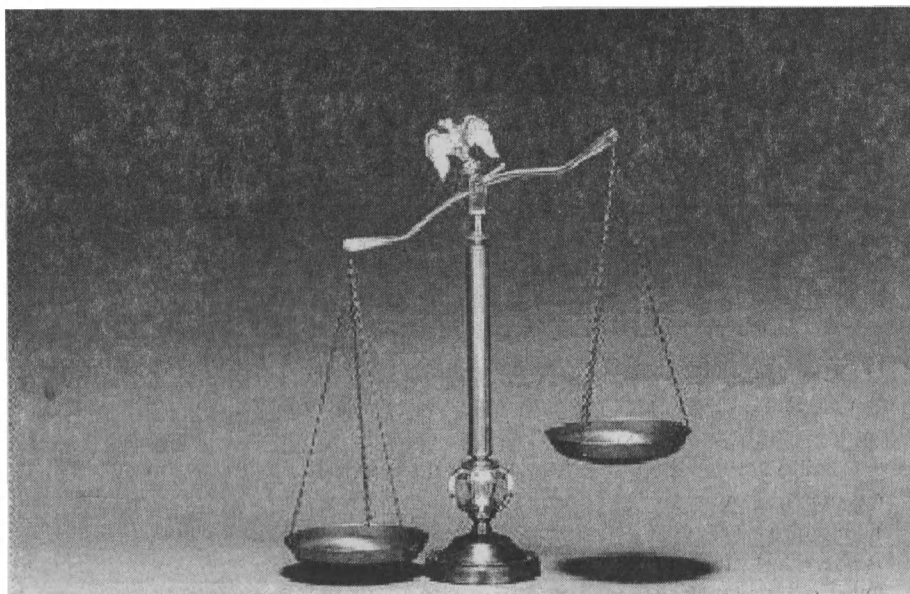
A magyar nyelv értelmező szótára az önállóság fogalmát többek között így is meghatározza:

az az önálló, aki **„saját céllal, formával, szervezettel rendelkezik...”**

Ha községi könyvtáros lennék, ha választhatnék, akkor a sok gond és probléma ellenére az önállóságot választanám.

Minden megyei könyvtárnak, a munkatársaknak, akik részt vettek a vizsgálatban, ha nem önként és dalolva, de legjobb tudásuk és jószándékuk szerint, köszönet a segítségért.

Szalai Gáborné



I.
A KÖZSÉGI KÖNYVTÁRAK SZÁMA

Sor- szám	MEGYE	Községi kv. száma		Önálló közs. kv. száma		Működik		Szűnetel		Megszűnt	
		1990.	1995.	1990.	1995.	1990.	1995.	1990.	1995.	1990.	1995.
1.	Baranya	276	230	79	187	66	110	12	69	1	8
2.	Fejér	107	102	79	95	79	94	-	1	-	-
3.	Győr-Ménfőcsanak-Sopron	167	167	92	113	92	102	-	11	-	-
4.	Komárom-Esztergom	67	67	36	41	35	40	1	-	-	1
5.	Somogy	244	233	102	210	101	182	1	28	-	-
6.	Tolna	106	99	36	56	36	53	-	3	-	-
7.	Vas	214	210	40	76	40	57	-	17	-	2
8.	Veszprém	218	231	32	101	32	93	-	8	-	-
9.	Zala	236	234	21	58	21	52	-	6	-	-
	ÖSSZESEN:	1635	1573	517	937	502	783	14	143	1	11

II.
AZ ÁLLOMÁNY ALAKULÁSA

Sor- szám	MEGYE	1990.				1995.			
		Gyarázkodás		Törítés db.	Állomány	Gyarázkodás		Törítés db.	Állomány
		db.	Fl.			db.	Fl.		
1.	Baranya	22 754	2 430 473	10 940	671 255	19 675	4 256 833	5 287	882 779
2.	Fejér	24 422	2 850 920	19 793	790 776	16 619	8 004 541	7 971	802 585
3.	Győr-Ménfőcsanak-Sopron	14 634	1 267 344	9 155	532 787	9 707	4 607 918	8 676	583 694
4.	Komárom-Esztergom	6 224	721 029	4 003	304 905	4 797	2 653 829	2 999	334 099
5.	Somogy	25 593	2 318 792	12 211	928 143	25 914	7 108 544	20 877	991 024
6.	Tolna	7 193	748 089	2 702	330 599	4 049	1 637 585	795	365 948
7.	Vas	9 549	1 032 796	5 813	237 517	6 273	2 884 430	5 736	323 922
8.	Veszprém	15 532	1 639 005	14 262	315 496	39 692	3 262 832	6 244	618 492
9.	Zala	8 776	1 092 668	5 992	374 503	8 350	4 495 496	4 902	452 163
	ÖSSZESEN:	134 677	14 101 116	84 871	4 485 981	135 076	38 912 008	63 487	5 354 706

III.

KÖNYVTÁROK SZÁMA
1990–1995.

Sor- szám	MEGYE	Főfoglalkozású					Részmunikaikidós					Tiszletelőjias					Összesen:								
		90.	91.	92.	93.	94.	95.	90.	91.	92.	93.	94.	95.	90.	91.	92.	93.	94.	95.						
1.	Baranya	31	26	22	27	22	14	17	21	21	17	26	15	38	106	86	104	82	94	81	153	129	148	130	123
2.	Fejér	35	33	33	33	30	30	9	12	12	12	23	20	59	58	58	55	49	49	103	103	103	100	102	99
3.	Győr-Ménson-Sopron	16	9	12	11	9	8	3	5	10	6	12	13	148	146	133	136	137	131	167	160	155	153	161	152
4.	Komárom-Esztergom	14	13	13	13	12	13	7	6	9	8	11	11	19	20	19	17	16	15	40	39	41	38	39	39
5.	Somogy	35	28	28	20	19	15	13	14	16	27	21	23	61	128	128	131	142	144	109	170	172	178	182	182
6.	Tolna	9	7	7	7	7	7	2	2	2	2	2	1	48	48	48	48	48	49	59	57	57	57	57	57
7.	Vas	16	9	11	10	10	9	6	11	8	8	9	7	22	56	50	52	49	44	44	76	69	70	68	60
8.	Veszprém	21	15	14	15	14	14	2	3	16	20	20	25	21	80	7	65	63	67	44	99	100	106	107	112
9.	Zala	20	13	11	10	9	10	1	17	19	23	24	25	0	7	13	12	13	17	21	37	43	45	46	52
	Összesen:	197	153	151	146	132	120	60	91	113	123	148	140	416	649	542	620	599	610	668	894	869	895	892	876

IV.
MŰKÖDÉSI KÖRÜLMÉNYEK, ELHELYEZÉS, ALAPTERÜLET
1995.

Sor- szám	MEGYE	Önálló helyiségben működők alapterülete						Nem rendelkezik önálló helyiséggel
		25 m ² alatt	25-50 m ² között	50-100 m ² között	100-200 m ² között	200 m ² felett		
1.	Baranya	26	28	30	16	2	28	
2.	Fejér	7	32	34	19	4	-	
3.	Győr-Ménfőcsanak-Sopron	22	47	22	4	1	6	
4.	Komárom-Esztergom	2	8	12	5	2	4	
5.	Somogy	65	77	47	17	-	8	
6.	Tolna	3	27	19	6		1	
7.	Vas	20	29	21	5	-	2	
8.	Veszprém	29	31	35	5	1	-	
9.	Zala	19	14	16	8	1	-	
ÖSSZESEN:		193	293	236	85	11	49	

V.
FORGALMI ADATOK
14 ÉV FELELT

Sor- szám	MEGYE	Beiratkozott olvasók		Látogatók		Kölcsönzők		Kölcsönzött kötetek					
		1990.	1995.	%	1990.	1995.	%	1990.	1995.	%			
1.	Baranya	8 923	7 542	85	65 995	58 225	88	55 591	47 809	86	55 591	151 982	273
2.	Fejér	11 953	12 229	102	104 157	107 167	103	75 197	81 120	108	278 857	300 044	108
3.	Győr-Ménfő-Sopron	8 510	7 604	89	49 019	47 311	97	40 737	39 821	98	142 327	141 089	99
4.	Komárom-Esztergom	4 174	4 008	96	29 182	30 427	104	24 236	25 793	106	116 397	117 659	101
5.	Somogy	12 809	11 659	91	102 917	98 765	96	82 340	79 470	97	277 670	254 907	92
6.	Tolna	4 003	4 018	100	24 969	27 280	109	20 714	22 838	110	69 016	70 133	102
7.	Vas	3 226	3 399	105	35 534	23 834	67	22 158	22 222	100	86 307	76 572	89
8.	Veszprém	4 916	7 176	146	55 443	77 559	140	35 809	44 965	126	131 074	155 588	119
9.	Zala	4 351	3 591	83	34 599	35 440	102	26 840	28 502	106	96 747	82 283	85
ÖSSZESEN:		62 865	61 226	97	501 815	506 008	101	383 622	392 540	102	1 253 966	1 350 267	108

VI.

FORGALMI ADATOK
14 ÉV ALATTI

Sor- szám	MEGYE	Beiratkozott olvasók		Látogatók		Kölcsönzők		Kölcsönzött kötetek					
		1990.	1995.	%	1990.	1995.	%	1990.	1995.	%			
1.	Baranya	9 104	8 130	89	131 751	98 168	75	61 531	72 634	118	61 531	177 450	288
2.	Fejér	11 789	10 218	87	141 480	135 176	96	106 541	99 200	93	311 145	278 944	90
3.	Győr-Ménfőcsanak-Sopron	8 291	7 602	92	83 160	66 305	80	64 755	54 865	85	185 237	170 568	92
4.	Komárom-Esztergom	3 843	3 597	94	46 786	44 111	94	33 270	33 506	101	118 258	111 238	94
5.	Somogy	11 713	11 066	94	197 893	177 167	90	145 052	135 279	93	351 640	304 125	86
6.	Tolna	3 839	3 929	102	41 508	39 936	96	34 142	28 891	85	77 361	72 917	94
7.	Vas	3 457	3 570	103	54 572	42 338	78	27 873	33 725	121	73 867	74 942	101
8.	Veszprém	4 071	5 563	137	71 069	82 767	116	41 798	57 330	137	114 210	147 837	129
9.	Zala	5 125	4 321	84	78 119	58 879	75	52 727	46 254	88	114 565	95 754	84
	ÖSSZESEN:	61 232	57 996	95	846 358	744 847	88	567 689	561 684	99	1 407 814	1 433 175	102

A kettős funkciójú könyvtárak (iskolai–közművelődési) helyzete és perspektívája a Dunántúlon

Történeti áttekintés (1980-ig)

A Dunántúl néhány megyéjében – az aprófalvas településszerkezetből következően – az 1960-as évekre visszanyúló törekvésnek tekinthető, hogy adott helységben egy intézmény vállalja fel a könyvtári szolgálatot. Több községi könyvtár – igen szerény körülmények között – iskolában működött; a könyvtárosok többsége pedagógus volt, továbbá az iskola nem rendelkezett könyvtári gyűjteménnyel, ezért a „kettős funkciójú” jelző nélkül próbálták mindkét feladatnak megfelelni. Ebben az évtizedben az ország más részein (*Borsod, Csongrád*) is próbálkoztak a közművelődési és iskolai könyvtárak összevonásával, de a helyi pozitív tapasztalatok mellett az OPKM negatív következményeket észlelt, ezért visszaállította az eredeti helyzetet. A kísérlet kudarcáról *Katsányi Sándor* évekkal később ezt írta: „... az egyik legalapvetőbb s hatásában legfejlettebb példája a nem gazdaságos párhuzamosságok konzerválásának pl. az a tény, hogy az iskolai és a tanácsi (községi) könyvtárak összevonására irányuló kezdeményezések holtpontra jutottak... Érthetetlen a kísérlet megrekedése, hiszen távlatban bármelyik formáját fogadjuk el a kisközségi könyvtárügy ésszerű megoldásának, egyik fontos lépés mindenképpen az általános iskolás gyermekek könyvellátásának egységes rendezése.”

Az összevonásokra irányuló törekvéseket szélesebb körben – a dokumentumok és a visszaemlékezések tanúsága szerint – az 1972-es Szakmai irányelvek a tanácsi közművelődési könyvtárak távlati fejlesztéséhez című dokumentum megjelenése, illetve a *18 éven aluli ifjúság könyvtári ellátásának javítására nem sokkal később kiadott irányelvek* indították el. Ez utóbbiban olvasható: „... a kistelepülések részben osztott és kis létszámú iskoláiban tanuló gyermekek könyvtári ellátása a falusi közművelődési könyvtárak feladata mindaddig, míg az iskolák körzetesítésének egyik fontos eredményeként maga az iskola nem tud gondoskodni olvasmányairól... Szükség szerint az iskola és a közművelődési könyvtár közösen biztosítja egy-egy városrész, lakóterület gyermeklakóinak könyvtári szolgálatát. E könyvtárnak alkalmasnak kell lennie arra, hogy maradéktalanul ellássa az iskolai könyvtár feladatát és emellett a tanítási időn túl gyermekkönyvtárként álljon a környék gyermeklakóinak rendelkezésére.”

Kezdetben az összevonásokkal szemben szinte mindenütt és minden érintett részről megnyilvánult – talán nem is alaptalanul – bizonyos ellenállás. Hiányoztak a megyei állapotok alapos elemzései. Általában jellemző volt, hogy az oktatás nem tartott lépést a korszerű pedagógiai irányzatokkal, amelyek a többkönyvűség bevezetését sürgették. Sok esetben a különböző szintű tanácsok meghozták ugyan az összevonásra vonatkozó határozataikat, de a végrehajtásra nem fordítottak gondot. Azt az elvet

minden érdekelt fél elfogadta, amit *Juhász Jenő* így fogalmazott meg: „*Integrációra, többfunkciójú könyvtár kialakítására csak ott szabad vállalkozni, ahol az ehhez szükséges feltételek rendelkezésre állnak, s ahol ennek megfelelően az integráció eredményeként valamennyi könyvtári funkció ellátása magasabb színvonalra emelkedik.*” *Kellner Béla* az e témában folytatott vizsgálódásában éppen e feltételek meglétét, illetve megteremtését nem látja biztosítottnak, ezért nagyfokú óvatosságra inti az összevonások szervezőit. Aggályait a következőkkel indokolta: „*akár egyes, akár kettős funkciójú a könyvtár, kicsi az érdekérvényesítő képessége, helyben nincs védnökük, sem hatékony érdekképviselőjük. Egyetlen meggyőződéses pártfőgőjük, a megyei könyvtár is gyenge a védelmiükre, hiszen gyakran a saját elemi érdekeinek védelmében is elbukik, illetve alulmarad. Figyelembe kell venni azt is, hogy olyan mértékben halványul a könyvtári munka társadalmi megbecsülése, az olvasottság értéke, ahogy nő a mindent elöntő és elsöprő anyagiasság és kényszerű pénzhajhászás... Téli iskolai szünetekben az iskolákat nem fűtik, akkor a könyvtár is kénytelen zárva tartani. Nyáron pedig, ha bezárják az egyetlen bejárattal bíró iskolát, a könyvtár ugyancsak zárva marad.*”

Az 1970-es évek közepére gyengült a szakma képviselőinek, a fenntartóknak és az ágazati irányítóknak az ellenállása a könyvtárak integrációjával szemben. Ebben az időben készültek el a megyei könyvtárhálózatok 15 éves távlati fejlesztési tervei, közülük több tartalmazta a könyvtárak integrációjára vonatkozó feladatokat (Fejér, Győr-Moson-Sopron). Más megyékben a megyei vb által hozott határozat (Vas, Zala) vagy a megyei művelődési osztály intézkedése (Komárom-Esztergom, Baranya, Tolna) készítette elő az összevonásokat. Somogyban a megyei könyvtár és a pedagógiai intézet készített közös ütemtervet e célból a művelődési osztály ösztönzésére. Mindinkább uralkodóvá vált a nézet, hogy a könyvtári rendszer szervezeti korszerűsítésének egyik nagy tartaléka az azonos vagy hasonló feladatkörű könyvtárak integrációja, mégpedig elsősorban a kistelepüléseken, lakótelepeken, városi külterületeken. A könyvtárak összevonása nemcsak gazdaságos, hanem hatékonyabb, színvonalasabb szolgáltatások nyújtását is lehetővé teszi. A kistelepülések elaprózott, többségükben korszerűtlenül és gazdaságtalanul működő önálló könyvtárai mind kevésbé képesek lépést tartani az igényekkel. Az integrációval a korábbinál jobb és korszerűbben feltárt állomány áll az iskolai oktató-nevelő munka rendelkezésére, továbbá az iskola körzetéhez tartozó tanulók megfelelő közművelődési könyvtári ellátást kaphatnak.

1977-ben jelentette meg az MM az *Irányelvek a kis települések kulturális ellátásának javítására és komplex művelődési intézmények létesítésére* című dokumentumot. Ez a központi irányelv komoly lökést adott az ÁMK-k és más összevont intézményi formák szervezéséhez és az ehhez szükséges működési feltételek megteremtéséhez. A dokumentumot némileg az 1968-ban megjelent klubkönyvtárak szervezéséről szóló MM utasítás továbbfejlesztésének is felfoghatjuk, amely nyugat- és észak-urópai mintát követve ésszerű és gazdaságos megoldásaival a kistelepülések számára nagyon jó megoldásnak tűnt. Sajnos, az eredendően jó elképzelés az országos kampány során eltorzult. Az erőltetetten szervezett ÁMK-k jó része napjainkra felbomlott. A komplex intézmények elsősorban ott váltak be, ahol már az épület megtervezésekor tartalmilag is végiggondolták a közös intézmény funkciórendszerét.

A kistélepülések könyvtári ellátásának formái

A kistélepülések könyvtári ellátásának elméletileg kidolgozott vagy maguktól kialakult mai formái a következők: az önálló könyvtári intézmények, a többfunkciójú (összevont) könyvtárak, az integrált intézmények részeként működő könyvtárak (ÁMK-k könyvtárai), az úgynevezett klubkönyvtárak, a letéti könyvtárak (központosított ellátásba bevont egységek). Valószínűleg nem tévedünk, ha kimondjuk, hogy a kistélepülések könyvtári ellátására bármelyik forma megfelelő lehet. A településtől és a tárgyi feltételektől függ, hol melyik az alkalmas forma. Soha nem volna szabad egyetlen üdvöztőnek vélt megoldáshoz ragaszkodni. Mindig jobb a változtatás, mint a tényleges ellátásra képtelen forma fenntartása. Érdeemes tehát minden ellátási formát elemezni és annak ismeretében dönteni.

Más szempontból: ha tudjuk is az iskolai és a közművelődési könyvtár feladatainak különbözőségét, azt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kisebb településeken és városi peremkerületekben a közművelődési és iskolai könyvtár látogatói jórészt azonosak. Joggal merül fel a kérdés: szükség van-e ilyen lakóhelyeken kétféle könyvtárra? A megoldás lehetőségei:

- A közművelődési könyvtár magára vállalja az iskolai könyvtári feladatok ellátását is. Az iskolában kézikönyvtár marad, más könyvtári feladatokról a közművelődési könyvtár gondoskodik.
- Az iskolai könyvtár magára vállalja a közművelődési feladatokat is. A könyvtár az iskolához tartozik, de felnőttek részére is kölcsönöz.
- Külön közművelődési és külön iskolai könyvtár működik, de természetesen ebben a szervezeti megoldásban is szorosan együtt kell működnie a két intézménynek. Az együttműködést megkönnyíti, ha a két könyvtár egyazon ellátórendszerhez tartozik.

Az ismertetett három fő szervezeti forma mellett a gyakorlat több együttműködési megoldást is felszínre hozott, amelyek főként a működési körülmények különbözőségéből és helyi adottságokból származtak.

Az összevont könyvtár jó szervezeti formája lehet a kistélepülések ellátásának, de csupán az egyik formája, amelyet csak ott szabad megvalósítani, ahol ehhez a feltételek (személyi, tárgyi, pénzügyi) rendelkezésre állnak. A kettős funkciójú könyvtárak létesítését, az eddigiek működését nem általában elvetendőnek és nem általában bevezetendő programként szerencsés kezelünk. A helyileg mindig konkrét, az itt és most elvét alkalmazó elemzés lehet csak alapja döntéseinknek, módszertani tanácsainknak és kezdeményezéseinknek.

Az összevontás kezdeményezői, érdekeltég

Az összevontások kezdeményezése általában az iskoláktól vagy a helyi fenntartóktól, illetve a művelődési osztályokról, egy-két esetben a megyei-városi hálózatgondozóktól, vagy a szakfelügyeletről indul ki. Ez is jelzi, hogy nem a közművelődési könyvtárak „integrációs hatalmi” törekvéséről, az iskolai könyvtárak „bekebelezésének” szándékáról volt szó, hanem arról, hogy az oktatásért felelősséget érzők felismerték a könyvtár szükségességét az oktató-nevelő munkában, de rádöbbentek arra

is, hogy belátható időn belül képtelenek az iskolai könyvtárak kedvezőtlen állapotán változtatni.

Az összevonás jobbra az általános iskola érdekében történt. Ugyanis a legtöbb iskola nem rendelkezett alkalmas helyiséggel, berendezéssel, megfelelő nagyságú állománnyal és költségvetéssel ahhoz, hogy a korszerű oktatáshoz elengedhetetlenül szükséges és arra alkalmas könyvtárt működtessen. Ha az összevonás az érintett iskola vezetésének akarata ellen történt, az összevont könyvtár éppen az iskolai könyvtári funkcióját nem tölthette be megfelelően. Előfordult, hogy az összevonást a községi könyvtár áldatlan állapota tette szükségessé. Ahol átgondolatlanul, vezetői vagy fenntartói kényelemből (eggyel kevesebb legyen a fenntartott intézmények száma), esetleg divatból határozták el, ott az összevonás semmit sem javított a meglévő helyzeten.

Tanulásként azt mondhatjuk, hogy teljesen mindegy, honnan indul el a kezdeményezés, az a lényeg, hogy előzetesen kikérjék a módszertani központok szakmai véleményét, a döntés pedig a fenntartói jogosultságokkal rendelkező testületben születessen, mert az összevonás idején gondoskodni kell a könyvtár egyszeri, nagyobb arányú fejlesztéséről, a továbbiakban pedig a folyamatos, többfunkciós működéshez szükséges feltételekről.

A könyvtárak összevonásának sokféle objektív és szubjektív oka lehet, de annak célszerűségét minden esetben meg kell vizsgálni, és azt is meg kell válaszolni, hogy ki és mit nyer az összevonással? Ha a funkciók és a feladatok között rangsorolni kényszerülünk, mindig az iskolai könyvtári feladatoknak adjunk elsőbbséget.

Központi ellátás, hálózati gondozás

Magyarországon a településszerkezetből adódóan rendkívül magas a könyvtárak száma, amelyeknek többsége még viszonylagos önállóságra sem képes, hiszen a használói kör nagysága ezt nem teszi lehetővé. Kielégítő választékot csak túlköltségekkel lenne képes nyújtani olvasóinak. A megoldást a könyvtárak rendszerben való működtetése jelentené, de a szakma gyengesége és a fenntartók szűklátókörűsége miatt sokszor nem érvényesül ez a felismerés. Tény, hogy az összevont könyvtárak is szinte kivétel nélkül kiskönyvtárak maradtak, amelyek egy nagyobb intézmény gyámolítására szorulnak. Az 1990-es években eluralkodó gazdaszemlélet, a korábbi közösködés valós vagy vélt sérelmei önellátásra, saját birtoklásra buzdítanak. Félő, hogy ez a szemlélet a hálózati együttműködés és integráció bevált formáit is felszámolja.

Az integrált könyvtár számos előnyt élvez, ha mögötte – ellátóközpont szerepét betöltő – nagykönyvtár áll, amely összehangolja a gyűjtőköröket és a szakmai információ áramlását, intézi a beszerzést, az állományellenőrzést, a selejtezést, a könyv- és folyóiratköttetést, irodalomkutatással és -figyeléssel, témabibliográfiák készítésével stb. kielégíti a pedagógusok vagy tanulók speciális igényeit, az időlegesen érdeklenné vált vagy elavult könyvek kivonásával és központi raktárba helyezésével megoldja a véges befogadóképességű könyvtárak raktározási gondjait.

Olyan településeken és városi lakóközvetekben is, ahol a fenntartó tanács, illetve önkormányzat megteremtette a tiszta profilú iskolai könyvtár működési feltételeit, érdemes a városi ellátóközpont-hoz kapcsolódni, hiszen az ellátórendszer vállalja, hogy az iskola igényei alapján gyarapítja az állományt (megrendeli, leltározza, fel-

dolgozza és kiszállítja a könyveket az iskolába), módszertani tanácsadást folytat, állományt gondoz, rendezvényt szervez stb.

Az összevonás előkészítése, az állománnyal és a nyilvántartásokkal kapcsolatos teendők elvégzése sok időt és nagy szaktudást igénylő feladat, amely nem bízható egy kiskönyvtár tiszteletdíjas könyvtárosára. Ezt a munkát a hálózati központok szakképzett könyvtárosainak, főként módszertanos munkatársainak kell elvégezniük.

A hálózati gondozás folyamatos biztosítása is elengedhetetlen. Ahol nincs biztosítva a hálózati gondozás feltétele, nem tanácsos az összevonást elkezdni. Itt jegyzem meg, hogy a kettős funkciójú könyvtárak a hálózati gondozás szempontjából előnyt élveznek a tiszta profilú iskolai könyvtárakkal szemben, mert a pedagógiai intézetek könyvtárai a szakfelügyelet és szaktanácsadás megszűnése után szinte minden megyében mellőzték a hagyományos hálózatgondozást, míg a megyei könyvtárak mind a mai napig valamilyen szinten mindenütt ellátják ezt a feladatot.

A jelenlegi helyzet a dunántúli régióban

Az iskolai és közművelődési feladatokat egységes szervezetben ellátó könyvtárak száma 1986-ban 412 volt az országban, közülük 392 községekben. A Dunántúl kilenc megyéjében jelenleg 228 összevont könyvtárat tartanak nyilván, 218 községekben, 10 pedig városi lakótelepen működik. Az egyes megyék között óriási a szóródás, míg Fejérben egy, Zalában 53 közös funkciójú könyvtár található. Az összevont könyvtárak 77%-a (176) négy megyében működik (Baranya, Somogy, Tolna, Zala). A többi megyében részben nagyobb volt a hálózati központok ellenállása, a fenntartók és ágazati irányítók is kevésbé következetesen szorgalmazták vagy támogatták az összevonásokat, néhány megyében pedig a településszerkezet sem kedvezett ennek a formának az elterjedéséhez.

Általános művelődési központ szervezeti keretében mindössze 35 összevont könyvtár működik, közülük 14 Baranyában. Az ÁMK-k nagy része (60%) az 1990-es években felbomlott, Tolnában 18-ből 6, Vasban 24-ből 4, Zalában 11-ből 4 maradt. Erre az intézményi formára volt leginkább jellemző az erőltetett, kampányszerű szervezés, az elfogadható működési feltételek hiánya és a tantestületek idegenkedése. Az e célra épült épületegyüttesekben azonban általában életképesnek bizonyultak. Fejér megyében 30 ÁMK-ból 20 megmaradt, de összevont könyvtárat csak egyben találunk (csak szervezeti és gazdasági integráció). Komárom-Esztergom és Győr-Moson-Sopron megyében mindössze egy-egy ÁMK szerveződött, Veszprém és Somogy megyékben 3-5, de ezek többsége is megszűnt.

Központi ellátórendszerhez 62 összevont könyvtár tartozik (32 Zalában), a többi önállóan szerzeményez. A korábban elterjedt kiskörzeti ellátás gyakorlatilag megszűnt. A korábbi közös tanácsok társközségei még akkor is az önállóság mellett döntöttek, ha egyazon körjegyzőséghez tartoznak. Ennek okai a korábbi sérelmek, a pénztelenség, a közös költségektől való elzárkózás. Az eredmény: közülük kerül ki a legtöbb vegetáló, tartósan zárva tartó, kilátástalan helyzetben lévő könyvtár. Baranya, Somogy, Tolna 123 összevont könyvtárából mindössze öt kap központi ellátást. Az összevont könyvtárak magas száma és a kiterjedt központi ellátás csak Zalában esik egybe. Tolnában korábban nem volt központi ellátás, most próbálkoznak a szervezéssel; Baranyában – egy városkörzet kivételével – megszűntek; Somogyban koráb-

ban a tanácsközveti ellátás terjedt el. Az önállóan szerzeményező könyvtárak hálózati gondozása, segítése a korábbinál rosszabb feltételekkel ugyan, de megmaradt, szinte mindenütt kizárólag a megyei könyvtár feladataként. A volt alközpontok hálózatgondozóit – részbeni megyei finanszírozással – csak Zala, Vas és Veszprém megyékben sikerült megtartani.

A 228 közös könyvtár közül 126 az iskola épületében nyert elhelyezést (általában a könyvtárak fele, de Veszprémben 11-ből 10, Baranyában 48-ból 37, Tolnában viszont 35-ből csak 13). A többi könyvtár művelődési házban vagy más szervvel közös épületben működik, de 90%-uk 100 méternél nem távolabb helyezkedik el az iskolától. Mindössze nyolc könyvtár távolsága haladja meg a 100 métert.

Az összevont könyvtárak 75%-ában (172) pedagógus-könyvtáros dolgozik. Az 56 nem pedagógus végzettségű könyvtáros közül 18 Zalában található, de itt is öt közösségen órakedvezményes pedagógus segít az iskolai könyvtári munkában. A függetlenített könyvtárosok száma 41, számuk közel a felére esett vissza az 1990-es években.

Megye	Kettős funkciójú könyvtárak száma	Városi lakótelepen működik	ÁMK szervezetben működik	Központi ellátó rendszerhez tartozik	Iskolában van elhelyezve	Iskola közelében	Iskolától több száz méterre távol	A könyvtáros pedagógus	A könyvtáros főfoglalkozású
Baranya	48	2	14	3	37	10	1	43	7
Fejér	1	–	1	–	1	–	–	1	1
Győr-Moson-Sopron	17	–	–	8	7	8	2	14	3
Komárom-Esztergom	6	–	1	5	2	4	–	5	–
Somogy	40	1	3	2	20	19	1	31	7
Tolna	35	2	6	–	13	21	1	26	10
Vas	17	1	4	7	7	7	3	9	5
Veszprém	11	1	3	5	10	1	–	8	2
Zala	53	3	4	32	29	24	–	35	6
Dunántúl összesen	228	10	36	62	126	94	8	172	41

A működési körülmények alakulása 1980–1995 között

Az 1980-as években a könyvtárak összevonására már a szakszerű előkészítés volt jellemző. A fenntartók körültekintőbben hozták meg döntéseiket, az előkészítésbe és lebonyolításba bevonták az illetékes hálózati központokat. Baranyában és Tolnában a megyei könyvtárt megbízták az iskolai könyvtárak hálózati gondozásával. Több megyében erősödött, hatékonyabbá vált a megyei pedagógiai intézetek könyvtárainak hálózati tevékenysége, néhány megyében hálózati alközpontként működő iskolai báziskönyvtárakat hoztak létre. Folyamatosan működött mindkét területen a könyvtári szakfelügyelet és tanácsadás, amely az összevonáshoz szükséges elemzéseket, felméréseket elkészítette.

Baranya, Somogy, Tolna és Zala megyékben a megyei könyvtár útmutatókat, módszertani segédanyagokat készített a végrehajtás megkönnyítésére. Szabályzatminták, munkaköri leírások, bibliográfiák, tapasztalatcserék, munkaközösségi foglalkozások, gyakorlatok segítettek kezdetben a még kísérletnek számító integrációkat. A legkézzelfoghatóbb és gyors eredmények az iskola és a könyvtár együttműködésében jelentkeztek. Zalában a „Gyermekkönyvtáros Műhely” keretében a városi gyermekkönyvtárosok, az iskolai könyvtárosok és a közös funkciójú könyvtárak kezelői évente rendszeresen többször találkoznak továbbképzés, tapasztalatcsere, rendezvényszervezés céljából, és kiadványt jelentetnek meg a gyermekkönyvtári munka segítése érdekében.

Az erőltetetten szervezett, kellően nem előkészített, a feltételek biztosítása nélkül összevont könyvtárak néhány év „kényszerű házassága” után szétváltak. Erre minden megyében akadt példa, de nem ez volt a jellemző. A korábban divatos ÁMK-knak az 1990-es években történt nagyarányú felbomlása pl. nem járt együtt a könyvtárak szétválásával.

Az összevont intézmények jó részében a feltételek csak részben voltak biztosítottak, de a működtetők és fenntartók a hiányok fokozatos felszámolását ígérték. Ez nyilvánvalóan nem mindenütt következett be vagy csak részben, de azt megállapíthatjuk, hogy az összevonással általában javultak a működés feltételei: nagyobb helyiséget kapott a könyvtár, berendezését kiegészítették, nagyobb és többféle igény kielégítésére alkalmas állományok alakultak ki, javultak a költségvetési és személyi feltételek. A könyvtáraknak több mint felében került sor az alapterület növelésére, legtöbbször az iskola épületében. Az oktatási intézményben való elhelyezés mellett szól az is, hogy ott a fűtés megoldottabb, a festés, karbantartás is rendszeresebb, az iskola jobb technikai felszereltsége a könyvtár számára is hozzáférhető (telefon, fax, gyorsmásoló stb.). Az iskolai szünetekben a könyvtár kényszerű zárva tartása csak kivételként fordult elő. Sajnos a felnőtt olvasók számára igényelt külön bejárat csak kevés helyen volt megvalósítható. A könyvtárak kétharmadában javult a személyi ellátottság. Független státuszok biztosításával, órakedvezményes pedagógusok alkalmazásával jelentősen emelkedett a nyitvatartási idő. Az összevonás legtöbbször felújítással, bútorzat-kiegészítéssel és a technikai felszereltség javulásával járt együtt. Ezek forrását a helyi tanácsok, illetve önkormányzatok és a megyei tanácsok biztosították, de a Művelődési Minisztérium könyvtári osztálya és a Kulturális Alap is támogatta az integrációt.

Ebben az időben fontosnak tartották, hogy a több funkciónak megfelelően határozzák meg a könyvtár nyitvatartási idejét. A legkedvezőbb állapot ugyan kevés helyen valósult meg, amelyben a függetlenített pedagógus-könyvtáros a tanítási időben az iskolai könyvtári funkciót látja el, a felnőtt olvasók kiszolgálását pedig a nekik legkedvezőbb időpontra tervezi. A megyék felében az összevonás eredményeként jelentős számú függetlenített könyvtáros beállítására került sor, továbbá sok helyen órakedvezményes pedagógusok is segítettek a könyvtárosnak az iskolai könyvtári munkában.

Az 1990-es években az egyre nehezedő gazdasági helyzet, a rosszul értelmezett racionalizálási elv és a dokumentumárak drasztikus emelkedése újra előtérbe hozta az „egy falu – egy könyvtár” most már gazdasági kényszertől is támogatott elvét. El kellett tekinteni azoktól a negatív megfontolásoktól, amelyek abból adódtak, hogy az oktatási intézményekben működtetett könyvtárakat a felnőtt lakosság egy része ide-

genkedve látogatja, továbbá néhány iskola vezetése a közös könyvtárat nem érzi magáénak, és költségvetéséből nem fordít arányosan a fejlesztésére. Az integráció az utóbbi években a megszüntetés veszélye ellen is nyújtott bizonyos védelmet. Nem volt rá példa, hogy a fenntartó összevont könyvtár felszámolását vagy tartós szüneteltetését kezdeményezte volna.

Az 1980-as évekre jellemző fejlesztési, támogatási tendencia, sajnos, az 1990-es években nem folytatódott. Ebben az időben az összevonásokat legtöbbször a fenntartói kényelem (csak egy intézményt kelljen működtetni) és kényszerű takarékosági szempontok, a működési költségek csökkentései motiválták. Csökkentek az alapterületek, „felszívódtak” a státuszok, megrövidült a kölcsönzési idő, sőt a működés is szünetelt néhány könyvtárban. Természetesen ezek a megszorítások nem az összevonások miatt következtek be, azt is mondhatnánk, ezek a könyvtárak inkább bizonyos mértékű védelmet élveztek. Az 1990-es évekre jellemző legnagyobb pozitívumnak azt tekinthetjük, hogy a pályázati lehetőségekkel az összevont könyvtárak sokkal nagyobb mértékben éltek, mint a többi könyvtár. Ennek kedvező hatása szinte minden megyében megmutatkozott.

A könyvtári állomány alakulása és a beszerzés

Az összevonás után mindenekelőtt ki kellett munkálni az állománygyarapítás további gyakorlati módszerét. Tisztázni kellett, hogy az egységes költségvetés mekkora hányadát kötik le a Könyvtárellátónál, mit és hány példányban vásároljanak. A legjobbnak tartott gyakorlat: az iskola, illetve a szaktanárok folyamatosan közlik a könyvtárossal könyvbeszerzési igényeiket, a rendelés pedig egyszerre és együtt történik az iskola és a felnőtt lakosság számára. Az összevonással elsősorban az iskolai könyvtárak működési feltételei javultak.

A megyék többségére az volt a jellemző, hogy az iskolák feldolgozatlan, sok elavult könyvet tartalmazó, mostoha körülmények között tárolt állománnyal léptek be az integrációba, és a néhány száz kötetes állományrész sokszor ötödét, tizedét (legjobb esetben harmadát) sem tette ki az összevont állománynak. Az 1980-as években a megyei tanácsok, az MM könyvtári osztálya, valamint a Kulturális Alap megyénként egyszeri több százezer forintos könyvbeszerzési támogatással járult hozzá a közös intézmények állományának javításához. Az egyszeri komoly támogatás, ebben az időben többségében megemelt beszerzési keret, majd később a különböző pályázati pénzek lehetővé tették, hogy az összevont könyvtárakban az állomány használati értéke messze felülmúlja a korábbi gyűjteményekét. Kialakult az alapvető kézi- és segédkönyvtárak. Több helyen elkezdődött a nemhagyományos ismerethordozók (hangzó, video stb.) gyűjtése is. A közelmúltban több összevont könyvtár nyert a Soros Alapítványtól számítógépes fejlesztést (számítógép, konfiguráció, állománykezelő program stb.), így néhány intézmény megkezdheti a számítógépes szolgáltatások kiépítését a megyei könyvtár segítségével.

Az összevont könyvtárak többségében önálló könyvbeszerzést folytatnak. Korábban a biztos költségvetési kereteket csaknem teljes egészében lekötötték a Könyvtárellátónál, az utóbbi években azonban az egyre bizonytalanabb költségvetés miatt már nem olyan általános ez a gyakorlat. Az a tapasztalat, hogy más forrásból, pályázatokból sokkal több lehetőségük nyílik a kettős funkciójú könyvtáraknak a gyarapí-

tásra, mint az önálló községi könyvtárnak (*Soros Alapítvány, Nemzeti Kulturális Alap, UNICEF* stb.). Az állományellátottság, beszerzési fejkvóta jelentősen meghaladta a községi könyvtárak átlagát. Néhány helyen az iskolák külön összeget fordítanak bizonyos dokumentumfajták gyarapítására.

A központi ellátórendszerhez tartozó kettős funkciójú könyvtárak ellátása 1989-ig elsődlegesen a megyei/városi könyvtárak és a körzeti tanácsok anyagi lehetőségétől függött. A szerzeményezésnél az összevont könyvtárak előnyt élveztek, az ellátóközpontok kiemelt figyelmet fordítottak az iskolák valós vagy potenciális igényeire. 1990-től az ellátás mértéke a községi önkormányzatok támogatásának függvényévé vált, ezért jelentősen csökkent a beszerezhető kötetek száma. Az ellátóközpontok egy része igénybe veszi a könyvvásárlási kedvezményeket, vállalva a feldolgozás többletmunkáját. Természetesen a könyvcserékkel és a különleges igények központból történő kielégítésével további előnyt élveznek az önálló könyvtárakkal szemben.

Az összevont könyvtárak többségében az átvett állományt tételesen átletlározták, a többi helyen csak a csoportos leltár szintjén vonták össze. Néhány iskola a pedagógiai állományt, a tanári kézikönyvtári állományt nem adta át, vagy továbbra is külön tárolja. Több esetben az összevonás csak az iskolai és a községi könyvtár gyermekrészlegére terjedt ki. Ezekben az esetekben a községi könyvtár gyermekrészlege került be az iskola épületébe, és a teljes gyermekszolgálatot onnan látják el. Az összevonás az állomány feltárázásában is jelentett némi javulást. Raktári katalógussal minden könyvtár rendelkezik, mintegy fele betűrendes szerzői, címszó vagy keresztkatalógussal is. Szakkatalógust csak a függetlenített, szakképzett könyvtárossal rendelkező könyvtárakban építenek. Az összevonások adminisztratív teendőihez, az állománynyilvántartások rendbetételéhez, selejtezéshez, a feltáró munka elvégzéséhez a hálózati központok nyújtottak hathatós segítséget, legtöbb esetben teljes egészében rájuk hárult ez a feladat, a hálózati gondozást végző munkatársak száma viszont minden megyében csökkent a rendszerváltozás óta.

Könyvtárhasználat, olvasószolgálat

Szinte minden megyében az volt az általános tapasztalat, hogy az összevonás után a gyermekek könyvtárhasználati mutatói emelkedtek, a felnőtt olvasók száma viszont – különböző mértékben ugyan – visszaesett. Különösen jellemző ez az iskolában elhelyezett könyvtárakra. A tanulók számára ez nagyon előnyös (néhány megyében a tanulók beiratkozási aránya 75%-ot is elért az ilyen intézményekben), de a település felnőtt lakóinak ez nem mindig elfogadható. A felnőttek könyvtárhasználatát korlátozhatja a rossz elhelyezés (ha nehezen közelíthető meg, emeleten vagy tetőtérben található), a nem megfelelő kölcsönzési idő. Vannak könyvtárak, ahol a felnőtt olvasót csak a pedagógusok, iskolai alkalmazottak jelentik, és legjobb esetben a gyermekek visznek olvasnivalót a felnőtt családtagoknak. A megbízási díjas pedagógus este nem szívesen vállal kölcsönzést.

Az elkülönített bejárattal bíró vagy közvetlenül megközelíthető közös könyvtárakban nem esett vissza a felnőttek könyvtárhasználatára, sőt némi emelkedést is tapasztaltak a működési körülmények jelentős javulása esetén.

Rendezvények vonatkozásában az 1980-as évek végén a könyvtárhasználati foglalkozások mellett a szaktárgyi órák száma is emelkedett az arra alkalmas kettős funk-

ciójú könyvtárakban, de az is tapasztalat, hogy kevés pedagógus vállalja az idő- és munkaigényes könyvtári tanórák tartását. Az író-olvasó találkozók erősen kötődnek a hagyományos könyvünnepekhez, elsősorban a gyermekkönyvhéthez, amelyeket a megyei könyvtárak szerveznek, a költségek nagy részét is ők finanszírozzák.

Tapasztalatok, vélemények

Az 1993 augusztusában született *IFLA* ajánlás szerint: „mivel az iskolai könyvtárak az anyagi eszközök korlátozott volta miatt nem képesek minden szükséges dokumentumot és szolgáltatást biztosítani, egyes esetekben célszerű a kettős ellátás létrehozása”.

A kistelepüléseken azonos fenntartó költségvetésének terhére közművelődési iskolai könyvtár működtetése indokolatlan és gazdaságtalan. Az anyagi források állandó csökkenésén kívül az erők szétforgácsolása is hozzájárul ahhoz, hogy a tárgyi és személyi feltételek nem érik el a kívánt szintet. A párhuzamos gyarapítás, a külön helyiség fenntartása felesleges, tehát anyagi és szakmai szempontból is indokolt a kettős funkciójú könyvtárak létrehozása, főleg, amikor nincs rendezett körülmények között működő könyvtára az iskolának.

Kezdetben azok a fenntartók is belesodródtek az intézmények összevonásába, akiket csak az „új divat” hulláma kapott el, vagy akiket a kísérletezés lehetősége vonzott, akik minden újításnak elkötelezett hívei. A későbbiekben országos jogszabályok, megyei állásfoglalások, integrációs tervek próbálták keretbe foglalni a fejlesztési elveket, korrigálni a kevésbé átgondolt kezdeményezéseket. Az összevonás létjogosultságát számos pozitív eredmény igazolta.

A kettős funkciójú könyvtárak többnyire valós igények alapján szerveződtek, bár a fő motiváció általában a gazdasági és emberi erőforrások egyesítése volt, a színvonalasabb szakmai munkát is célozta. A gazdaságosság mellett további indok, hogy az iskolákban teret kapott a többkönyvű oktatás, és ehhez nem volt megfelelő könyvtári háttér. Az integráció mellett szól az is, hogy az iskolák technikailag jobban ellátottak (telefon, számítógép, gyorsmásoló stb.), így a könyvtár könnyebben jut hozzá ezen eszközök használatához.

Főleg a legkisebb településeken tűnik az összevonás szinte egyetlen alternatívának a könyvtár fenntartásához, itt igénylik elsősorban a központi ellátás feltételeinek megteremtését is, hiszen csak így biztosítható az elfogadható szakmai színvonal. Rendszeresen megkapják a feldolgozott könyveket, szakmai tanácsot, segítséget kapnak munkájukhoz, pályáztatják őket, képviselik érdekeiket a fenntartóknál, a központi könyvtár szolgáltatásait és állományát is könnyebben igénybe vehetik.

A jól elkészített, helyi és központi támogatást és szakmai segítséget kapott integrált intézmény általában beváltotta a hozzá fűzött reményeket:

- Gazdaságosság terén:*
- egy könyvtár, egy könyvtáros;
 - jó esély van rá, hogy pedagógus legyen a könyvtárosa;
 - egy helyiség működtetése;
 - a fenntartási költség nem kétszeres;
 - az összevont beszerzési keret ésszerűbben használható fel;
 - több a pályázati lehetőség;

- Választék terén:*
- nagyobb lesz a könyvállomány;
 - általában növekszik a beszerzési keret;
 - koordinálható az iskolai és a települési szükséglet;
 - nem keletkeznek párhuzamosságok;

- Kihasznátság terén:*
- többnyire hosszabb a nyitvatartási idő;
 - lehetőség van könyvtári órák tartására;
 - a két funkció ellátása jobb kihasználtságot eredményez.

Az 1998-ban bevezetendő *Nemzeti Alaptanterv* nagy kihívás elé állítja az iskolákat, így az iskolai könyvtárakat is. Az előbbiekkal alátámasztott integráció szükségességét a következő évek megemelkedett iskolai feladatai még inkább alátámasztják.

Az 1996. évi CXXIV. tv., mely az 1997. évi költségvetésről rendelkezik, az iskolai könyvtárak fejlesztésére tanulóként 2000 forintot, hátrányos helyzetű kistéleplelésen 4000 forintot biztosít fejkvótaként az önkormányzatok költségvetésében. Félő, hogy az önkormányzatok egy része ezt a jelentősnek tűnő összeget nem a szánt célra fogja fordítani: vagy az iskola használja fel egyéb fejlesztési célra, vagy pedig az iskola megpróbálkozik újra a lehetetlennel, az önálló iskolai könyvtár működtetésével, lemondva a hálózati gondozásról, egy nagyobb könyvtár szakmai támogatásáról.

A tapasztalatok összegzéseként megállapíthatjuk, hogy térségünkben az iskolai és közművelődési könyvtárak összevonásának több volt a pozitív, mint a negatív hozadéka. Azok a megyék is, amelyek kezdetektől nem szorgalmazták a könyvtárak összevonásának ezt a formáját, elismerik, hogy a jól előkészített és támogatott integrált könyvtárak a korábbinál színvonalasabb könyvtári szolgáltatásra képesek. *A negatív észrevételek többségéért nem a szervezeti forma okolható*, hanem a feltételek hiánya vagy a nem teljesítése, a nem körültekintő végrehajtás, esetleg a későbbi elvonások. Természetesen két kis gyűjteményből összevonással sem lesz jól működő önálló könyvtár, de esélyt adunk számára a fejlődésre, az életben maradásra. A Dunántúl több mint fele aprófalvas településszerkezetű, életképes könyvtári szolgáltatást itt csak rendszerben való működéssel érhetünk el, nagykönyvtári háttérrel, szervezett hálózatgondozással.

Ajánlások

Szükség lenne olyan irányelvre, amely meghatározná a kettős funkciójú könyvtárakra vonatkozó normatívákat, egyeztetve az iskolai és közművelődési könyvtárakéval. Meg kellene határozni az összevont könyvtár működtetésének minimumát a könyvtárhelyiség, a nyitvatartás, a szolgáltatások, a személyi feltételek és a gyűjtemény vonatkozásában, és ehhez a fenntartó forrásokat jelöljön meg. Általánossá kellene tenni a kiskönyvtárak központi könyvellátását, a rendszeres szaktanácsadást és módszertani gondozást. Szükség lenne korszerű szakfelügyeleti rendszerre. A szakmailag legkívánatosabbnak tartott szempontok:

- inflációt követő dokumentumvásárlási keret;
- könyvtáros-pedagógus végzettségű könyvtáros (könyvtárostanár);

- legalább egy tanulócsoport befogadására alkalmas könyvtárhelyiség (minimum 50 m²);
- a felnőttek számára könnyen megközelíthető elhelyezés és számukra elkülönülő nyitvatartási idő;
- az iskolai szünetekben a könyvtári szolgálat folyamatosága.

Olyan rendelkezésre lenne szükség, amely kimondaná, hogy könyvtárakat összevonni csak az érdekelt felek egyetértésével és önkormányzati testületi döntéssel lehet, amely egyúttal tartalmazza a kettős ellátás feltételeit az előbbi szempontok alapján.

Bangó Béla



A munkahelyi könyvtári szolgáltatások helyzete, a nyilvános könyvtári ellátásban való részvétel lehetőségei

A szakszervezeti könyvtárak története lényegében a múlt században létrejött munkásegyleti, szakszervezeti könyvgyűjteményekig nyúlik vissza. A könyvtárak számának rohamos növekedése 1949 utánra tehető. Hálózatba szerveződésükre a SZOT 1958. július 26-i határozata alapján került sor. A szakszervezeti könyvtárhálózatok 1958–1961 között jöttek létre – a lakóhelyi közművelődési könyvtárhálózat mellett – a munkahelyeken; megyénként szakmaközi, Budapesten iparági-ágazati jelleggel.

Elég gyorsan – a kor jellegének megfelelően – megszülettek a központi könyvtárak, hálózatok, pl. Vas megyében 1958. március 31-én, Zala megyében 1959. április 15-én, Komárom megyében 1959. július 1-én, Tolna megyében 1960. júliusában. A titulusuk szakszervezetek... megyei tanácsa központi könyvtára, rövidítve SZMT Központi Könyvtár volt. A központi könyvtárak akkori fő feladata – közelmúltig ható érvénnyel – a szakszervezetekhez tartozó üzemi és intézményi könyvtárak hálózatba tömörítése, ezek rendszeres szakmai, módszertani irányítása és munkájuk támogatása volt.

Ez a feladatmeghatározás kettős célt tűzött ki: egyrészt a területükön működő különböző szakmai, szakszervezeti önálló könyvtárak munkájának operatív építését, tevékenységük összehangolását, másrészt a kisebb üzemek, intézmények részére letéti könyvtárak létrehozását, az ellátó rendszer kialakítását.

A munkahelyi könyvtári szolgáltatások szintjei az alábbiak voltak:

- szakszervezetek megyei könyvtárai (központi könyvtárak) letéti hálózatuk;
- körzeti könyvtárak (szakmai szakszervezetek könyvtárai, központi könyvtárak szervezeti egységei);
- önálló könyvtárak (vállalatok, üzemek szakszervezeti könyvtárai), önálló könyvtárak fiókkönyvtárai.

A központi könyvtárak soha nem zárkóztak el a nyilvános területi feladatoktól, általánossá viszont a 80-as évek végétől vált. Kivételt képez a dunaiújvárosi Munkásművelődési Központ és Könyvtár, melyet 1974-ben nyitottak meg mint az első közös fenntartású, szakszervezeti működtetésű intézményt. (Vasmű Könyvtár, Városi Könyvtár, Körzeti Könyvtár.) Dunaújvárosban ez az egyetlen könyvtár működött, most egy éve került önkormányzati kezelésbe.

Pécsett egészen későn, 1984-ben – éppen a lakossági szolgáltatás jobb megoldása érdekében – a SZOT és a város beruházásában épült meg az új központi könyvtár, amely „1984 májusától kettős funkciójú nyilvános lakóterületi, közművelődési és munkahelyi ellátó könyvtárként” működik.

Vidéki viszonylatban Lovásziban, Bázakerettyén a körzeti könyvtárak közös fenntartásba kerültek a helyi közös tanácsú községekkel, míg a hozzájuk tartozó községek

könyvtárai ennek a közös fenntartású könyvtárnak a letétjei lettek. Ez a rendszer kisebb korrekcióval máig él.

Ellátórendszer kialakításával a 60-as évek végére létrejött egy jól működő letéti könyvtári hálózat, mellyel lehetővé vált a hozzá tartozó üzemek könyvtárainak folyamatos és színvonalas ellátása.

Ez időben a hálózatok önálló könyvtárai is megszilárdultak és fejlődésnek indultak. A SZOT 1970-ben adta ki az „Alapelvek”-et, melyben meghatározta a szakszervezeti könyvtárak feladatait, normatíváit. Könyvtárhálózatunk 1980-ig erős hálózat volt.

A gazdasági válság, a privatizáció és a „hagyományos” szakszervezetek felbomlása súlyosan érintette könyvtárainkat. Fenti okok miatt a munkahelyi könyvtárak egy része megszűnt, ill. megszűnik, a vállalatok jelenlegi helyzetükben nem tudják fenntartani és működtetni könyvtáraikat, bár a letétek fele ma is él.

A SZOT megszűnésével, az új szakszervezeti tömörülések, köztük az MSZOSZ megalakulásával gazdtalanok maradtunk. A VIKSZ (Vagyont Ideiglenesen Kezelő Szervezet) időlegesen vállalta a működtetést, de 1993. júniusában lemondott a szakszervezeti intézményekről. Eddigi működése során soha nem állt ilyen közel az intézményhálózat a megszűnéshez.

Korábban (1990. november 27-ei bejegyzés) az intézményi érdekvédelem céljára létrehozott Szakszervezeti és Munkahelyi Művelődési Intézmények Egyesülete vállalta a könyvtárak és művelődési házak működtetését. Jelentős lépés volt a származtatott jogi személyiséget biztosító alapító okirat kiadása. Ezzel az intézmények jogi státusza elfogadhatóan rendeződött.

A régió valamennyi (9) megyéjében működött szakszervezeti megyei könyvtár a rendszerváltozás időszakában. 1995-re számuk 6-ra csökkent. (Baranya, Fejér, Komárom-Esztergom, Tolna, Vas, Zala). 3 intézmény integrálódott az önkormányzati könyvtárba.

Elsőként és minden valószínűséggel példaértékűen Kaposvárott jött létre az egységes közművelődési könyvtári rendszer, mely magába foglalja a korábban önálló intézményként működő Megyei és Városi Könyvtárat, valamint a Szakszervezetek Somogy Megyei Könyvtárát.

A korábbi központi könyvtár állományából hozták létre a Könyvtári Ellátó Szolgálatot, és alakítottak új lakóhelyi fiókkönyvtárat.

Másodikként 1993 első félévében Győr-Moson-Sopron megyében a Soproni Körzeti Könyvtárat integrálták a városi könyvtárhoz fiókkönyvtári és munkahelyi ellátó feladatokkal. A központi könyvtár Győrben működött, és a Győri Városi Könyvtárhoz integrálódott, megőrizve munkahelyi ellátó rendszerét.

A Szakszervezetek Veszprém Megyei Könyvtára 1994. december 31-től lett önkormányzati könyvtár. A Veszprémi Művelődési Központ Rózsa úti klubkönyvtáraként működik tovább. Hálózatukat felszámolták, ellátórendszert nem működtetnek.

A Szakszervezetek Megyei Könyvtáraként működő megmaradt 6 intézmény helyzete, működése, útkeresése, gondjai és eredményei sok vonatkozásban hasonlóak, másrészt jelentős eltéréseket mutatnak.

A fenntartási költségek ügye sem problémamentesebb. 1989-ben még a SZOT Kulturális Osztálya döntött az állami támogatás odaítéléséről. Az ezt követő időszakban szinte évenként változott az elosztó szervezet. A fenntartókból összehívott „grémium”, majd az intézményvezetők közül delegált Öngazgató Szakmai Szervezet (ÖSZSZ), majd pedig 2 évig a Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány döntött az intézményeknek juttatott állami támogatásról.

Az Egyesület irányításával és közreműködésével folyó lobbyszás eredményeként 1995-től ismét az ÖSZSZ Választmány dönt a csökkentett, majd szinten tartott (még a hivatalos infláció mértékével sem növelt) céltámogatás odaítéléséről.

A 6 intézmény esetében a támogatottság mértéke is változatos, igazodik az adott intézmény viszonyaihoz és tevékenységéhez.

Az intézményvezetők munkáltatói joggyakorlója az SZMMIE Elnöksége. A munkatársak vonatkozásában a könyvtárvezető a jogkör gyakorlója. Az intézmények dolgozóira nem vonatkozik a közalkalmazotti törvény.

A dunántúli régió könyvtárai közül az épületek tulajdonjoga az alábbi:

– Szakszervezetek Tolna Megyei Könyvtára – Autonóm-ÉSzt-SZEF (hármás tömörülés);

– Szakszervezetek Vas Megyei Könyvtára – MSZOSZ;

– Szakszervezetek Komárom-Esztergom Megyei Könyvtára – még át nem adott szakszervezeti tulajdonú MSZOSZ kezelésű épület.;

Különálló épületben két intézmény működik – ezek állami tulajdonban vannak:

– Szakszervezetek Baranya Megyei Könyvtára;

– Szakszervezetek Zala Megyei Könyvtára.

Állami tulajdonjogú, szakszervezeti kezelői jogú (MSZOSZ), a Szakszervezeti Székházzal közös épületrészben:

– Szakszervezetek Fejér Megyei Könyvtára.

A különálló épületben működő Baranya és Zala megyei könyvtárak csak a saját rezszi költségeit fizetik, ezzel együtt vállalniuk kell az épület üzemeltetésével és állandagmegóvásával kapcsolatos költségeket is.

A székházakban működő könyvtárak külön – helyi – megegyezés szerint ún. „ingatlankezelési költséget” fizetnek havonta, mely tartalmazza a rezsiköltség mellett a ház fenntartási költségeiből a négyzetméterenként rájuk eső részt. (Porta, telefonközpont, felújítás stb).

A szakszervezeti vagyonvita kapcsán az Országgyűlés az 1990. évi LXX. törv. 3. §. alapján úgy határozott, hogy újabb döntésig az állami tulajdonú, de szakszervezeti használói jogú ingatlanok tulajdonviszonya át nem ruházható! A régióban 3 könyvtár (Baranya, Fejér, Zala) önkormányzati integrálódásának évek óta ez az akadály.

Szakember-ellátottság, létszámadatak alakulása

A rendszerváltozás idején átlag 6-7 fő dolgozott a központi könyvtárakban. Pécs kivétel volt a maga 14 fő dolgozójával. A hagyományos szakszervezeti ellátó funkció csökkenésével, az anyagiak beszűkülésével a létszám fokozatosan, egyes helyeken hirtelen csökkent. Szembetűnő a főfoglalkozású könyvtárosok számának apadása. Jelenleg a 3 főfoglalkozású könyvtáros az átlag, esetleg még 1 fő megbízási díjas dolgozik.

1995-ben:

Pécsen 5 fő főfoglalkozású könyvtáros + 1 fő egyéb

(1996-ban már 3 fő főfoglalkozású + 1 fő takarítónő);

Tatabányán 2 főfoglalkozású könyvtáros + 2 fő egyéb rész munkaidős;

Székesfehérváron 3 fő főfoglalkozású könyvtáros + 1 fő egyéb rész munkaidős;

Szombathelyen 4 fő főfoglalkozású könyvtáros + 2 fő megbízási díjas és

Zalaegerszezen 3 fő főfoglalkozású könyvtáros dolgozott.

A jelenlegi létszámot a meglévő feladatokhoz viszonyítva szinte mindenki „éppen elégségesnek” tartja, további csökkenés már működésképtelenséget okozna.

A nyitvatartási napok, órák száma általában 5 nap, heti 30-32 óra.

A központi könyvtárakon túl, az általuk működtetett letéti könyvtárak nagy része ma is nyilvános, lakóterületi ellátást biztosít. (Bányászkerzetek, puszták, kisteleplülések.)

Szolgáltatások

Általános vélemény, hogy a hagyományos (letéti) ellátó funkció beszűkülésével párhuzamosan nőtt a helyi lakosságot ellátó szolgáltatások száma. Ez a hálózati és központi könyvtár működési és forgalmi adatainak statisztikájából is kitűnik.

Nyilvános szolgáltatások: (általános, mindenütt megvan)

- kölcsönzés;
- tájékoztató szolgáltatás;
- helybenolvasás;
- témafigyelés;
- irodalomkutatás;
- reprográfiai szolgáltatás.

Több helyen van videofilm kölcsönzés, köztük a munkavédelmi videofilmek megállapodás alapján történő biztosítása (ezt egyedül e könyvtárak vállalták fel). Újdonság a tatabányai központi könyvtárban a jogi szakrészleg és dolgozószoza; Székesfehérváron pedig naprakész törvénytár is a szolgáltatások közé tartozik. Szombathelyen „Sikerkönyvtár” működik, Zalában a mozgáskorlátozottak részére alakítják át az épületet.

Az ellátórendszerek az üzemi letéteket ellátó szolgáltatásokat nyújtanak: a központi könyvbeszerzés, állománycsere, stb. minden megyében funkcionál. A letétek fokozatos megszűnésével újabb szolgáltatások születnek: pl. a visszaáramló nagyszámú értékes könyvből iskolai letéteket hoztak létre (8) Komárom megyében. Baranya megyében a szakszervezeti központi könyvtár kezdeményezésére és adományai alapján több iskolai könyvtárat alakítottak át nyilvános községi könyvtárrá.

A munkahelyi környezeten kívül a Baranya és a Fejér megyei Szakszervezeti Könyvtár működtet ellátórendszert a kis lélekszámú községekben: Baranyában 15, Fejér megyében 7 településen. E tevékenységet folyamatosan bővítik. 1996-ban a Nemzeti Kulturális Alaptól támogatást nyertek a letéti szolgáltatás bővítéséhez.

Vállalkozások

Tudomásul kell vennünk, és az eddigi példák is ezt támasztják alá: csak azok a könyvtárak tudnak fennmaradni, amelyek kényszerűségből „vállalkozói” könyvtárakká tudnak átalakulni, azaz „megtermelik” költségvetésük hiányzó részét. Ez az igénybevevő szervezetek, állampolgárok, szponzorok támogatásával, térítéses szolgáltatásokkal érhető el.

Vállalkozásokra azért van szükség, mert a költségvetésünk 50%-át kapjuk állami támogatásként. Ennek olyan hatása is van, hogy „rákényszerültünk” az „új” gondolkodásra, a konstruktív cselekvésre, amely közvetve a tartalmi munka, a könyvbeszerzés, a szolgáltatások anyagi bázisát is megteremti.

Be kellett látnunk, hogy a szolgáltatások színvonala pénzbe kerül, amit részben meg kell keresnünk. A vállalkozás akkor nem megy a tartalmi munka rovására, ha valamilyen ponton kapcsolódik a könyvtári tevékenységhez. (Szóhasználatunkban a vállalkozás nem azonos a jogi értelemben vett vállalkozási tevékenységgel.)

Minden megyében más és más körülmények között működnek a könyvtárak, abban azonban feltétlenül azonosak, hogy gyűjteményeik – melyeket több mint 40 éve gyarapítanak – részei a magyar kulturális örökségnek. Mivel ellátóközpontként működtek, egyes területek irodalma nagy példányszámban található meg (klasszikus, kötelező, társadalomtudományi irodalom stb.). A használói sajátosságából fakadóan a más könyvtárakból már kikopott és ma is fontos, keresett művek megtalálhatók könyvtárainkban. Az integrált három intézmény esetében az átvevő könyvtárak nagyon jónak ítélik az átvett könyvgyűjteményt.

A könyvtárak jövőjét illetően egységes ajánlást nem lehet megfogalmazni az eltérő körülmények miatt. Ezért célszerűnek látszik, hogy minden megyében közös tervet készítsenek arra: milyen módon illeszthető a központi könyvtár a megye könyvtári vérkeringésébe. Részt vállalnának könyvtáraink a nyilvános lakóterületi feladat ellátásában.

Kibővíthetők az ellátórendszeri feladatok, kiterjeszthetők a szolgáltatások kisteleplésekre, iskolákra szociális, egészségügyi intézményekre. Felvállalhatók volnának főiskolák, egyetemek, magániskolák könyvtári feladatai. Fokozottabb részvétel lenne lehetséges a megye könyvtári kölcsönzésében.

Az átmeneti időszak elhúzódása miatt (ld. tulajdonviszonyok rendezetlensége) fokozottabb együttműködés szükséges helyben a nyilvános könyvtárak és fenntartóik, az önkormányzatok között.

A szakma szorgalmazza, hogy az állami tulajdonú épületben működő intézmények működtetői kapják meg a tulajdonjogot, mert ez a továbblépés egyetlen útja. Addig is célszerűnek látszik (ahol erre lehetőség nyílik) egyes intézmények közös működtetése, ezzel is előkészítve az esetleges integrálódást.

Összegezés

Könyvtárosaink évek óta azon munkálkodnak, hogy a 40 év alatt kialakított, értékes gyűjteményüket meg tudják őrizni a kulturális örökség részeként a köz javára. A legváltásosabb időszakokban is gyarapították állományukat, keresték az új feladatokat, és keresték a megoldást.

Meggyőződésünk, hogy a már integrálódott intézmények *akkor és ott* jól döntöttek. A többiek számára ez az út különböző okok miatt nem volt járható. Az akadályok ma is megvannak. A cél mindenképpen az lenne, hogy ezek az intézmények is szerves részét képezzék megyénk könyvtári struktúrájának.

Ma még nem látszik, hogy mikor és mi módon hidalhatók át a problematikus kérdések (tulajdonjog, finanszírozás stb.). Azt viszont elfogadhatatlannak tartjuk, hogy az intézményvezetők felelőssége legyen egy olyan probléma megoldása, melyet nem ők idéztek elő, s eszközeik, lehetőségeik sem elégségesek a megoldáshoz.

Reméljük, ehhez sikerül partnerként megnyernünk az önkormányzati könyvtárakat és rajtuk keresztül fenntartóikat. Erre látunk garanciát abban, hogy bennünket is meghívtak ebbe a vizsgálatba.

1995.

Ország	Megye	MŰKÖDÉSI FELTÉTELEK						FORGALMI ADATOK				
		szolg. helyek száma összesen	könyvtárak száma összesen	áll. egys. sz.	leltárba vett áll. egys. sz.	áll. gyarap. összege összesen	vállalati hozzájárulás összege	beiratkozott olvasók száma	látogatók száma	kölcsönző látogatók száma	kölcsönzött áll. egys. száma	ellátott dolgozók száma összesen
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
BARANYA		48	8	204 083	1 495	859 650	398 000	5 612	40 500	38 359	120 077	3 6705
FEJÉR		37	30	522 835	10 100	4 700 531	300 200	16 962	147 254	96 882	299 632	7 4537
GYŰR-MOSON-SOPRON		52	5	139 695	811	603 391	530 000	3 784	26 930	23 599	67 157	22 128
KOMÁROM-ESZTERGOM		45	7	187 769	1 208	818 598	0	6 649	41 264	29 077	90 112	1 5139
SOMOGY		23	3	76 820	1 828	187 971	65 000	1 093	10 466	7 345	27 639	9477
TOLNA		35	2	122 144	820	592 835	343 000	3 338	17 165	16 300	29 154	5669
VAS		40	2	126 412	1 372	1 007 113	361 000	5 918	43 664	38 489	144 019	1 1064
VESZPRÉM		18	7	177 490	308	234 919	0	3 817	19 829	12 963	83 886	8 342
ZALA		70	5	189 358	786	716 009	0	6 727	25 893	25 020	67 270	1 5798
ÖSSZESEN		368	69	1 379 758	18 729	9 721 017	1 997 200	53 900	372 965	288 534	928 946	199 069

1993.

Sorszám	Megye	MŰKÖDÉSI FELTÉTELEK						FORGALMI ADATOK					
		3. szolg. helyek száma összesen	könyvtárak száma összesen	áll. egys. sz.	lelátva vett áll. egys. sz.	áll. gyarap. összege összesen	vállalati hoz. zárlatús összege	beiratkozott olvasók száma	látogatók száma	kölcsönző látogatók száma	kölcsönzött áll. egys. száma	elilott dolgozók száma összesen	
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	
	BARANYA	69	11	249 325	2 120	819 416	366 834	6 227	38 432	34 640	100341	46 309	
	FEJÉR	48	38	599 053	8 472	3 054 270	431 660	17 100	157 502	97 447	413 245	79 626	
	GYŐR-MOSON-SOPRON	71	12	319 408	4 606	1 959 450	503 917	6 385	47 345	40 110	140 110	29 938	
	KOMÁROM-ESZTERGOM	53	10	299 340	1 889	686 786	214 640	7 202	54 266	36 674	112 424	10 862	
	SOMOGY	41	3	110 468	569	177 952	47 000	1 365	12 664	10 262	38 815	8 416	
	TOLNA	38	3	127 464	1 024	547 306	330 750	3 245	17 216	16 771	33 041	6 158	
	VAS	66	5	181 992	2 655	1 130 005	447 550	7 916	69 780	63 109	298 690	15 946	
	VESZPRÉM	33	11	304 488	3 549	888 395	119 500	7 558	61 708	48 611	236 530	11 804	
	ZALA	90	9	266 141	3 699	869 275	4 440	11 030	41 288	38 462	94 694	18 734	
	ÖSSZESEN	509	102	2 457 679	28 583	10 132 855	2 466 291	68 028	500 201	386 086	1 467 890	227 793	

1991.

Sorszám	Mégye	MŰKÖDÉSI FELTÉTELEK						FORGALMI ADATOK			
		szolg. helyek száma összesen	könyvtárak száma összesen	áll. egys. sz.	leltárba vett áll. egys. sz.	áll. gyarap. összege összesen	vállalati hozzájárulás összege	beiratkozott olvasók száma	látogatók száma	kölcsönző látogatók száma	kölcsönzött áll. egys. száma
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
	BARANYA	78	17	308 960	3 505	625 350	584 870	9 944	55 184	48 543	136 312
	FEJÉR	76	46	658 767	11 350	2 235 982	304 832	21 372	207 218	126 794	494 200
	GYŰR-MOSON-SOPRON	112	15	109 337	6 121	892 309	853 500	11 479	90 346	69 044	238 621
	KOMÁROM-ESZTERGOM	68	21	333 981	4 757	1 602 930	204 664	11 971	81 940	63 092	214 509
	SOMOGY	64	6	204 002	1 067	146 841	97 260	4 171	28 253	24 999	72 496
	TOLNA	51	6	175 824	4 281	652 568	632 210	7 426	45 050	42 831	82 910
	VAS	91	11	240 639	5 138	1 120 191	461 580	11 231	96 585	80 289	368 590
	VESZPRÉM	60	15	403 648	6 935	1 083 507	352 180	14 258	94 832	75 346	312 657
	ZALA	100	9	275 820	3 313	730 037	143 188	24 894	63 251	58 718	144 087
	ÖSSZESEN	700	147	2 710 978	46 467	9 089 715	3 634 284	116 746	762 659	589 656	2 064 382

1989.

Sorszám	Megye	MŰKÖDÉSI FELTÉTELEK						FORGALMI ADATOK				
		szolg. helyek száma összesen	könyvtárak száma összesen	áll. egys. sz.	lelárba vett áll. egys. sz.	áll. gyarap. összege összesen	vállalati hozzájárulás összege	beiratkozott olvasók száma	látogatók száma	kölcsönző látogatók száma	kölcsönzött áll. egys. száma	ellátott dolgozók száma összesen
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
	BARANYA	131	37	583 554	15 043	1 458 892	594 104	24 315	162 710	132 168	385 507	69 478
	FEJÉR	93	77	754 073	22 830	2 156 983	556 589	33 324	275 630	188 793	693 745	60 962
	GYŰR-MOSON-SOPRON	134	38	535 064	14 474	1 245 490	968 858	25 633	191 916	166 993	517 804	89 357
	KOMÁROM-ESZTERGOM	90	31	394 787	12 027	1 676 026	330 548	13 366	54 112	39 988	155 993	21 758
	SOMOGY	70	17	240 240	4 693	367 953	394 250	8 850	70 062	57 629	93 758	38 939
	TOLNA	63	10	188 689	6 542	820 861	361 898	10 110	68 980	61 387	121 884	34 358
	VAS	101	20	216 276	10 986	1 049 870	336 134	12 514	104 154	69 824	238 259	41 825
	VESZPRÉM	65	32	468 607	13 869	1 057 880	532 304	25 965	168 865	129 472	466 627	45 145
	ZALA	100	25	271 739	5 960	694 760	165 499	25 489	101 796	63 145	152 035	49 595
	ÖSSZESEN	847	147	3 653 029	106 424	10 528 715	4 240 184	179 566	1 198 225	909 399	2 825 612	446 410

„A dunántúli régió könyvtári rendszerének vizsgálata” címmel végzett felmérés tapasztalatai

VEAB-ajánlások

A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottsága Könyvtár-tudományi Munkabizottsága 1997. június 26-án Szombathelyen, a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtárban tanácskozást szervezett „A dunántúli régió könyvtári rendszerének vizsgálata” címmel végzett felmérés tapasztalatainak megvitatására, tanulságainak összesítésére. A megbeszélésen részt vett a hat feldolgozott kutatási téma témafelelőse (Szalai Gáborné, Németh Tiborné, Kiss Gábor, Bangó Béla, Tuba László, Antal József), valamint dr. Horváth József, a VEAB Könyvtártudományi Munkabizottság elnöke.

A találkozó résztvevői – a május 27-én Veszprémben megtartott, azonos című konferencia előadásainak írásos változatát ismerve és megvitatva – az alábbi ajánlásokat fogalmazták meg a vizsgálat eredményeinek fontosabb tanulságaiként.

I. Általános jellegű ajánlások

1. A Dunántúl megyei könyvtárai ismerjék meg a vizsgálat teljes anyagát, és egy-egy – őket fokozottabban érintő – részterületet vitassanak meg, az előadók jelenlétében. A vizsgálat anyagát a többi megyei könyvtárba is el kell juttatni.
2. A Művelődési és Közoktatási Minisztérium a könyvtári törvény (utó)munkálatainál vegye figyelembe a vizsgálat eredményeit ill. abból kiindulva kérjen további vizsgálatokat.
3. Legyen összefüggés az állam által könyvtári célra nyújtott normatív támogatások és a könyvtárak által nyújtott szolgáltatás színvonala között. Az állam jelölje ki azon szerveit, melyek ezt ellenőrzik.
4. A kormányzati és szakmai szervek, szervezetek fokozottabban támogassák – könyvtárpolitikai szempontból – a kistérségek könyvtári együttműködését.
5. Amely településen iskola van, ott folyamatosan szolgáltató, állandó könyvtárossal működő, telepített nyilvános könyvtár léte elengedhetetlen.
6. A létrejövő könyvtári törvénnyel összhangban, a jelenlegi zűrzavaros helyzet feloldására a könyvtáros szakmának ki kell dolgoznia a térítéses szolgáltatások elveit.
7. A különböző típusú könyvtárak közötti együttműködés formái kialakulóban vannak. Sokkal nagyobb hatékonyság szükséges viszont a működésben, a nagy közművelődési könyvtárak – elsősorban a megyei könyvtárak – aktív részvételével. Ennek feltétele, hogy az együttműködés fontosságát senki ne kérdőjelezze meg!
8. A vizsgálat tapasztalatai egyértelműen bizonyítják, hogy szakfelügyeletre, szaktanácsadásra szükség van; fontos lenne azonban, hogy ennek kötelező voltát végrehajtási utasítás mondja ki.

II. Az egyes könyvtártípusokra vonatkozó ajánlások

1. A megyei önkormányzatok biztosítsák annak feltételeit, hogy a megyei könyvtárak nagyobb hatékonysággal foglalkozhassanak az önállóan szerzeményező községi könyvtárak szakmai problémáival! (Autó, telefon, szakemberek stb.)
2. Az országos pályázatok kiírói az önállóan szerzeményező községi könyvtárakat ne zárják ki a pályázati lehetőségek köréből.
3. A tapasztalatok szerint a közművelődési könyvtári rendszer elemei közül az önállóan szerzeményező községi könyvtárak vannak a legveszélyeztetettebb helyzetben; ezért az 1000 lakosnál kisebb lélekszámú települések – amennyiben önállóan működő községi könyvtárat nem tudnak megfelelő színvonalon fenntartani – törekedjenek valamely ellátórendszerhez való csatlakozásra, hiszen így hatékonyan működhetnek.
4. A kormányzat támogassa könyvtárpolitikai, kodifikációs és anyagi eszközökkel is a könyvtári társulások és az ellátórendszerek működését!
5. A könyvtárak törekedjenek az ellátórendszeri munka számítógéppel való végzésére. A már működő rendszerek kapjanak nagyobb nyilvánosságot.
6. A kettős funkciójú könyvtárak működtetésének normatív feltételeit szükséges lenne irányelvekben megfogalmazni. Működésük alapfeltétele: mindkét funkciójuk biztosítható legyen, egymás zavarása nélkül.
7. A születőben lévő könyvtári törvény kapcsán át kell tekinteni a megyei könyvtárak feladatkörét és támogatni kell a területi munka végzésének feltételeit.
8. A minisztérium, ill. a megyei könyvtárak végezzenek számításokat arra, mennyi pénz szükséges a létrejövő megyei könyvtári alapok valóban hatékony működtetéséhez.
9. Támogatni kell a megyei könyvtárak információs központként való működését.
10. A kulturális kormányzat még intenzívebben és tervszerűbben folytassa a megyei könyvtárak elhelyezési körülményeinek javítását.
11. A kulturális kormányzat tekintse át a városi könyvtárak helyzetét, és indítson el egy hosszú távú felzárkóztatási programot, mely elhelyezési gondjaik megoldására és gépi eszközparkjuk fejlesztésére egyaránt kiterjed.
12. Városi könyvtárat ne, vagy csak különösen indokolt esetben vonhasson össze az önkormányzat más közművelődési intézménnyel.
13. A munkahelyi könyvtárak képezzék szerves részét a megye (főváros) könyvtári struktúrájának! Ennek érdekében minden megyében készítsenek közös tervet arra, milyen módon illeszthető a központi könyvtár a megye könyvtári vérkeringésébe.
14. A könyvtáros szakma szorgalmazza, hogy az állami tulajdonú épületben működő volt szakszervezeti könyvtárak működtetői kapják meg a tulajdonjogot, mert ez a továbblépés egyetlen útja. Addig is célszerűnek látszik – ahol erre lehetőség nyílik – egyes intézmények közös működtetése, ezzel is előkészítve az esetleges szakmai integrálódást.

Az ajánlásokat a megbeszélésen elhangzottak alapján összeállította:

dr. Horváth József

